

НИГЕР
НОГБОНЫ АРФÆТÆ

О, буц хæдзаронтæ,
Фæрнджын хæдзаронтæ,
Ног азы арфæйæ
Бафсæдут амондæй!

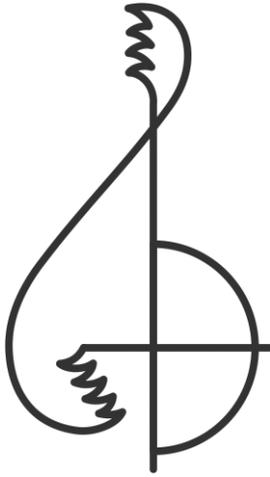
Ног азы дæргъы ут
Фосæфсис, хорæфсис.
Авды бæркадæй уæд
Хайджын уæ хорз æфсин.

Бирæ мын бацæрут
Фидæн хъæлдзæгдæрæй.
Хорз койтæ фехъусут
Уæ 'фсæддон кæстæртæй.

Не знаджы сау зæрдæ
Сау кæрдæн куыд кæной
Æмæ йыл тагъд бонты
Уæлахиз куыд фæуой!

Æмæ куыд ыссарой
'Гас хæдзар афтæмæй,
Æмæ уæм мах дæр уæд
Куыд бафтæм арфæтæм.

Æмæ сæ куывды бон,
Къулаенцой бадгæйæ,
Хорз куыд фæцæл кæнæм
Сыкъатæ 'ппаргæйæ.

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
ХЕТАГУРОВА Оксана Нодаровна

Редакция

Заместитель главного редактора – Альбина КЕЛЛОЕВА
Редактор отдела прозы – Борис ГУСАЛОВ
Редактор отдела поэзии и драматургии – Баградз КАСАЕВ
Редактор отдела критики и публицистики – Тамерлан ТЕХОВ

Редакционный совет

Гастан АГНАЕВ, Руслан БЗАРОВ,
Зелим БАТАЕВ, Клавдия ДЖУСОЕВА,
Станислав КАДЗАЕВ, Анатолий КУСПРАЕВ,
Анжела КУДЗОЕВА

Владикавказ,
2022

МАХ

12

2022

ДУГ

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМЕ АХСЕНАДОН-
ПОЛИТИКОН АРВЫЛМАЙОН ЖУРНАЛ

Журнал мыхуыры цауы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор
ХЕТАГКАТЫ Оксанæ

Редакци

Сæйраг редакторы хæдивæг – КЪЕЛОЙТЫ Альбинæ
Прозæйы хайады редактор – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи æмæ драматургийы хайады редактор – КАСАТЫ Батрадз
Критикæ æмæ публицистикæйы хайады редактор – ТЪЕХТЫ Тамерлан

Редакцион совет

АГЪНАТЫ Гæстæн, БЗАРТЫ Руслан,
УАТАТЫ Зелим, ДЖУСОЙТЫ Клавæ,
КЪАДЗАТЫ Станислав, КЪУСРАТЫ Анатоли,
КУЫДЗОЙТЫ Анжелæ

Дзæуджыхъæу,
2022

НОМЫРЫ ИС:

Редакторы ныхас	5
Ногбоны аѣсавы ракуывд	6
ХУЫБЕЦТЫ РАЯ: 100 азы	
ХУЫБЕЦТЫ Рая. Темболат. <i>Радзырд</i> . Нæ уидæгтæ. <i>Уац</i>	11
ХОСТЫХЪОТЫ ЗИНÆ: 85 АЗЫ	
ХОСТЫХЪОТЫ Зинæ. Нырма рæстдзинад туджы аргъ у ам. <i>Æмдзæвгæтæ</i>	25
ЦГЪОЙТЫ Хазби. Цард мын уарзтæй зæрдæ вæрдта. <i>Уац</i>	34
КЪАДЗАТЫ Станислав. Булæмæргъæн – цæргæсы зæрдæ. <i>Уац</i>	41
АИВАД , КУЛЬТУРÆ	
Ахорæнтæй нывæст бæрæгбон	48
«МАХ ДУГ»-ы РАВДЫСТ	
КОКОЙТЫ ЭЛЬЗÆ: 65 АЗЫ	
КОКОЙТЫ Эльзæ. Мæ удбæллицты цин. <i>Æмдзæвгæтæ</i>	49
«МАХ ДУГ»-ы ПРЕМИЙЫ ЛАУРЕАТТЫ СФÆЛДЫСТАД	
ГУСАЛТЫ Барис. Сау гæххæтт. Урс бæлон. <i>Радзырд-кадæг</i> . <i>Кæрон</i>	59
ДЗАСОХТЫ Музафер. Мæйты дæргъæн азтæ. <i>Мысинæгтæ</i>	78
КАСАТЫ Батрадз. <i>Æмдзæвгæ</i>	91
АЛАНИЙЫЛ САРГЪУЫДЫ 1100 АЗЫ БОНМÆ	
Алексей РЕУТСКИЙ. Рагон Аланийы бындартæ	93
СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ	
ХОДЫ Дзаххотт. <i>Фельетонтæ</i>	103
ЦАРДÆЙ ИСТ ХАБÆРТТÆ	
ГÆБÆРАТЫ Феликс. Алыхуызон цаутæ.....	114
БАКÆСÆМ НÆ ХУРТЫ ХУРТÆН	
ДЗУЦАТЫ Зæлине. Зæронд уызын йæхицæн мад куыд агуырда. <i>Аргъау</i>	121
ХЪÆЛДЗÆГ ХАБÆРТТÆ	
ХЪАУЫРАТЫ Дауыр. Хъæубæстæ худынц.	126
«МАХ ДУГ» 2022 АЗЫ НЫММЫХУЫР КОДТА	135
ТÆФÆРФÆС ХУЫГАТЫ Сурен	143

НОГ АЗ – НОГ ХÆРЗТИМÆ!

Нæ зынаргъ журналкæсджытæ, ирон дзырд, ирон литература æмæ культурæ йæ зæрдæйы рæбинаг хæзнатæ кæмæн сты, уыцы фæрныг адæм! Айсут нæ зæрдæбын арфæтæ Ног 2023 азы къæсæрыл! Уæ алкæй хæдзары дæр æрцæрæд дунейы фарн æмæ амонд! Зæрдæ ныфсджын уæд цардæй, кæстæртæй æмæ уæ куысты бæркадæй!

Алы афæдзы дæр вæййы циндзинæдтæ, стæй зындзинæдтæ дæр. Хуыцау нын раттæд уыйбæрц хъарутæ, цæмæй зындзинæдтæн дæр бафæразæм, æмæ кæрæдзи циныл бацин кæнын дæр бауа нæ бон!

Адæймаг ныфсæй цæры, фæзæгъынц. Мах дæр ис ныфс, сомбон нæ абонай рæсугъддæр кæй уыдзæн, кæй айхъуысдзæн Уæлахизы зарæг Уæрæсейы сæрмæ, æмæ нæ хъæбултæ сæ хæдзæрттæм сæрагасæй кæй æрыздаæхдзысты.

Мах ис ныфс сымахæй алкæмæй дæр, кæй кæндзыстæм æмдзу дыууæ зæрдиаг хæлары хуызæн, журнал æмæ журналкæсæдджы фарн дарддæр хæсгæйæ. Ныр та уал уын зæгъæм бузныг! Бузныг уæ фæлхасæн, уæ зæрдæйы хъæрмуд ахастæн, уæ алы мидбылты бахудтæн! Нæ куыстæн нын аргъ кæй кæнут. Сымах стут æппæты растдæр тæрхонгæнджытæ.

Ацы аз журнал фыццаг хатт бæркадкъухæй байуарстæ йæ номыл премитæ ирон литературæйы æмзиууæтты раззагдæртæн. Уый уыд ахæджиаг цау ирон литературæйы историйы. Хъуыддаг сырæзыд Ирыстонны иузæрдион хъæбулты руаджы, сæ разæй Джуссойты Альберт, афтæмæй! Куыд нæ уа рухс зæрдæ, цы бирæ уацмыстæ райстам премийы архайæг автортæй, уыдонæй! Зиуы бацыдысты, алы бæстæты цы ирон диаспорæтæ ис, суанг уыдон дæр, æмæ сын сæ уацмыстæ афæдзы дæргъы мыхуыр кодтам сымахæн, нæ зынаргъ журналкæсджытæ! Фидæны дæр нæм æнхгæлмæ кæсынц бирæ цымыдисаг æрмæджытæ æмæ ног хъуыдытæ. Фæндтæ царды уадзæг та – Хуыцау!

НОГБОНЫ АХСÆВЫ РАКУЫВД

Диссаг у, æвæдза, ирон фынджы æгъдау. Зианы кæндты иутæ сты йæ нысан, циндзинæдты – æндæртæ. Хисты хистæр саст хъæлæсæй уадзы рæгъытæ, цины – уæлмонц ныхæстæй сидтытæ, гаджидæуттæ. Зианы фынгыл хистæрæн йæ дæле чи бады, уыдон йæ ныхæсты фæдыл сабыргай фæзæгъыңц «Хуыцау зæгъæд», цины фынгыл та йын кæстæртæ дæлейæ уæлæмæ хъæрæй кæныңц «Оммен!»

Уæдæ афтæ: Ногбоны фынджы уæлхъус хистæры бынаты уырдыг слæууыдтæ, дæ къухы – бæгæныйы къус, æмæ кувыс:

– Хуыцау, Стыр Хуыцау! Æмбал кæмæн нæй, цытджын иунæг Хуыцау, табу Дæхицæн!

Ирыстоны Дын алчидæр Ногбоны æхсæв Дæ ном ардзæн, æмæ сæ кувинæгтæ Дæуæн æхцон фæуæнт!

Æптæт дуне рафæлдисæг дæ, æмæ нæ Дæ хорзæх уæд!

Ды нæ радтай цардмæ æмæ нæ царды рæсугъд фæндæгтыл араз!

Дæ быны хорздзинадæй цы ис, уыдонæй Ирыстон, ирон адæм дæр хайджын куыд уой, уыцы арфæ ракæн!

О Стыр Хуыцау! Кæддæриддæр Дын Дæ ном куывдты æмæ чындз-æхсæвты куыд арæм, ахæм цард ныл бафтау!

Де сконд зæдтæ æмæ дауджыты хорзæх дæр нæ уæд!

О сыгъзæринбазыр Уастырджис! Хуыцауæй ирон адæммæ, ирон адæмæй Хуыцаумæ дыууæрдæм минæвар дæ, Хуыцаумæ фæндаг дын уæгъд у, æмæ-иу курдиаты бон йæ хорздзинæдтæй ирон адæмæн ракур.

Ирон адæмыл ног азы рæстырдæм куыд аудай, ахæм амонд сæ уæд!

Дæ рахиз базыры бын сæ кæн!

Хуыцауы фыдæхæй сæ хъахъхъæн! Йæ хорзæх сыл тау!

Ды роды гал кæныс, байраджы – бæх, лæптуыйы – лæг, нæ кæстæртæ – де уазæг!

Фыдбылызæй сæ бахиз!

Бынаты дæр æмæ фæндагыл дæр – кæддæриддæр дзæбæх куыд уой, уыцы арфæ сын дæ цæст бауарзæд!

О зæлдагбоцъо уæларвон Уастырджис! Зæхмæ ирон адæммæ Хуыцауы цурæй æртæхыс, æмæ де 'рбадæн бынæттæ алы ран дæр куывддонтæ систы. Ирон адæммæ цытджын дæ, сæхи дыл фæдзæх-сыңц, æмæ сæ дæ хорзæх уæд!

Лæгты дзуар дæ æмæ Ирыстоны лæгхъуаг макуы ныууадз!

Хетæджы Уастырджы, Тымбылхъæды дзуар, табу дæхицæн!

Ирон адæмы Цæгатæй, Хуссарæй, хохæй, быдырæй иу кæныс, фарн съл æфтауыс. Сæ ныфс дæ, нымдгæнгæ, дæ бынмæ кувынмæ, курынмæ цæуыңи, æмæ сæ-иу курдиаты рæстæг дæ хорзæх уæд!

Ног аз нæм æрбахæццæ кæны, тагъд нын нæ дуар æрбахойдзæн æмæ нæм фарны къах æрбавæрæд!

Бирæ хæрзтимæ æрбацæуы æмæ дзы Ирыстонæн, ирон адæмæн дзаджджын хай куыд бакæна, ахæм амонд нæ уæд!

Нæ зæххыл сабырдзинад куыд æрфидар кæна!

Адæм кæрæдзимæ æхцайы цæстæй æмæ топты кæсæнæй куыд нал кæсой!

Се 'хсæн хæрзаудæны æнкъарæн куыд фæтыхджындæр уа!

Ирыстон, ирон адæм фыдохы цаутæ, фыдбылызы хабæрттæй хызт куыд уой!

Хуыцаумæ кувæг ирон адæм стæм. Нæ хæхбæстæ – зæдбадæн, нæ быдыртæ – бæркадбарæн. Ирыстоны хохæй, быдырæй цыдæриддæр зæд æмæ дуагæн кувæндон ис, табу уæхицæн.

Ног азы ныл æмзонд, æнгомдзинад бафтаут!

Мыггагæнгом æмæ сыхуарзонæй куыд цæрæм, ахæм арфæ ракæнут!

Алыхуызон адæмтимæ у нæ цард, æмæ, кæрæдзи куыд æмбарæм, æмдæринæн куыд бæззæм, уымæн ахъаз бакæнут!

Хæлардзинад нæ алкæмæн дæр йæ царды фæтк куыд суа!

О сыгъдæг Мадызæд, Мады Майрæм, моймæдзыд сългоймæгтæ уе 'вджид сты, æмæ съл уæ хорзæх таут!

Хъахъхъæнут сæ!

Уæ лæвар кæстæрты нымæц ирон адæммæ фылдæрæй-фылдæр куыд кæна!

Дзæбæхæй сæ ныййарджыты фæндиаг куыд рæзой!

Царды хорздзинæдтæй рæвдыд куыд уой, уыцы арфæ ракæнут!

Ныхыздуар, къайады бардуаг дæ, æмæ нæ чызджытæ хорз амæнд-тæ куыд хæссой!

Сæ мойтимæ «а æмæ о»-йæ куыд цæрой!

Нæлыдзуар, тырынтæ ды гуырын кæныс, æмæ нæ чындытæн фырттæ фылдæр куыд гуыра, уыцы фарны хъуыддаг рауадз!

Ирыстон кæхцгæнæнты куывддон куыд суа!

Йæ нæлгоймаг фæсивæд азæй-азмæ тар хъæды хуызæн бæзджын куыд кæна!

Урс сыгъзæрин Аларды æмæ æлхынцъæрфыг Рыны бардуаг, табу уæхицæн!

Ног азы нæ сабитæ – уе уазæг!

Зæхмæ куы æрцæут, уæд-иу нæ хъазгæ-худгæйæ ныуадзут!

Уе 'ргом нæм макуы равдисут!

Уæ чъылдыммæ уæм сыгъзæрин тæбæгъты кувдзыстæм.

Тхосты дзуар, табу дæхицæн!

Нæ бæстыл сабырдзинад рауадз!

Нæ кæстæртæ зындзинадмæ макуы бахауæнт!

Тыхгæнæггæй сæ бахиз!

Схæцын сæ-иу куы бахъæуа, уæд та сын тыхгæнæг тых ма арæд!

Уæдæ нæ паддзахы хорзæх дæр уæд!

Ног азы цы уынаффæтæ хæсса, уыдон нæ зæрдæты фæндиаг куыд уой!

Хорзæй сæ куыд æххæст кæнæм, ахæм фарн æмæ хъару нæм уæд!

Æвзæндаджы Уастырджы, табу дæхицæн!

Нæ кæстæртæ кæддæриддæр фæндагыл сты æмæ амондджын фæндæгтыл куыд цæуой, ахæм арфæ сын ракæн!

Æрджынарæджы Дзылат, æфсæнвæндаджы фарн дæумæ ис. Арыхъхъы Дурджын бæрзонды зæд, Цыргъобауы дзуар, уæлдæфон фæндæгтæ уæ рæзты цæуыны, æмæ-иу нæ фæсивæд фæндараст куыд кæной!

Æгас хæдзар куыд арой, уый сын уæ цæст бауарзæд!

О Хоры Уацилла æмæ Фосы Фæлвæра, табу уæхицæн!

Ног азы нæ гонтæ æмæ уæтæртæ хорæй æмæ фосæй дзаг куыд уой!

Куывдтæ æмæ дзы чындзæхсæвтæ куыд кæнæм, ахæм фæрныгад нын раттут!

Касуты дзуар, табу дæхицæн!

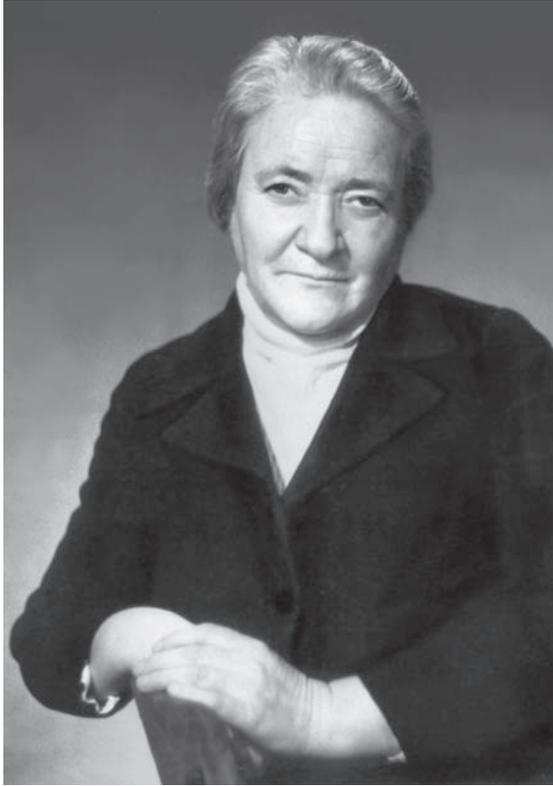
Уалдзæджы зæд дæ, æмæ, уалдзæджы цы куыстытæ бакæнæм, уыдон не 'ппæтæн дæр фæззæджы куывдты æмæ чындзæхсæвты хæринаг фæуæнт!

Реком æмæ Мыкалгабыртæ, табу уæхицæн!

Бæркад æфтауæг стут, æмæ ног азы нæ бæркæдтæ Сидæны цæхгæрау уæле исгæ, бынæй ахадгæ куыд уой!

*Хорз хъуыддæгты сæ куыд хардз кæнæм!
Бахъуыды сахат нæхи къухы куыд уой!
Агурын сæ куыд нæ хъæуа, ахæм арфæ ракæнут!
Уæдæ нæ Бынаты бардуаджы хорзæх дæр уæд!
Ирыстоныл, армдарæг цыдæриддæр зæдтæ æмæ дауджытæ ис,
уыдон æдзухдæр аудæг куыд уой, фарн æмæ йыл амонд куыд æфтауой!
Нæ бынат арфæйаг куыд уа!
Кæддæриддæр нæ бынаты куывдтæ æмæ чындзæхсæвтæ куыд
кæнæм!
Наф, хæдзарвæндаджы зæд дæ, æмæ нæ алкæй хæдзарвæндаг дæр
фидар куыд уа!
Хорз гуырдатæ нæм куыд хъомыл кæна!
Мыггагæн нæ, фæлæ æнæхъæн Ирыстонæн дæр кадгæнæг куыд уой!
Йæ намыс ын уæлдæр куыд сисой!
Сафа – бинонты æнгомдзинады бардуаг, Æртхурон – къонайы
зæд, табу уæхицæн!
Нæ хæдзæртты уæ алыварс цы бинонтæ ис, уыдон кæрæдзийæн
уарзон куыд уой!
Кæстæрæй, хистæрæй цардамонд – сæ хай!
Нæ алы хорз хъуыддагæй дæр нæ зæрдæтæ куыд рухс кæной!
Фæрнджын куыд уой!
Нæ хæдзæрттæ куывдон куыд уой, уыцы арфæтæ нын ракæнут!
Уæдæ нæ кувинæгтæ ног азæн барст уæнт! Нæ мысайнаг – ист,
нæ нывондаг – арфæйаг!
Ныхасы Уастырджы, табу дæхицæн!
Нæ нихæсты фарн æмæ амонд куыд уа!
Зæдтæ æмæ дауджытæм куыд хъуысой!
Æвзæргæнæджы куыд сæттой, уыцы арфæ ракæн!
Цы зæд, цы дуаджы ном ссардтам, кæмæ скуывтам, се 'ппæты
хорзæх дæр уæд алы ирон хæдзары дæр, ирон адæмы, Ирыстоны!
Афтæ ма цы зæд, цы дуаг зæгъдæн, мæнмæ дæр куы скуывтаиккой,
уæд сын æз дæр фæахъаз уыдаин, уымæн дæр табу!
Уæдæ нæ омменгæнджыты цæрæццаг хъæлæстæ æдзухдæр Ирысто-
ны арвы бын куыд нæрой, ахæм амонд нæ уæд!
Чи ацахода, уый цæрæнбон – бирæ!*

**ХУЫБЕЦТЫ РАЯ:
100 АЗЫ**

(1922 –2002)

ТЕМБОЛАТ

Радзырð

– Дæ мад дæ афтидæй аззайа... – хъæр кодта Лизæ, уынджы астæу йæ сины сæртыл хæцгæйæ. – Сывæллон æддæмæ рацæуа – Темболат æй фæнæмы, куыдз фена – йæ размæ дурадзагъдæй рауайы, рудзынджы авг æнæ састæй никæмæн ныууагъта, нæ хъуырмæ нæ скодта æгас сыхæй!

Лизæты бакомкмæ доны фале саст кулдуары раз халасæвæрд кæрдæгыл лæууыд Темболат, йæ иу къухы – дурæхсæн, йе 'ннæ къухæй та йе скъуыд хæдоны дысыл хæцыд. Йæ даргъ сæрыхъуынтæ йын йе 'рфугытæ æмбæрзтой. Тар æрфугыты бынæй-иу куы Лизæйы саст рудзынгмæ каст, куы та – йæ дысмæ.

Уыцы хъæргæнгæйæ, Лизæ æвиппайды тыргъмæ фæкомкмæ. Дзыхлæуд фæкодта, йæ дыстæ бафæлдæхта æмæ Темболаты 'рдæм скодта йæ каст. Темболат нал каст рудзынгмæ, фæлæ йе скъуыд хæдоны дысимæ архайдта. Узал дымгæ ниудта, уæддæр Темболат æнцад лæууыд йæ мидбынаты. Чи зоны, цас ма фæлæууыдаид, фæлæ бæласæй æртæхтæ 'рхаудтой Темболаты 'фцæгготмæ. Узал æртæхтæ дыууæ уæны астæумæ куы ныттагъдысты, уæд лæппу фæстæлфыд, æмæ йæ мадыл йæ цæст фæхæцыд. Иннæ хæттыты хуызæн йæ размæ базгъорынмæ хъавыдис, фæлæ йæм Лизæ бартхъирæн кодта. Темболат йæ аххос бамбæрста æмæ тагъд-тагъд амбæхсти. Дуары 'вдузæн йæ къахыл куыд æрхауди, уый зонгæ дæр нæ бакодта. Йæ мад Разиат, дзедзырæйттæгæнгæ, æрцæйцыд, цыма йыл зилгæ дымгæ æрбатыхст æмæ йæ раст нæ уагъта, уыйау. Æрбахæстæг сæхимæ. Ауыдта Лизæйы, уайтагъд йæ зæрдæ ныккæрзыдта, æнхæлмæ кæсгæ йæ куы федта, уæд. Лизæ хорз хабары тыххæй нæ рауайдзæн адæймаджы размæ, зæгъгæ, йæхинымæр бакодта.

Разиат фаллаг фарсмæ бахизинаг уыд, фæлæ Лизæ йæ размæ фæцис:

– Бакæс-ма, дæ лæппу мын цы авг нызгъæлæнтæ кодта! Дæ хатыр ын куынæ кæнин, уæд ын йæ къубал сыхъуынин.

– Цавæр скъуыд у, карчы цъиу, мыййаг, куынæ у? – фæкодта Разиат.

– Хуымæтæг дын у! «Ма кæ» йын ма зæгъ, фæлæ ноджы йæ сæрыл хæц. Ды уымæй цы нæ хур фенай, æндæр куынае фенид дæ балгъитæг дæр!

Разиатæн уыцы ныхасмæ йæ маст рафыхти æмæ æнуд хъæлæсæй сдзырдта:

– Дæ рудзынджы авджы аргъ дын бафиддзынæн. Фæлæ дæ мæ цардæн уынаффæгæнæг ничи кæны.

Лизæ исдугмæ джихауæй аздад, стæй, фæстæмæ фæкæсгæйæ, цыдæр сдзурынмæ хъавыд, фæлæ, Разиат кулдуарæй бахызт, уый куы ауыдта, уæд ницыуал загъта æмæ сæхимæ бацыд.

Темболат кулдуары зыхъхъырæй касти æмæ хъуыды кодта: «Цæмæн ахæм тызмæг у Лизæ, рудзынджы састы тыххæй дзурæд, фæлæ нæ цардæн фæнд цæмæн кæны?» Йæ цæстытыл ауад: чи дæр куыд æрбацаæудзæн, куыд ын ахæсдзæн йæ мады, йæхæдæг иунæгæй куыд аззайдзæн. Афтæ фæтарст, æмæ дуар æваст фегом кодта. Йæ цæстæнгас ауад Разиатыл, хъавыд лидзынмæ, фæлæ йæ мадмæ куы фемдзаст, уæд та дуары фæстæ алæууыд æмæ ахъуыды кодта: «Маргæ мæ куы кæна, уæддæр нæ фезмæлдзынæн». Йæ рæдыд уымæй сраст кæнынмæ хъавыд. Бынтон дисы та уæд бацыд Темболат, æмæ Разиат, æппын ницы сдзургæйæ, йæ рæзты бараст. Фæцæйкалди, Темболат æм базгъордта, хъавыд ын феххуыс кæнынмæ, фæлæ уæдмæ тыргъмæ бауад. Темболат ма иучысыл алæууыд. Тынг зын æм каст мидæмæ бацауын. Старсти: «Цæуылнæ мæ фæнадта, йе мæм загъд цæуылнæ кодта, æнæзонæджы хуызы цæмæн бараст мæ рæзты? Ныр æцæг моймæ куы ацауа!» Æмæ адæргæй цæхæрадоны фæмидæг, азылди дзы, сыгъд тута бæласы бын æрлæууыд, йæ сыгъдæттæ къæвдайы фæстæ къæйау сау æрттывд кодтой. Йæ зæрдыл æрбалæууыд: йæ комы комдзæгтæй кæй схаста, уыцы æрмахуыр фыркъайы йын æрæджы немыц ацы тута бæласы бын куыд сæргæвстой æмæ йæ куы фыхтой, уæд бæлас сау фæздæджы йæ цæссыгтæ агмæ куыд калдта, йæ хус сыфтæртæ мард гæлæбутау куыд хаудысты. Темболат азгъордта цæхæрадонæй, асинтыл суади, фæлæ дуары раз йæ улæфт суагъта æмæ сабыргай бацыди хæдзармæ. Разиат арт æндзæрста, – уæларгы фыхти хъæрмхуыпп. Темболаты бæргæ фæндыди бацауын арты фарсмæ, фæлæ къæсæрæй мидæгдæр нæ

уандыд, хъуыды кодта, зæгъгæ йæм Разиат куы сдзура, уæд æм хæстæгдæр бацæудзæн, фæлæ Разиат ницы дзырдта: арты фарсмæ бадт, йæ цæсгом фыр фæлурсæй мыдадзау æрттывта.

– Мæ хъæбул, ды фыдуаг кæныс, æз та мæ туг райгуырæн бæстæйы хъахъхъæнджыты тыххæй радтон. Дæ фыды тугисджыты тыххæй бакодтон афтæ. Уый дын ам куы уайд, уæд афтæ фыдуаг нæ уаис, ахæм фырты ахъаззаг снæмид.

– Уый ма куы ссæуид æмæ мæ алы бон дæр куы нæмид, – загъта Темболат, æмæ, йе ’рфгуыты бынæй скæсгæйæ, йæ масты ’лхынцъ сыхалæгау бахъуыр-хъуыр кодта. Разиат дæр Лизæйæ разы кæй нæу, уый куы бамбæрста, уæд йæ хуыссæны схуыссыд.

Лæппу бирæ фæхъуыды кодта уыцы изæр æмæ бамбæрста, ныронг ын зындгонд цы нæма уыдис, уыдæттæ.

Райсомæй Темболаты сæрмæ салд рудзынғыл хъазыд æрæгвæз-зæджы, фаг тæвд чи нæ дæтты, ахæм хуры тын. Темболат сыстад иннæ бонтæй раздæр, схызт цармæ, райста фæрæт, ацыд цæхæрадонмæ, æрцамадта бæласы сыгъдæттæ æмæ йыл фаджыс бакалдта. (Афтæ-иу кодта йæ фыд дæр, бæласæн-иу хуыскъæй куы Тарсти, уæд). Ныссаста сугтæ, самадта сæ пецы раз, райста йæ чингуытæ, чысыл алæууыд Разиаты раз æмæ араст и скьоламæ.

Чысыл фæстæдæр Разиат райхъал.

– Темболат, уæлæмæ сист, скьоламæ дын байрæджы уыдзæн, – загъта Разиат хуыссæгхъæлдзæгæй, йæ лæппуы сынтæджы ’рдæм акæсгæйæ, фæлæ, дзуапп куынæ фехъуыста, уæд сынтæгмæ бауад – уат уыд хæрзæфснайд. Разиат фыццаг афтæ ахъуыды кодта, зæгъгæ, кæд искуыдæм алыгъдис. Тызмæгæй дæр æм куынæ сдзырдта, къæбæр уæддæр нæ ахаста йемæ? Скъаппы ’рдæм фæзылди, йæ къах скъуырда сугтыл, сæ фарсмæ ауыдта Хъасболаты фæрæт, – йæ лæг хæстмæ куы ацыд, уæдæй нырмæ ацы фæрæт никæй къухты уыдис, – чысыл бахудтис æмæ зæрдæхъæлдзæгæй загъта:

– Мæ бындар Темболат, мæ хæдзары ныфс...

Темболат ацы хатт къласмæ æрбацыд йе ’мбæлттæй раздæр. Къласы дыууæ рæнхъæй уыдысты партæтæ, дуаргæрон та – иу. Рæнхъæвæрд партæтыл кæд бынат уыдис, уæддæр Темболат бадти уыцы хицæн партæйыл. Ахуыргæнинæгтæ ма йæ къласы

æлдар дæр схуыдтой. Бирæ цухтæ кодта, æмæ-иу загътой «Ам та нæй не 'лдар». Кæд-иу скъолайы исты хъæлæба æрцыдис, уæд-иу фæкодтой: «Не 'лдар та кæйдæр фæнадта». Иннæ кълæстæ дæр-иу æй абæрæг кодтой æмæ-иу æй уым куынæ баййæфтой, уæд-иу загътой: «Уе 'лдары къæлæтджын та афтидæй куы лæууы!» Æргомæй йæм афтæ чи уæндыдис, фæлæ-иу йæ фæсауон.

Скъоладзаутæ къласмæ æмбырд кодтой. Алчидæр дзы йæ фыццаг æрбахызты бæрæг кодта «æлдары бандон». Бахудтысты-иу, ам та нæй, зæгъгæ, фæлæ æртыккаг рæнхъмæ куы бакастысты, уæд джихæй аздадысты, кæрæдзимæ аракаес-бакаес кодтой, цы хабар у, зæгъгæ, фæлæ бæстон ничи ницы зыдта.

Дзæнгæрæг ныццагъта, æрбацыд ахуыргæнæг, рафарста номхыгъдæй ахуыргæнинæгты. Цалынмæ иннæты фарста, уæдмæ йæ цæст ахаста, дуары раз хицæнæй цы партæ уыдис, ууыл. Темболатмæ куы æрхæццæ, уæд, йæ сæр не сдаргæйæ, загъта: «Ам та нæй, æвæццагæн». Фæлæ иннæ хæттытæй хъауджыдæр скъоладзаутæ куы ницы сдзырдтой, уæд акаст æмæ æртыккаг рæнхъыл ауыдта Темболаты сæргуыбырæй бадгæ. Ахуыргæнæг æй афарста:

– Дæ бынаты цæуылнæ бадыс?

Темболат дзы хатыр ракуырдта:

– Ахуыргæнæг, кæд гæнæн ис, уæд мæ ам уадз!

Ахуыргæнæг ын уæлдай ницыуал загъта æмæ йæ урочы хуыддаг кодта дарддæр.

– Йæ урок уæ чи хуыздæр сахуыр кодта?

Темболат хъавыд фестынмæ, фæлæ, йæ алыварс сæ къухтæ куы сдæрдтой, уæд та йæ сæр фæгуыбыр кодта. Ахуыргæнæджы цæст ацахста уыцы фезмæлд.

– Темболат, радзур уæдæ дæ урок.

Темболат сыстад, мидбылты бахудт æмæ рацыд. Æртæ азы дæргы Темболаты худгæ ничи федта. Дзуапп дæтгæйæ, фæкъуыхцы иу ран. Иууылдæр схудтысты, сæ къухтæ сдæрдтой, фæлæ ахуыргæнæджы цæстæнгас куы ауыдтой, уæд сæ фæстæмæ æруагътой.

– Дарддæр ахуыды кæн дæ дзуаппыл, – загъта ахуыргæнæг, æмæ Темболат ахуыргæнæджы фарст хæрзарæхстæй райхæлдта. Ахуыргæнæг бæрæггæнæн æвæринаг куыд уыд, афтæ иууылдæр аивæй фæйнæрдыгæй сæ къубæлттæ стьолмæ сивæзтой.

Ахуыргæнæг сæ бафиппайдта æмæ йæ куыд федтаиккой, афтæ æрфыста стыр «5».

Бынтон дисы куыднæ фесты ахуыргæнинагтæ, кæрæдзимæ бакæстытæ кодтой. Урочы рæстæг къласы бындз куы атахтаид, уæд уый базырты змæлд дæр фехъуыстаид, алчидæр æнхъæлмæ касти урочы фæуынмæ, цæмæй базыдтаиккой, Темболатыл цы 'рцыдис, уый.

Афтæ райдыдта Темболаты ног цард скъолайы. Лæппутæ йыл сæхи нал тигъ кодтой, фæлæ йын уæддæр йæ алы фезмæлдмæ дæр сæ цæст дардтой.

Иубон сæхимæ куы рацæйцыдысты, уæд скъоламæ æвгтæ æрбацæйластой. Темболат сæм ахæм зыд цæстæй бакаст, æмæ дойнайæ тыхсæгæн дæр донмæ йæ цæстытæ афтæ нæ ферт-тывтæиккой. Йæхи фæурæдта. Йе 'мбæлтты зæрдæтæ йæм фехсайдтой, æмæ йæ хъахъхъæдтой. Темболат араст æвгты уæрдонæ фæстæ. Фæстæмæ фæкæсынмæ куыд хъавыд, афтæ, йæ фæдыл цы лæппутæ цыд, уыдон тигъы фæстæ амбæхсыдысты. Лæппутæй иу загъта:

– Аргъауы мидæг дæр ма адæймаг æхсæвæй бонмæ алæг вæй-йы, «не 'лдар» Темболат дæр афтæ фесгуыхт.

Иннæ ныххудт æмæ загъта:

– Фесгуыхт, фесгуыхт, фæлæ иннæрдæм, ныртæккæ, авг куыд радавдзæн, уый фенæм.

Аннæ загъта:

– Йæ къухтæм-иу ын кæсут, æмæ дзы куыддæр авг уа, афтæ йын æй асæтдзыстæм.

Цалынмæ уыдон тæрхæттæ кодтой, уæдмæ Темболат дæр хъахъхъæдта. Уæрдонæй асыччытæ куыд хастой, афтæ дзы фæбырыд æртæтигъон авджы къæртт. Темболат фелвæста авг, рахæссынмæ æмæ дзы Лизæйы рудзынджы авг бампъузынмæ хъавыд, фæлæ куы ахъуыды кодта, скъолайы авг у, зæгъгæ, уæд æй фæстæмæ уæрдонæ бавæрдта.

Темболат йæ фæндаг сæ сыхаг Сагойыл акодта. Саго къухæй дæсны уыд. Кæд Темболат фыдуаг уыдис, уæддæр Сагойы раз уæлдай змæлд, уæлдай дзырд не скодтаид. Саго-иу кусгæ куы кодта, уæд-иу Темболат сахатгай йæ разы лæууыд æмæ-иу æм

каст. Ныр дэр та, цæмæй йæ маст ссæуа, уымæн зыдта иу хос – Сагойы къухты арæхстдзинадмæ бакæсын.

Сагойæн фæрæт йæ къухты хъазыдис, æхсныфтæ фæйнæрдæм тахтысты. Рæстæгæй-рæстæгмæ-иу йæ ныхы хид йæ дысæй асæрфта æмæ та-иу дарддæр кодта йæ куыст. Темболат йæхи нæ баурæдта, йæ чингуытæ тæрхæгыл авæрдта æмæ Сагойæн лыстытæ æмбырд кæныныл фæци. Саго йæ хъус дардта Темболаты арæхстджын къухты æвнæлдмæ. Лыстытæ куы æмбырд кодта, уæд кæртмæ акасти кауы сæрты. Темболат йæхи фæмæгуырхуыз кодта. Саго ныууагъта йæ куыст æмæ йæ афарста:

– Æхсныф дыл суади, мыййаг?

Темболат йæ худ йæ къухты æрбатымбыл кодта æмæ йын загъта:

– Саго, уæ Саго, дыууæ зæгæлы-ма мын ратт, æз нæ кулдуары æвдузæнтæ бахуыйон.

Саго дæр ын уæлдай ницы загъта æмæ йын радта зæгæлтæ. Темболат сæхимæ æрызгъордта, сæ тыргъæй дзæбуг раскъæфта, кулдуармæ æркæстытæ кодта. Чысыл рæстæгмæ кулдуар йæ бынаты абадт. Нæма йæ уырныдта, æмæ йæ цалдæр хатты бакодта æмæ йæ сæхгæдта. Бакаст Лизæйы рудзынгмæ, стæй бацыд сæхимæ.

* * *

Рацыдысты бонтæ, æрлæууыд уалдзæг. Скъоладзаутæ фæлварæнтæм сæхи цæттæ кодтой. Рагуалдзæджы алцы дæр тырныдта хуры рухсмæ. Цард гуырыдис, айкæй цъиуы лæппын куыд хиза, афтæ. Тырныдта рухсмæ Темболат дæр. Йæ тута бæлас дæр къуыбыр рафтыдта, байгас сты йæ хъæдгæмттæ. Темболат йæхæдæг дæр хæдзары куыстытæ лæджы хуызæн кодта, ахуыры дæр фæлварæнты равдыста хорз бæрæггæнæнтæ. Æрмæст ма йæ хынцын къуылымпы кодта. Фæлæ ууыл дæр тых кæнын байдыдта æмæ ныр Темболатæн йæ зарæг хъæлдзæгæй хъæуы иу кæронæй иннæ кæронмæ айхъуысы, – уый уыд йе 'нтысты цин. Арæх ма-иу йæ зæрдыл æрлæууыд, чидæр кæйдæр хъусы афтæ куыд дзырдта: «Фыццаг хатт ахуыргæнæг «5» нывæрдта, кæддæра хынцынæй та куыд аирвæзид?» Темболат кæй фæцухтæ кодта, уый йæ бахъыгдардта хынцыныл ахуыр кæныны. Афæдзы

кæронмæ йæ бон не сси тынг хорз бæрæггæнæн райсын, кæд ын йе 'мгæрттæ æххуыс кодтой, уæддæр.

Саго хъæуы мидæг йæ кусæн дзаумæттыл никæуыл æууæндыд, фæлæ йын Темболат уыди йæ рахиз цонджы хуызæн. Сагойы руаджы Темболат йæ хæдзар барæвдзыхтæ кодта, арæхстджын сси къухæй, ахуыры та – раззагдæртæй иу æмæ зæрдæргъæвд.

* * *

Фæци хæст. Адæм кодтой амонды зарджытæ. Темболат дæр цин куыннæ кодтаид, фæлæ-иу ыл хатгай æрхæндæг бафтыд, – алкæмæн йæ фыд хæстæй здæхы, уымæн та нал зыны.

Иубон та фæсахуыр æрцыд сæхимæ. Йе 'мбæлттæ йæ хуыдтой найынмæ, фæлæ сын загъта: «Мæнæ мæ хæдзары куыстытæ куы бакæнон, уæд ацæудзынæн». Сæхимæ бацыд æмæ цыдæр архайдта. Æдде фехъуыст хъæлæба. Чидæр ныхъхъæр кодта: «Тагъд Разиатмæ!» Темболат фæтарсти, кæд та исчи исты фыдуаг ми бакодта, æмæ йæ уый аххос кæнынц, зæгъгæ. Скæуынмæ йæ бирæ нал хъуыдис, йæ лæгъзгæнæн дæр йæ къухтæй æрхаудта.

Уалынмæ сæ кæртмæ æфсæддон æрбахызт. Йæ цæст ахаста кæртыл, чидæр æй арæхстджын къухæй куыд бампъызтытæ кодта, ууыл. Йæ дзаумæттæ æрæвæрдта, йæ алыварс та адæм æнхъæлмæ кастысты, кæддæра куыд ныцин кæндзæнис йæ фыртыл, зæгъгæ. Фæлæ Хъасболат цинтыл нæ уыдис, йæ сæры цыдæр тар хъуыдытæ фæзындис: «Ацы хæдзармæ зылд цыди арæхстджын лæджы къухæй. Кæд йæ чысыл бинонтæ ам нал цæрынц?» Арф ныуулафыд æмæ загъта:

– Кæм сты нæ бинонтæ, мæ размæ сæ куыд ничи рауайы?

Адæм æмдзыхæй Темболатыл схъæр кодтой:

– У, гуыбынниз дæ макуы ахæсса, марадз, дæ фыды ныхъхъæ-быс кæн!

– Цы архайыс уый, лæппу? – бафарста йæ буцæй Хъасболат.

Темболат исдуг сагъдау аздади, стæй базгъордта йæ фыдмæ æмæ йыл ныттыхсти.

– Мæ чингуытæн тæрхæг аразын, – загъта йын Темболат.

Саго дæр сæ кæрты сæрты рахызти, бацинтæ кодта Хъасболатыл æмæ загъта:

– Мæ рахиз цонг у Темболат, мæ рахиз цонг, кæсыс, куыд барæвдзытæ кодта хæдзар, йæ цæхæрадон дæр ма йын фен, йæ цæхæрадон!

Фыд ныббуц йæ фыртæй.

Темболат дæр цин кодта йæ фыдыл, фæлæ йыл иууылдæр куы схудтысты, уæд фефсæрмы. Уæдмæ йæ кæйдæр хъарм къухтæ æрбахъæбыс кодтой. Уый уыдис йæ мад Разиат.

НÆ УИДÆГТÆ

Уац

Фарн...Æфсарм... Æгъдау... Ацы æртæ дзырды фидар баст сты цард æмæ адæймагимæ. Нæй сын фæхицæнгæнæн. Æмæ куыन्नæ! Балас йæ уидæгтæй куы фæхицæн уа, уæд ыл цавæр дыргътæ хъуамæ æрзайа?! Афтæ адæймаг дæр: фарн, æфсарм, æгъдау кæмæ нæй, уый хъæддаг у, уæдæ йæ æндæр цы хъуамæ схонæм?

Ирон адæмы хуыздæр традициты ратæдзæнтæ дæр баст сты фарн æмæ æгъдауимæ. Мæ зæрды ис уыдоны тыххæй цалдæр ныхасы зæгъын.

Не ‘хсæнады рæстудæй чи фæллой кæны, уыцы адæм сты зæххы хицау, йæ фидæн. Æмæ сæ цас тынгдæр фæзмæм, уыйас нæ цард уыдзæн рæсугъддæр, амондджындæр. Фæлæ, хыгагæн, не ‘хсæн разыны, куыст цæстысындз кæмæн у, æфсарм кæмæ нæй, ахæм адæймагтæ. Уыдон фыдуынд, чъизидзæсгом кæнынц советон адæмы. Сæ ныхмæ хъæуы æнауæрдон тох кæнын.

Ацы ран стыр нысаниуæг ис фыссæгæн. Фыссæг хъуамæ царды фæстæ ма цæуа, фæлæ уына сомбон, ахуыр кæна адæмы зæрдæйы тугдадзинты змæлд, сæ зондахаст. Уæд, цы уацмыс ныффысса, уый канд абоны фæлтæрæн нæ, фæлæ фидæны фæлтæртæн дæр равдисдзæн сæ удты рæсугъддинад, сæ къуыхцытæ.

Фæстаг рæстæджы периодикон мыхуыры, алыхуызон æмбырдты бирæ дзурæм зæронд, фæстæзад æгъдауттыл. Уый раст у. Бирæ хъуыддæгты нын вæййынц цæлхдуртæ. Фæлæ талф-тулф хатдзæгтæ кæнын рæдыд у. Алцыдæр лыстæг æвзарын хъæуы.

Алы адæммæ дæр незамантæй абоны онг уыди, чи бæззы, ахæм æгъдауттæ. Уыдон хъæуы цæсты гагуыйау хъахъхъæнын. Нæй сын, рæстæг йæ кбх цы æгъдауттыл систа, уыдонимæ хæццæ кæнæн. Иуæй-иутæ æгæр сфæдис сты, æгæр хъæр кæнынц: «Тох зианхæссæг æгъдауттимæ!» Фыццаг уал, хорз æмæ æвзæр цы у, уый равзарын æмбæлы. Кæннод суджы лыггагимæ ивылд цæугæдоны уылæнтæм сывæллоны куы ныззыввытт кæнæм, уымæй тæссаг у! Бирæ æгъдæуттæ нæ адæмы хæзнатæ сты, æмæ сын иу адæймаг хъуамæ ма тæрхон кæна, фæлæ адæм се ‘ппæт дæр.

Раздæр-иу сыхбæсты мæнгард, æнаккаг адæймаг куы уыдис, уæд-иу ыл иу адæймаг нæ, – адæм æмхуызонæй бахъоды кодтой.

Абон та мах æгъдаухалаægæн йæ рæзты ахизæм, цыма йæ нæ уынæм, уыйау. Хурмæ йын нæ хæссæм йе' наккагдзинад. Къæлæтджыны куы фæбады, уæд ма йын «дæ бон хорз» зыхъхъырдаендагæй дæр фæдзурæм, цыма нæ уды гага, нæ цин у. Æмæ, бафæрсын аипп ма уæд, уый цавæр æгъдау у, кæцырдыгæй дзуры нæ фæлтæры удварны æууæлтыл? Афтæмæй та нæм, уæлдæр æй куы загътон, уыд диссаджы æгъдау: æвзæрдзинады ныхмæ æмхъæлæсæй дзурын. Гъе ахæм традицитæ хъæуы хъахъхъæнын, уыдон сты нæ фарны цыртдзæвæнтæ.

Мæнæ рагон æндæр æгъдау: сидзæргæс усæн баххуыс кæныны охыл-иу мыггаг, сыхбæстæ, хъæубæстæ зиу ракодтой, йæ уæлхъус-иу æрбалæууыдысты, æмæ-иу дзы йæ тыхст æрбайрох. Æвзæр æгъдау уыдис уый? Нæ уыдис, æмæ йыл хъæуы фидар хæцын.

Æрæджы Олгинскæмæ фæндагыл æнхъæлмæ кастæн автобусмæ. Мæ цуры лæууыд дыууæ ацæргæ усы. Сæ ныхас мæ дисы бафтыдта:

– Пашкайæн Къобы афтæ сцалцæг кодтой йæ хæдзар, æмæ диссаг.

– Æмæ йын æй чи сцалцæг кодта, иунæг куы у, стæй саубыны кæлæддзаг куы уыдис йæ агъуыст?

– Чи куы зæгъай, уæд йæ лæджы мыггаг – Туатæ – æмæ æнæхъæн хъæубæстæ.

– Сæ цæрæнбон бирæ уæд, сæ цæрæнбон. Æгайтма иунæджы тыхст æмбарынц.

– Æмæ ныр куы байхъусис Пашкамæ. Кæй ныфсæй цæрыс, зæгъгæ йæ куы бафæрсай, уæд фæзæгъы: «Нæ хъæубæстæ æмæ Туаты мыггаджы ныфсæй».

Хъыгагæн, ахæм æгъдауыл арæх нал сæмбæлдзыстæм. Вæййы афтæ, чидæртæ цъæхсæр уæладзгуытæ аскъæрынц, сæ фарсмæ та кæлæддзаг хæдзары иунæг сидзæргæс вæййы, æмæ йын æххуыс нæ, иунæг агуыридур нæ авæрдзысты.

Уымæй, кæй зæгъын æй хъæуы, канд ивгъуыд рæсугъд хъуыд-дæгтæ нæ раздахдзыстæм, фæлæ ма нæм абон хорзæй цы ис, уый дæр фесафдзыстæм.

Ирон адæммæ диссаджы хорз æгъдæуттæ уыдис. Уыдонæй иу – хистæрæн кад скæнын, абон дæр чи бæззы æмæ хъæуы, ахæм. Фæлæ йæ куыд æххæст кæнæм?

Цыдтæн хъæуæй горæтмæ. Автобусы кæрæдзи фарсмæ бадтысты

мад æмæ чызг. Чызджы уæлхъус цалдæр усы дзедзырой кодтой. Уый, марадз-зæгъай, кæд йæ бынатæй æнкъуысгæ дæр фæкодта. Ракæнон-хуызæй бадтис, йæ къухты æнгуылдзтыл – бриллиант къухдарæнтæ, йæ дарæс цæхæр калдта. Фæлæ йын йе ‘гъдау æмæ йæ уагмæ куы бакастæн, уæд мæ зæрдæ бауазал. Ницы йæм дзырдта йæ мад дæр. Æмæ, цымæ, ахæм адæймæгтæ сæ фæстæ хорзæй цы ныуадздзысты?

Адæймаг цыфæнды стыр бынаты куы куса, уæддæр хъуамæ йæ намасыл хъуыды кæна. Иу цымыдисаг хабар уын ракæнон: ирон лæгыл куы фембæлай æмæ йæ куы афæрсай, куыд цæрыс, куыдтæ дæ, зæгъгæ, уæд фæзæгъы: «Мæгуырæй – уæздан». Уыцы ныхасыл æз арæх ахъуыды кæнын. Махмæ, ирæттæм, æвæццæгæн, хъæздыг-дзинад æмæ мулк сæйраг нæ уыдысты, фæлæ уæздандзинад. Уымæн дзы æмбал нæй! Уыд нæ туджы, нæ зонды. Ныр та?

Октябры революцийы æвдай азы бæрæгбоны кадæн республикæйы фольклорон коллективтæ сæ арæхстдзинад куы æвдыстой, уæд æз кæфтыты бафиппайдтон ахæм миниуæг: лæппу кафынмæ рахызтис, æркодта цалдæр зылды, йæ арæхстдзинад равдыста, стæй чызджы рахуыдта кафынмæ. Кафт куы фæци, уæд лæппу фæстæмæ чызджы йæ бынатмæ бахæццæ кодта. Уый дæр æгъдау у, уæздандзинад. Фæлæ йæ ирон хъазты, ирон чындзæхсæвы арæх нал фендзынæ.

Уыди нæм ахæм æгъдау дæр: нæлгоймаг сылгоймагмæ йæ къух никуы систайд, йæ сæрмæ нæ хаста, йæхицæй лæмæгъдæр чи у, уый бафхæрын. Уый нæ, фæлæ ма-иу сылгоймаджы кæлмæрзæны фæрцы дыууæ туджджыны сæ кæрдтæ дæр æруагътой. Ныртæккæ та, цы йæ сусæг кæнæм, ис ахæм нæлгоймæгтæ дæр, æмæ сæ къух сисынц суанг сæ ныййарæг мадмæ дæр. Уый уымæн афтæ у, æмæ бирæтæ æгъдау, æфсарм ферох кодтой. Цæмæй мæ ныхæстыл баууæндат, уый тыххæй æрхæсдзынæн, мæхи сæр кæй бавзæрста, ахæм цау.

Фæцæйцыдтæн Церетелиы уынджы, æмæ Мидхъуыддæгты министрады поликлиникæйы комкоммæ иу лæппу бон-сихорафон чызджы «рохтыл» æрхæцыд, æмæ йæ ныр ныдздзæхст ласа, зæгъгæ, афтæ сæ уæлхъус алæуыдтæн: «Цы ми кæныс, худинагæй куыд нæ тæрсыс?!» Лæппу дын мæсты зылд ме ‘рдæм фæкодта, æмæ ма ды дæр уым куы фæуыдаис: «Ды чи дæ, цы дæ хъæуы, цæугæ дæ фæндагыл, зæронд сæрхъæн!» «Нæ, мæ фæндагыл нæ ацæудзынæн, æз дын мадæн бæззын, æмæ, кæд мæн ницæмæ дарыс, уæд та дæ

мадыл ахъуыды кæн...» Уыцы ныхæсты фæстæ лæппу чызджы суагъта. Чызг ацыд. Æз ма лæппумæ фæкастæн æмæ йын загътон: «Ныр сылгоймагмæ дæ къух куыд систай, худинаг дæм нæ кæсы? Нæлгоймаг куы дæ, дæ сæрыл худ куы хæссыс?.. Уæд та дæ милицæ баййæфтой, уæд дæхи дæр æмæ дæ ныййарæджы дæр нæ сæфтай?» Лæппумæ, æвæццагæн, кæмдæр бахъардтой мæ ныхæстæ – комкомæ кæсын дæр мæм нал бауæндыд, сæр риуыл æруагъта æмæ ацыд.

Цæуыл дзуры ацы хабар? Ууыл, æмæ хатгай фарн, æгъдау æмæ æфсарм ферох кæнæм. Æз ацы цау, мæхицæй раппæлон, уымæн не 'рхастон. Хистæртæ хъуамæ фыдуаг æрыгон лæппуты рæзты куырмæджы ма цауой, фæлæ кæстæрты бахизой афойнадыл къуыхцытæй, рæдыд фæндæгтæй. Уый канд, цы адæмæй дæ, уый хорздзинад нæу, фæлæ ма стыр ахъаз у интернационалон æфсымæрдзинад фидардæр кæнынæн дæр.

Адæймаджы удыхъæд, цы адæмæй рацыд, уыдоны æгъдæуттæ æвдисы. Уый кæм нал вæййы, уым адæм свæййынц гуымиры, æдзæстуарзон, агурынц æнцой цард. Мæнæ куыд фыста молдавайнаг фыссæг Дмитрий Матковский 1987 азы 4 февралы «Литературная газета»-йы: «Почему порой с такой легкостью мы свои нравственные, творческие, гражданские позиции так легко отдаем? Не потому ли, что привыкли к удобной пассивности?..»

Константин Симоновмæ та ахæм ныхæстæ ис: «Чужого горя нет, горе каждого человека – это твое горе». Ацы хъуыды ирдæй зыны махыл, ирæттыл, зианы рæстæг адæм кæрæдзи уæлхъус куы 'рбалæууынц, уæд. Ахæм æгъдау æппаринаг нæу, æрмæст дзы уæлдай митæ ницæмæн хъæуынц.

Периодикон мыхуыры, радио æмæ телеуынынады арæх ныхас цауы интернационалон хæлардзинады тыххæй, æмæ уый канд ныхæстæй хъуамæ ма уа, фæлæ хъуыддагæй. Æрхæссын мæ фæнды иу хабар. Нæ сыхы амардис иу зæронд уырыссаг ус. Ацæргæ хо йеддæмæ йын ам хæстæг-хион ничи уыд. Фæлæ цалымæ йæ хæрæфырттæ Уæрæсейæ цыдысты, уæдмæ йын сыхбæстæ æппæт дæр срæвдз кодтой. Хæрæфырттæ куы схæццæ сты, уæд сыхæгтæн арфæтæ кодтой. Ацы æгъдау цæмæй фауинаг у? Фæлæ нæм, хъыгагæн, фæзындис ахæм уæлдай митæ, æмæ зианы æгъдаумæ ницы бар дарынц. Зæгъæм, зианæн чи балæггад кæны, уыдонæн лæвæрттæ кæнын.

Уый, мæнмæ гæсгæ, худинаг у: афтæ нæ кодтой нæ фыдæлтæ, афтæ хуамæ мах дæр ма кæнæм. Хорздзинад æлхæнгæйæ нæу.

Еркæсæм-ма нæ сабæттæгтæм. Зын сахат зианджынаен баххуыс кæнын хорз миниуæг у. Фæлæ... Ам дæр та æнæ «фæлæ» ницы «фидауы»... Уымæн æмæ сабæттæгтæ фæдæттæм гæртамы хуызы. Дардыл ахæлиу ахæм худинаджы хабар: иу лæгмæ, дам, бадзырдæуыд, дæ хицауы мад фæзиан, зæгъгæ. Лæг кæугæ, йæ сæр хойгæ бацыдис зианджыны кæртмæ, радта сабæттаг дæс туманы. Бахызт хæдзармæ æмæ йæ хицауы мады нæ, фæлæ хицауæн йæхи мардæй куы федта, уæд айтæ-уыйтæ нал фæкодта, фæлæ, сабæттаг кæмæ балæвæрдта, уымæ бауырдыг: «Мæ дæс туманы мын фæстæмæ æри». Гъе, ахæм æнæуаг миты ныхмæ тох кæнын хъæуы. Лæг хуамæ цæстмæ митæ кæнын йæ сæрмæ ма хæсса. Уый худинаг у, канд йæхицæн нæ, фæлæ йæ адæмæн дæр.

Мæ ныхасы кæрон ма зæгъдзынаен уый, æмæ ирон адæммæ уыдис æртæ хорзæхы: уаг, нымд æмæ бæрц. Уыдон кæм нал вæййынц, уым æгъдау хæлд цæуы. Зæгъæм, гæртамы хуызы æхцатæ чи фæдæтты æмæ бæрц чи нал фæзаны, уыдон фехалынц бинонты цард дæр. Хатгай æфсымæртæ æмæ хоты 'хсæн рауайы стыр хъаугъатæ, адæмы, сыхбæсты 'хсæн фæхудинаг вæййынц. Мард ныгæд дæр нæма æрцауы, афтæ бирæтæ райдайынц: «Хъусыс, сабæттæгтæ мæн сты, уыдонмæ ды ницы бар дарыс, мард мæ хæдзарæй рахастой». Уый фæстæ зианы æхцатæй чи хæдзар саразы, чи та дзы машинæ балхæны. Ахæм хæдзар мæнмæ кæсы зæппадзы хуызæн – йæ къæсæрæй дæр нæ бахизин, стæй ахæм машинæйы дæр не сбадин. Алцæмæн дæр нымд хъæуы! Хуамæ не 'гъдæутгæ къæмдзæстыджы ма 'фтауæм иннæ адæмты 'хсæн.

Абон, рацарæзты рæстæг, алы адæммæ дæр хорз æгъдауæй цы ис æмæ цы уыдис, уыдон бахъахъхъæныныл цæуы стыр тох, стыр ныхас. Мах дæр, ирæттæ, хуамæ фæсте ма баззайæм.

Джусойты Нафи 1968 азы журнал «Дружба народов»-ы не'гъдæутты тыххæй тынг раст загъта: «Хæдзар йæ сæрæй ничи райдайы аразын, фæлæ йæ бындурæй». Адæймаджы цард дæр афтæ у: йæ уидæгтæ чи ферох кæна, ахæм адæймаг æнамонд у, хус тихалæгау бахус уызæн йæ райгуырæн зæххыл.

«Мах дуг», 1988 аз, 4-æм номыр

ХОСТЫХЪОТЫ ЗИНÆ: 85 АЗЫ

(1937 –1995)

*Фестын мæ кæн рухс хуры фыццаг зынг,
Хæхтыл-иу мæ цадæггай æруадз,
Фестын мæ кæн рагуалдзæджы уаз сыг,
Удхосæн мæ Иры зæхмæ 'ртадз.*

НЫРМА РÆСТДЗИНАД ТУДЖЫ АРГЪ У АМ

ЗÆРОНД ГАЛ

Йæ хицау ын цæрæнбонты йæ къухæй
Фæдардта цæхх, æфсымæр æй хуыдта.
Ай-гъай, уыд йемæ царды уæз æнтъухæг,
Йæ хъалы бонтæ 'фсондзы бын тыдта.

Йæ сæрты ныр фæлтæхджыты бал атахт,
Йæ хъусты бацахст се 'нәнцойы зард.
Йæ уæз æрæнцад уæрджытыл фыццаг хатт,
Йæ фæллад цæссыг хуымгæрон æртагъд.

* * *

Зарæг нал цæуы æмхиц дæр,
Кувын æм уæддæр:
– Зарæг, табу уа дæхицæн,
Ратæх-ма, кæм дæ!..

Зарæг загъта уæд æнкъардæй:
– Нал дæн æз, фæдæн...
Ацы сау уырыхсты царды
Халоны уаст кæн...

ÆНАХУЫР ТЫХ

1

*Фыны бæрзонд хæхты сæрæй хъуыстон
азæлд уырыссагау: «Поэзия – Бог, он – в нас».*

Мæхицæй бузныг никуы дæн мæ зарæгæй,
Æз ницы дæн – дыкъахыг мур зæххыл,

Фæлæ мæ скæнынц дзырдтæ хурхы нарагмæ,
 Цыдæр тых мæм æрвбæрзондæй тæхы.
 Цыдæр бæрзонд тых айтындыз йæ базыртæ
 Мæ сæрмæ, бæстæ свæййы цыма зард,
 Мæ удмæ схьиуынц алырдыгæй уаз дзырдтæ,
 Æз та сын раттын урс гæххæттыл цард.
 Дзæнæты дыргътау сисынц мыл ызгъæлынтæ,
 Сæ уæзæй цыма байдайын æнуд...
 Нæфæтчиагау нæу мæ бон йæ зæгъын дæр, –
 Кæд уый Хуыцауы иу къæртт у мæ уд?..

2

*Адæймаджы Хуыцау
 йæ комулæфтæй бауагъта уд...
 Дины уырнынад*

Æвæццагæн, æз ацы зæххыл сих дæн,
 Кæд ме 'цæг та уæларвон зæдты цур и?..
 Цæмæй зæххонтæн æвзæгты рæсугъддæр –
 Хуыцаутты 'взагыл æрдзы сусæг дзурон.

Хуыцаутты 'взагыл фарн хæссон сæ удтæм,
 Уарзт зæрдæты ныхтабуйаг ыскæнон,
 Цæмæй йæ не знаг – бардуæгты цыфыддæр –
 Фыдæхы дуагæн ма суадзон ыскъуынын.

* * *

Дзыцца, ды дæр куыд сæдых дæ бынтондæр,
 Æви кæнынц дзыццатæ дæр æдых!
 Ныттух-ма, цæй, дæ дæллагхъуыр мæ зæрдæ
 Æмæ йæм ма уадз маст æмæ фыдæх!
 Мæнæн мæ бæллиц: дуне уа æрдхæрæн,
 Цæмæй нæ уа фыдлæг æмæ ызнаг,
 Фæлæ кæмæндæр, цавæрдæр сæлхæрæн
 Зæххы хуылфы дæр нал цæуы йæ марг.
 Дзыцца, ныттух дæ дæллагхъуыр мæ зæрдæ,
 «Цард хорз æрмæстдæр уарзтæй у» мын зæгъ,

Цæмæй мæ удмæ цавæрдæр сæлхæртæ
Сæ сау базыртыл ма хæссой фыдæх.

* * *

Куы зонис ныр, Гыцци, куыд тынг фæллад дæн!
Мæ зæрдæйæн æппын æрæнцой нæй.
Дæ хъарм къух мын мæ нывæрзæны акæн
Æмæ кæд ауаин иучысыл фынаей.

Ды та, кæддæрау, ме 'нцойад фæхъахъхъæн,
(Лæджы зонд у фыдæххъæстæ нырма...)
Æрмæст-иу райсомраджы рудзынг бакæн,
Цæмæй рæууддзæф бакæла мæнмæ.

Цæмæй сæуæхсид бахуда цъæх арвæй,
Цæмæй мын зара донуылаен фæрнæй,
Дæ былтæ-иу мæ цæстыхаутыл авæр,
Мæ фынддæс азы раздæхой цæмæй.

* * *

Хатт мæ æрфæнды худын,
Худын дзыхыдзагæй,
Уæлæ арвы онг,
Афтæ, æбæрæг худтæй.
Сабийау...
Уæд Гыццийы сусæг ба,
Æхсырхæцца ба,
Мæ русы дзыхъхъæй,
Малусæгау,
Сдары йæ сæр,
Айсафы митуазал
Æмæ
Æцæгæлон фæлывд узæлд
Мæ уадултæй,
Мæ удæй.

СЫЛГОЙМАГ

*Всякая женщина – зло,
но дважды бывает прекрасной:
или на ложе любви, или на смертном одре.*
Паллад

Зæххыл мæ масты, хины мал ысхонæнт,
Цæвæд мæ, уадз, йæ уæззау кбухæй цард,
Æз-иу цæхæртæ скалдзынæн æхсонау,
Æмæ-иу зæрдæ суадздзæни цъæх арт.

Æмæ-иу зæрдæ уарзты арт ысуадздзæн,
Ды йæм æнусты тавдзынæ дæхи,
Дæуæн мæ хъарм тын никаёцы хур ратдзæн,
Æмæ гъеуый у а зæххыл мæ хин.

* * *

Цы мæм æрбахур дæ мæрдты хурау æрæджиау,
Æрфæны даргъ фæдыл уыди цыма дæ фæндаг,
Дæуæн мæ не Сфæлдисæг бакодта нæфæтчиаг,
Йæхæдæг рафтыдта мæ удхæрдæй йæ дæндаг.

Уæддæр æууæндыди дæ фæзындыл мæ зæрдæ
Æмæ зæххон цардæн цы хъалонтæ фæфыста!
Æниу цæуыл дзурын, дæхæдæг дæр æвзæр дæ,
Æндæра арæмудз уæларвы конд рæхыстæ.

СУСÆГ

Æвæдза, худæг уыд мæ сусæг уарзт фыццаг хатт –
Мæ уды арф æвæрæн – дзураентæ йыл уыд!..
Уæд мыл бæгъæмвад чызгæй уарзты фыд-зæд рахатт,
Мæ сусæг Хуры фырт кæдæмдæр усгур цыд.

Йæ фæдыл акастæн ма быруйы хуынчъытæй,
Æрбадтæн каурæбын цъæх кæрдæгыл æмæ

Ныррызтæн дудгæ рыстæй ме 'ппæт буары стджытæй,
Мæ уд мын нал иргæвта иргæвæг дæр, нæ.

Мæ фыццаг сусæггаг рыст, гъæйда-гъа, ысдардта!
Уæд цæссыг разынди мæ мастæн хин, кæлæн...
Нæ гыццыл урс гоко мæ уадултæ ысдæрдта,
Йæ фæлмæн бандзæвдæй рæвдыдта гоко мæн.

ÆРБАЛÆУУА ТА УАЛДЗÆГ

Нырма дæм хорз, бæргæ хорз кæсы д' ацыд,
Æнхъæлыс, миты урс дидинæг басыд.
Фæлæ та иубон ралаудзæни уалдзæг,
Фæлæ та иубон хъарм къæвда ныууардзæн.

Фæлæуу, фæлæуу, æрбалæууа та уалдзæг,
Уæд та мыл арвæй хуры тынтæ уардзæн,
Мæ иухатты дари къаба та скæнон,
Æмæ та феста зæрдæ сонт, æгæнон.

Мæ кафт та сайа усгурты цæстытæ,
Сæ худты бынты сисой та кæстытæ,
Кæддæрау та нæ къæсæртæ фæсæттой,
Уæд та мæ ды куыд мысис, куыд, дæ сæнтты!..

Нырма дæм хорз, бæргæ хорз кæсы д' ацыд,
Æнхъæлыс, миты урс дидинæг басыд.
Фæлæ та уардзæн хъарм къæвдатæ, уардзæн,
Фæлæуу, фæлæуу! Æрбалæууа та уалдзæг!

СЫЛГОЙМАДЖЫ МИДМОНОЛОГ

Ацы зæххон фидис,
ацы зæрдæхсай цæстæнгас,
Стыдтой æнустæм
мæ дзыхæй дæ ном дæр.
Адæмæй алыгътæ,
базадтæ уымæн сæрæгас,

Дойнаг дур фестад
 дæ фæстæ мæ зæрдæ.
 О, фæлæ 'ууæндын,
 зындзынæ дæ дард балцæй искуы,
 Гамлетау,
 'нæнхæл,
 мæ ингæны цурмæ.
 Де зды цæссыгтæ кæлдзысты
 дæ сæфт уарзтыл рисгæ.
 Пъатæ кæндзынæ мæ цыртдзæвæн дурæн.
 Баззад дæ рихиты дудаг
 мæ былтыл, мæ рустыл,
 Цас хæссын мемæ зæгъинаг ныхæстæ!..
 Ничи сæ зоны,
 йæ зæрдæ цæмæй конд у усæн,
 Ацы гуырымыхъхъ,
 æвæлмон цæргæстæй.
 Афтæ цæрдзынæн
 мыггагмæ –
 дæ уарзтæвджид,
 Ме 'рвгъуыз кæркуасæн,
 мæ рагсагъæс –
 Уастырджи.

МÆ КÆСТÆРМÆ

Мæрдты бæсты уыдтæн мæ фыны дысон,
 Уым аргъæутты æмбисонд дуне у,
 Уым талынг нæу, уым удæнцойы рухс у,
 Нæ фæтчы дзурын уым: мæн у, дæу у.

Уым иууыл у æрвгъуыз æмæ кæрдæгцъæх,
 Уым хур – уæздан, цæстытæ судзæн нæу.
 Дзæнæты цыиутæ уым – дунейы паддзах,
 Уым бæлæстыл – æлæм дыргъты зæу-зæу.

Уым дон – кәсәнау, донбылтә – мәлхъбадән,
Уым удтә сты кәрәдзимә фәлмән.
Уым алцыппәт – мәрдты цы хъәуы мардән,
Уым дидинвәлыст къахвәндаг, фәлә

Уәддәр, уәддәр... Куы афардәг уон уырдаәм,
Уәд мын-иу бакән иу ләггад әрмәст, –
Мә хорз кәстәр, ды-иу мә рох уәлмәрдемә
Нә хъәугәронәй дидинджытә `рхәсс.

ЕВÆ

Ды Адамы куы нал уарзай,
Евә!
Куы йыл сисай дә къух,
Уәд а дуне фесәфдзән уемә,
Маройаг уыздән әдзух.
Зәхх нә зондзән,
Цы йәм кәсы райсом.
Рәхысбаст цагъарау
Хур ауыгъдәй баззайдзән арвыл
Әнәсыгъд цырагъау.
Нал уыздән рухс...
Евә, Евә!
(Никуы уыд хиуарзон ус),
Дунейыл ма рахәт.
Зәххән әрхастай цард.
Хәйрәг әй ма айсәд.
Ма баууәнд
Макуы
Йә фәхудт,
Йә дамтыл.
Әууәнд әрмәстдәр
Адам әмә уарзтыл.

МАДÆЛОН ÆВЗАГ

Уадз, равзәрәд сәдә `взаджы мә комы,
Хуыцау мын раттәд минмырон хъәләс,
Цәмәй дәттон сәдә нуазәны куывды,
Цәмәй ныззарон буләмаргъау әз.

Цæмæй нæ хæхтæм хорз уазæг куы 'рцæуа,
Æфсымæр ын йæхи 'взагыл зæгъон.

Цæмæй фыдгæнаг мах бæстæм куы цæуа,
Иæ ныхмæ кард йæхи 'взагыл цæгъдон...

Фæлæ уæддæр, уæззау тохтæм цæугæйæ,
Нæ фыдæлтæ цы 'взагыл хордтой ард,
Цы 'взагыл хъусын Терчы ирд уылантæм,
Кæй фæрцы ис нæ хорз æгъдæуттæн цард,

Цы 'взагыл кодта хъарджытæ ныййарæг,
Йæ дарæгæй йæм сау гæххæтт куы 'рцыд,
Цы 'взагыл дзурæм: «Фесгуыхт та ирон лæг!» –
Зæгъут-ма, уый куыд бамыр уыдзæн, куыд?!

МÆ ЗÆРДÆ

Ызнæт дунемæ райгуырдтæ, мæ зæрдæ,
Нырма рæстдзинад туджы аргъ у ам.
Хур тавы 'мхуызон хорзы æмæ 'взæры,
Нырма цæрынц лæгсырд æмæ хæрам.

Фæлæ уæддæр ыстыр фæрнджын у а зæхх, —
Йæ хъæдгæмттæй та равзæры цъæх бон,
Йæ риуыл уалдзæг сабийау куы хъазы,
Уæд ыл, мæ зæрдæ, бацин кæнын зон.

Куы уай æфхæрд, уæддæр-иу базон уарзын,
Ыссудз цырагъау, макуы ахуысс, ма.
Мæ ныфс, мæ зæрдæ, тохвæразон разын,
Цæмæй дын зæхх гыццийы къух ысуа.

Ды ма рох кæн, лæг намысджын цæмæй у,
Кæйдæр мастыл дæхи мастау дзыназ...
Мæ ныфс, мæ зæрдæ, ме 'ппæт цард дæуæй у,
Мæлæт дæр, уадз, дæуæй ыссарон æз.

ЦАРД МЫН УАРЗТÆЙ ЗÆРДÆ ‘ВÆРДТА...

Хостыхъоты Ахмæты чызг Зина – поэт, прозаик, публицист, æхсæнадон архайæг. Йæ фыццаг æмдзæвгæ рухс федта 1954 азы, уæд ма ахуыр кодта скъолайы. Уæдæй фæстæмæ йæ уацмыстæ мыхуыргонд цыдысты газеттæ æмæ журналты. Джиппы йын рацыд ахæм чингуытæ: «Сæууон æртæх» (Цхинвал, 1967 аз), «Æрвгъуыз сагъæстæ» (Цхинвал, 1971 аз), «Уарзондинады монолог» (Дзæуджыхъæу, 1975 аз), «Песнь водопада» (Мæскуы, 1981 аз), «Уыцы чызджы писмотæ» (Дзæуджыхъæу, 1984 аз), «Мои афганские встречи» (Дзæуджыхъæу, 1988 аз), «Сæуæхсиды зæлтæ» (Дзæуджыхъæу, 1988 аз), «Æрвнæрыны размæ» (Дзæуджыхъæу, 1994 аз), «Табуыйаг» (Дзæуджыхъæу, 1998 аз), «Цин æмæ сагъæс» (Дзæуджыхъæу, 2012 аз).

Фыдыуæзæг, йæ ирон адæмы хъысмæт, сæ фидæн, рæстдзинад æмæ сæрибар уыдысты йæ маст æмæ уарзт, йæ хъыг æмæ цин, йæ сагъæс æмæ скаст.

Зина æдзухдæр цард йæ адæмы маст æмæ цинай. Зæрдæрисгæйæ дзырдта куыд Цæгаты, афтæ Хуссар Ирыстоны XX æнусы зын фæлварантыл. Йæ нæргæ æмæ уыраугæ сфæлдыстад ын зыдтой æмæ уарзтой Мæскуы æмæ Грознайы, Махачкала æмæ Налцыччы, Сухум æмæ Майкъопы, Черкесск æмæ Уæрæсейы æндæр горæтты. Йе ‘мдзæвгæтæ йын тæлмац кодтой æмæ мыхуыргонд цыдысты Мæскуыйы, Цæгат Кавказы республикæты.

Адæм ацы дунемæ гуырндзæй рацæуынд уыцы иухуызон, фæлæ семæ рахæссынц алыхуызон удыхæд æмæ зондахаст, курдиат æмæ амонд. Иутæ дзы адæмæн цырагъау фæсудзынц, зæрдæтæ фæтавынц, тармæ рухс бауадзынц. Иннæтæ та мæйау нæдæр тавгæ кæнынц, нæдæр рæстмæ рухс кæнынц, фæлæ, искæй рухсæй æрттивгæйæ, ницы аразгæйæ, кадыл мæлгæ хи стауынынц фæархайынц. Афтæмæй сæ фæстæ фæд нæ ныуадзынц нæдæр адæмы зæрдæты, нæдæр царды æмæ мæрдырохы хай бавæййынц. Фыццагтæ ацы дунейæ куы ацæуынц, уæддæр æнусты нæ бамынаг вæййы сæ рухсы тæмæн, æмæ адæм сæ алыварс æмбырдтæ фæкæнынц. Хостыхъон дæр, кæд не ‘хсæн нал ис, уæддæр абон дæр йæ зæрдæйы тыхджын æнкъаранты хъомысæй, йæ барджын æмæ уæндон ныхæстæй ныфс дæтты ирон адæмы æрыгон фæлтæртæн, уарзын сын кæны фыдызæхх, мадæлон æвзаг æмæ сæ хоны сæ сæрыл тохы уæла-

хизтæм. Йе сфæлдыстады рухс нæ мынаг кæны. Уый нæ, фæлæ ма ныл тынгæй-тынгдæр тæфсы, цы адæймаг уыд нæ фарсмæ æмæ æгæр раджы кæмæй бавдæлон стæм, уыцы рис.

Зина нывæста йæ цардыл, уарзондзинадыл, фылдæр та, ныййарæджы ад ын чи кодта, сæрыстыр кæмæй уыд, уыцы фыдызæхх – Ирыстоныл, йæ раттæг ирон адамыл. Раст цыма алы ироны зæрдæ дæр йæ зæрдæимæ тагтæй баст уыд, афтæ æнкъардта ирон адамы. Æмæ рыст сæ рисыл, сывæллонау цин кодта сæ циныл. Гуырдзиаг лæгмартæ Хуссар Ирыстоныл судзгæ нæмгуыты зæй куы рауагътой æмæ нæ лæппутæ лæгæвзæрстæй цагъды куы кодтой, уæд, цыма, цы зынтæ æвзæрста йæ фæлмæн, æнкъараг зæрдæ!? Цъиуджын каркау йæхицæн бынат нал ардта. Фæдисы хъæр кодта æгас Советон Цæдисыл. Йæ уацтæ, æмдзæвгæты циклтæ цыдысты бынаттон æмæ цæдисон мыхуыры, фæдисы дзæнгæрджытæ цагътой, рæстдзинад дзырдтой. Йæ хъæддых æмæ уæндон ныхас нæ фæцыд уæды Гуырдзыстони хицауады, мыхуыры кусджыты зæрдæмæ æмæ йæм знаджы цæстæй акастысты, æртхъирæнтæ йæм кодтой.

Уыцы хæсты бацарæфтыд ирон литературæйы æрыгондæр зиууæттæй иу Гуыцмæзты Алеш. Зинайы рагæй фæндыд Алешы Хуссарæй Цæгатмæ ракаенын. «Исты йыл æрцæудзæн! Уый тохы бон æмбæхсын нæ зоны, ирондзинады сæрвæлтау риуæмбæрц цæуы. Курдиат у, курдиат! Курдиат та хъахъхъæнинаг у!» – фæдис кæнæгау дзырдта, Алеш кæмæ байхъуыстаид, уыдонæн. Фæлæ-иу Гуыцмæзы-фырт загъта, Иры зæхх Хуссары хъахъхъæнинаг у, æмæ мæ бынат уым ис, зæгъгæ. Куы фæмард, уæд ыл Зина «Рæстдзинад»-мæ æрбахаста æрмæг «Сау арвыл – Сау хур». Уым фыссы: «Поэт йæ риуæй бамбæрзта Фыдызæхх. Ныддæлгом ыл йе ‘мбæрцæй, æмæ йæ туг смал йæ быны. Уый Алеш у. Æнахуыр диссаджы поэзи у йæ прозæ, поэт æй уымæн хонын. Уый поэт уыд зæрдæйæ, зондæй, Райгуырæн бæстæмæ уарзондзинадæй. Дзыллæ зын уавæры куы бахауы, тыхы дуг куы скæны, уæд тохы быдыры поэт амæлы фыццаг. Афтæ бакодта нæ кæстæрты хуыздæр Гуыцмæзты Алеш. Фæлæ Ирыстон магуыр уæдмæ нæ уыздæн, Алешы хуызæн лæппутæ йæ сæрвæлтау сæ цард раттын кæдмæ зоной. Ирон литературæйыл та абон æрцыд «дæ хуыздæр амæлайы» æлгъыст. Сæууон хурау ссыгъд, сцæхæр калдта Алешы курдиат. Стыр фидæнмæ йын æнхъæлмæ кастыстæм, фæлæ уый æваст аныгуылд фыдгулы къухтæй».

Хостыхъон нæлгоймаджы хъæру æмæ зонд равдыста, мæхъхъæлон тыхгæнджытæ Ирыстони зæхмæ куы ‘рбабырстой, уæд дæр. Кочысаты

Розайы фæдон сидт æмæ ныфс уагъта ирон фæсивæды уæнгты, ныййарæг мадау дзынæзта Ирыстоны сæрыл тохы зынгхуыст хъæбултыл, фыста сыл кадгæнæг хъарджытæ. Сæнусон дзы кодта бирæты нæмттæ.

Цинтæ æмæ лæвæрттæй рæвдыд нæ уыд Хостыхъон йæ райгуырæн Ирыстоны нæдæр Цæгаты, нæдæр Хуссары. Æниу, уыдон йæ хъуыдыйы дæр нæ уыдысты. Уый йæхи æнкъардта ирон адæмы чызгæй, уыдоны æмæ рæстæджы хъæбулæй. Зыдта, Хуыцау ын иу хатт йеддæмæ цард нæ радта, æмæ йæ снывонд кодта ирон адæмæн. Хуымæтæджы нæ балаууыд хæсты цæхæры судзгæ Афганистаны дæр. Уымаен æмæ уым цагъды кодтой нæ лæппу фæсивæд, Ирыстоны горæттæ æмæ хъæутæм «здæхтысты» сæ ласгæ мæрдтæ. Зинайæн рыст йæ зæрдæ, тыхст, уым ма хæцæг æфсадимæ чи уыд, уыдоныл. Æмæ æрмæст ирæттыл нæ, фæлæ, æнæхъуаджы царæфтыд чи кодта, уыдонæн се ‘ппæтыл дæр. Зинæ уым цы федта, цы банкъардта, уыдæттæ рахаста гæххæтмæ. Æмæ йын Советон Цæдисы Паддзахадон æдасдзинады комитет саккаг кодта преми. Уый уыд йæ дыккаг хæрзиуæг, хæстонау æхсардзинадæй, фыссæгау та курдиатæй кæй бакуыста, ахæм хæрзиуæг. Йе стырдæр хæрзиуæгыл та нымадта ирон адæмы хордзинад.

Поэты зонд æмæ удыхъæд æнæбыхсон сты, поэт царды рæстдзинад æмæ сæрибарыл тохæн райгуыры. Уый ирдæй зыны поэт Дж. Байроны цард æмæ сфæлдыстадыл. Байрон, англисаг лорд уæвгæйæ, грекъягты тох сæ сæрибарыл йæ зæрдæмæ афтæ арф айста, æмæ балаууыд сæ тырысайы бын, се ‘мрæнхъ хæцыд сæ бæстæйæ знаджы фæсурыныл æмæ дзы фæмард.

Фыссæг, уæлдайдæр та поэт, тохгæнæг куынае уа, рæстдзинады сæрыл куынае дзура, адæмы удыхъæд фæхуыздæр кæныныл куынае архайа, адæмы йæ фыстæй, ныхæстæй ныфс куынае уадза, царынмæ сæ разæнгард куынае кæна, уæд дзæгъæлы у йæ фыдæбон, йæ ныхас дзыллæтæм нæ хъуысы. Химидаг æнхызын æмæ æнхæвзын, дидитæ æмæ бибитыл фыссын, фæныкгуызау ирон аив дзырдтæ æмæ дзырdbæстытæй æм-дзæвгæтæ-къусбартæ кæнын æцагæлон хъуыддаг уыдис Хостыхъонæн. Уый фыста йæ рессæгтæ, йæ дзуринагтæ йæ адæмæн, æмæ уымæ гæсгæ йæ зарджытæй зæгъы:

*Мæ зæрдæйæ сæ табутау фæфыстон,
Зæххон цардыл, зæгъын, растæрдæм аудой,
Чырыстийы гыццыл хъæбултау фестой,
Фыдагх фæсурой рæстæдджы æрра удæй.*

Дзыллаэйы, рæстдзинады, хæлардзинады сæрыл æдзухдæр уыд йæ тох хæрам, фыдæх æмæ фыддзинадимæ. Йæ адæймагон миниуджытæй та æмбисондæн хæссинаг уыд. Йæ чиныг «Æрвнæрыны размæ»-йы дæр фыццаг æмдзæвгæйæн хуымæтæджы нæ бакодта ахæм рæнхъытæ:

*Æз равзæрдтæн табу кæнынаен адæмæн.
Æмæ амонд уыцы фарны ардзынаен,
Мæ улы бæрны цалынмæ уа а дуне,
Гъе уæдмæ кæудзынаен æмæ зардзынаен.*

Адæммæ уарзондзинад цыд йæ улы кондæй, æмæ йæ фæндыд, иннæтæм дæр уыдон сæйрагдæр куы уаиккой, ирон фысджытæй алчидæр уыйау куы риссид йæ дзыллаэйы хъысмæтыл; ирон æвзаг, нæ рæсугъд æгъдæуттæ бахъахъхъæнын сæ куыст куы скæниккой, се сфæлдыстад уымæн ахъаз куы уайд. Æмæ-иу дзы искауыл йæ зæрдæ куы фæхудт, фыссæджы кад адæмы цæсты чи æфтыдта, ахæм митæ кæнгæ-иу дзы искæй куы федта, кæнæ адæмы раз йæ хæстæ ницæмæ дары, зæгъгæ, уæд-иу хохаг судзаг пысыра фестад, йæ дзыхыуаг дæр-иу аивта. Йе ‘мбал фысджытæн нæ барста сæ лæмæгъдзинадтæ. Уæлдайдæр – царды ахсджиаг фарстатæм куыдфæндыйы цæстæнгас. Хорз ма йæ хъуыды кæнын, махъхъæлы фыдгæнджыты æрбабырсты рæстæг Фысджыты цæдис бæстæйы хицауадмæ писмо ныффыста, æмæ дзы цæдисы уæнгтæй чидæртæ сæ къухтæ нæ бафыстой, æхсардзинад сæм нæ разынд, æмæ алы æфсæнттæ скодтой. Зинæ дын уый базыдта, цæхæртæ фæйнардæм æппæрста: «Гъеныр уыдон лæгтæ сты, сæ адæмы размæ ма цы цæсгомæй рацаудзысты! Фыссæджы ном ма цы кадимæ хæсдзысты! Ахæмты фыстытæ кæсынмæ дæр нæ бæззынц!».

Рæдыдæй, лæмæгъдзинадæй хызт ничи у, фæлæ уый адæмыл гæдз-рахатæй цауæгау уыд. Иумæйаг знаджы ныхмæ ма рæстæгмæ дыууæ знаджы дæр уæхски-уæхск куы æрлæууынц. Зинайæн дæр йæ тыхсты, йæ масты сæр уый уыд. Æмæ-иу æм ахæм рæстæг хуры цæст никæцæйуал каст, ницыуал ын-иу æндафта йæ уарзæгой, фæлмæн зæрдæ. Фæлæ йæ ныфс нæ саст, æмæ-иу йæ маст ныккалдта æмдзæвгæтыл. Æвæццæгæн, ахæм уавæры равзæрд æмдзæвгæ «Фæстаг лæвар» дæр:

*Мæ куыдз фæлдыст дæ гæдзрахатæн, цард, –
Дæ судзгæ уарзтæй мын зæрдæтæ ‘вæрдтай,
Уыдзæн дæ, загътай, паддзах-чыздæжы кад,
Уыдзына райгæ ‘дзух мæ буц лæвæрттæй.*

*Дæ дзæнгæдайыл баууæндыдтæн æз
Æмæ дæ уарзтон ахæм уарзтæй, ахæм!
Уыдис мын адджын де 'взæр уа, дæ хорз...
Дæ сайдæй ныр тыххæй лæууын мæ къахыл.*

*Мæгуыр, зæрдæниз – де стырдар лæвар
Дæ «паддзах чызгæн», бастъæлай, дыдзæсгом,
Фыдгуырд хæзгулау мын мæ уд фæлвар
Фыдæбæттæ, – цы хæртæ дæ æвзæрстон!..*

*Фæлæ æз дæр дæ лæптынтæй нæ дæн, –
Дæ фыдæхтæ мыл иууылдæр ныууарæнт,
Уырдыг лæугæ, сæрбæрзондæй уæддæр
Дæ фæстаг «лæвар» райсдзынæн – мæ мæлæт.*

*Дæумæ та 'рмæст уæд æрцæудзæн фæсмон,
Мæ былтæ дыл куы акъуырон мыггæмæ.
Уæд фыны, хъалы дзурдзынæ мæ ном, –
Ныр уал мыл худ, æз худдзынæн фæстагмæ.*

Фысджытæй алчидæр йæхирдыгонау хорз у, мæнæ уæлвæз быдыры дидинджытæ гауыз куыд саразынц, афтæ сты иумæ. Уыцы дидинджытау дзы алчидæр йæхирдыгонау аив æмæ мидисджын кæны дзырдаивад. Фæлæ сты хицæн æмæ хицæн хуызтæ. Зинайы сфæлдыстад дæр никаимæ фæхæцæгæнæн ис. Ис ын йæхи гæнаентæ, мадзæлттæ, фæрæзтæ æмæ æууæлтæ. Йе 'взаг та у хуымæтæг, фæлæ фæлгонцджын, нуарджын. Сыгъдæг ирон ныхасы интонацийы уагыл дзуры йæ хъуыдытæ. Æмæ бирæхатт йе 'мдзæвгæйы цыма рифмæ дæр нæй, стæй хъæугæ дæр нæ кæны, афтæ фæкæсы адæймагмæ. Уыцы хуызы йе сфæлдыстад æввахс лæууы Секъа, Елбыздыхъо, Къубалты Алыксандр æмæ Дзаболаты Хазбийы уацмыстæм.

...1995 аз иу къахдзæф нæма акодта, Ногбоны бæрæгбоны зæрдæйы ахаст нæма райхæлдтам, афтæ ныл сæмбæлд æвирхъау хабар – йæ райгуырæн бонæй цалдæр сахаты фæстæ йæ куыстæй банцад Хостыхъоты Зинайы æнæнцой зæрдæ. Ирыстон йæ адджындæр хъæбултæй, йæ чызджыты хуыздæртæй иуæй æрттæдæлармæй аздад, йæ мæрдæй дзынæзтой нæ зæрдæтæ.

Кæддæр, дам, Алыккаты Хазби, йæ хæдæфсадимæ дыууæ доны астаумæ йæ райгуырæн бæстæ бахъахъхъæнынмæ куы цыд, уæд ныууынаæргъыд-

та: «Ех, нырма нын Чермен удагас куы уайд, уэд нэ тыхтæ цас фылдæр уаиккой». Беслаены фыдбаеллаехы рæстаг ирон адамаен дæр нæ фаг кодта Зинаёйы фидар æмæ рæстаг удыхъæд, йæ ныфсы æмæ уæндон хъæлас. Нæ фаг кæны абон дæр «Беслаены мадæлтæн», æппæт ирон адамаен.

Мæйрухс æхсæв стьалы куы атаыхы, уэд ма йæ фæд иудзæвгар арвы цъæхыл аззайы: кæмæн – къаддæр, кæмæн – фылдæр. Афтæ, хорз адæймаг цардæй куы фæхъæуы, уэд уый дæр йæ хиуæтты, зонгæты зæрдæты баззайы: чи – къаддæр рæстаг, чи – фылдæр. Фæлæ арвил ис æнусон стьалытæ æмæ комæтæтæ дæр. Уыдон талынджы рухс уадзынц æнусты дæргъы. Адæмы ‘хсæн дæр равзæры æмæ фæцæры ахæмтæ, удагасæй æмæ, куы нал ваййынц, уэд дæр сæ хорз хъуыддæгтæй, сæ намысæй талынг æнусты рухс чи фæкæны. Уыдонæй иу у Хостыхъоты Зинае. Йæ улы, йæ зонды рухс цæры нæ зæрдæты. Йæ нуарджын сфæлдыстад, йæ аив ирон ныхас, йæ нæрамон удыхъæд, рæстаг уæвыныл йæ æнæбасæттон тохы æууæлтæ ирон адамы ног фæлтæртæн уарзын кæнынц сæ фыдыуæзæг – Ирыстон.

Хостыхъоты Зинае уыд Ирыстоны чызг, чызгау ын лæггад кодта, мадау æй рæвдыдта, хæстонау æй аив дзырды фарнаей хъахъхъæдта æмæ хæцæг салдатау æнæнхъæлæджы, æвиппайды æрхаудта. Ирыстоны, ирон адамы сæрвæлтау йæхи хъардта, æмæ йæ рухс ном никуы ферох уыдзæн.

Адæймагæн йæ цард-цæраенбонты йæ къухы хорзæй бакæнын цы бафты, адамы ‘хсæн йæхицæн кад æмæ ном цы рæстаг, арфæйаг хъуыддæгтæй скæны, уыдоны фæрцы йæм æрцæуы намыс. «Уый фесты ном, дунейы фарныл бафты», – фыста Хостыхъоты Зинае намысы тыххæй. Æмæ йæ ныхас, йæ раст хъуыды йæхиуыл дæр æрцыд. Йæ поэзи, ирон адамы, рæстдзинады сæраппонд йæ ‘хсæнадон æвæллайгæ архайдæй йæхицæн скодта намыс æмæ кад, æмæ цæры йæ намыс, Иры фарныл бафтыд. Уый афтæ кæй у, уымæн æвдисæн – ирон адамы ног фæлтæрты уарзондзинад йæ поэзийы зæрдæмæисгæ, рæстаг царды сæрвæлтау тохмæ сидæг рæнхъытæм.

Зинаейæ уæлдай сæрыстырдæр сты йæ хъæубæстæ – Хъæдгæрон. Буц дзы сты, сылгоймаг уæвгæйæ, Ирыстоны хуыздæрты æмрæнхъ кæй æрлаууыд, йæ раттæг ирон адамы хъысмæт йæ зæрдæмæ афтæ арф кæй айста, кæй йыл фæрыст æмæ йæ сæрыл тохы хуымæтæг æфсæддон нæ, фæлæ æцæг хæстон кæй уыд æмæ уыцы тохы хъæбатырау йæ цард кæй радта, уый тыххæй. Сæрыстыр дзы сты, йæ мадæлон æвзагыл ирон хъараггæнæг сылгоймаджы ныхæстæ кадгæнæг æмæ размæ сидæг зарæджы ныхæс-

тæй кæй баивта, уый тыххæй. Сæ уыцы æнкъарæнтæ æвдисгæйæ йын сæ хъæуы астæуккаг скъолайы, йæхæдæг каст кæй фæци, уый къулыл 2007 азы 22 майы бакодтой Номарæн къæй (йæ автор – скульптор Салиты Валери). Уæд кадгæнæн æмбырды чи раныхас кодта, Зинайы царды, сфæлдыстады æмæ æхсæнадон архайды тыххæй биноныг, æргом æмæ зæрдæхæларæй чи радзырдта, уыдоны ‘хсæн уыдысты дзæнæты бадинаг, запасы афицер, фыссæг Хæуытаты Къоста, Цæгат Ирыстоны Фысджыты цæдисы сæрдар Ходы Камал, ЦИПУ-йы ирон филологийы факультеты декан Джыккайты Шамил...

Хъæдгæронæй бирæ хорз адæм рацыд, уыдонимæ фысджытæ дæр. Фæлæ сæ Хостыхъон бирæ цæмæйдæрты хицæн кæны. Сылгоймаг уæвгæйæ, уый йæ цыбыр царды, рæстдзинад дзургæйæ, цы хъару æмæ зонд, цы ныфс æмæ æнæбасæтгæ тых равдыста, уымæ гæсгæ йæ рахонæн ис лæджыхъæдджын сылгоймаг, Ныгуылæн Европæ «рыцарь» кæмæй фæзæгъынц, ахæм. Уыд рæстаг йæ зондæй, йе ‘нкъарæнтæй, йæ митæй, æмæ йын иннæтæй æргом ныхас, рæстдзинад домын дæр уымæн æнтыст, уымæн сси иронау фыссæг фыццаг сылгоймаг-поэт.

Хостыхъонæн мады æхсыримæ йе уæнгты ахъардта ирон æвзагмæ уаз æнкъарæнтæ дарыны миниуæг. Хъæдгæроны æгъдауылхæст æмæ уæздан хъæубæсты ‘хсæн хъомыл кæнгæйæ, сахуыр цардаразæг адæмыл иузæрдион уæвын, сæ бартæ æмæ гæнæнтæ сын хъахъхъæнын, йæ ирон адæмæй сæрыстыр уæвын, йæ фарныл ын кусын æмæ уымæ рæсугъд, нуарджын ирон æвзагыл абоны æмæ фидæны фæлтæртæм сидын. Гъе уымæ гæсгæ рæстæджы цыдимæ абон фæсусæй нæ, фæлæ тынгæй-тынгдæр нæры йæ барджын хъæлæс Цæгаты æмæ Хуссары дæр. Фæлтæрты хоны йæ фæдыл, уарзын сын кæны нæ ирон æвзаг, нæ Фыдыбæстæ – Ирыстон.

Наукон æгъдауæй нырма фаг иртæст нæу Зинайы сфæлдыстад. Ног фæлтæртæ йæ сæ зæрдæмæ афтæ арф цæмæн исынц, мады хъæлæс дзы цæмæн хъусынц, æнкъарæнтæ дзы цæмæн агайы? Уыдæттæ æмæ йæ иннæ æууæлтæ, миниуджытæ, йе ‘взæдджы хъæздыгдзинад, йæ ныхасы хицæндзинадтæ ахуыргæндтæн райхалинаг сты, æмæ сын уый хъуыдыйаг уæд.

Хостыхъоты Зинайы фæндиаг уæнт ирон адæм, Ирыстон. Уарзта сæ йæ удæй фылдæр. Уыцы уæлмонц æмæ уаз æнкъарæн цæргæ-цæрæнбонты фæхаста йæ зæрдæйы, йæ зонд æмæ хъару йын лæвардта...

БУЛАЕМÆРГЪÆН – ЦÆРГÆСЫ ЗÆРДÆ

Ехх, æвæдза, куыд диссаг уыди нæ фыдæлтты дунембарынад, куыд бастой, куыд барстой сæ бадт рæсуг зондæй алцыдæр! Дардыл, зæгъы, зилы адæймаджы хур. О, æцæгдæр дардыл зилы адæймаджы зæрдæ æмæ ‘мбырд кæны мыдыбындзау дугтæ-фæлтæрты мыд, æрдзы ивæнтæ-фæливанты тæлмаентæ.

О, фæлæ фыссаеджы хуры зилахар уæддæр – цас уæлдæр æмæ дарддæрты!

Зынаргъ журналкæсæг, цæй æмæ ацы хъуыды фæпарахатдæр кæнæм. Адæймаг гуыргæ иунæгæй ракæны, цæргæ та адæммимæ кæны. Æмæ æрдзæн, Хуыцауæн æмæ Рæстæгæн алцыдæр куыд нымад у! Иуæрдыгæй, ома ивгъуыды – дæ фыдæлтæ, иннæрдыгæй, ома фидæны – дæ байзæддæгтæ, дæ фæдонтæ. Ис ахæм ныхас: «Мады хæс ничима бафыста». Фæлæ Æрдз, Хуыцау æмæ адæмы фарн уымæн дæр ссардтой æвæджиауы мадзал – мах нæ ныййарджытæй цы стыр хæс дарæм, уый бафидæм нæ цотæн. Гъе, уымæй у афтæ фидар царды сыгъзæрин рæхыс æмæ фæлтæрты бастдзинад. Фæлæ ныл ахæм егъау хæс ис нæ Райгуырæн бæстæ æмæ нæ раттæг адæмы раз дæр.

Гъемæ адæймаг райдайы Фыдыбæстæ æнкъарынаы. Цас бæр-нондæр æмæ курдиатджындæр вæййы, уас фылдæр хæс фæисы йæхимæ æмæ стырдæр хæрзты бацауы йæ адæмæн. Уымæн ирд æвдисæн – Хостыхъоты Зинайы хъымæт.

*Æз ма зердæйы рæхыстæй
Иры урссæр хæхтæм баст дæн...*

*Баст дæн райгуырæн уæзæгмæ
Æз Дзыццайы урс дзыккутæй,
Баст нæ къонайы фæздæгæй,
Баст – сæныкхизæн цъæх къултæй.
Иры тохдзауты ныззардæй
Æз Ирыстонимæ баст дæн...
Дуне-адæмтимæ баст дæн
Иры бафаугæ зæлдагæй.*

Арт кæм судзы, фарн дæр, дам, уым ис. Æмæ нын æгайтма зæххыл ис уæларвон арт – уæлтæмæн, уый фæрцы райгуыры аивадон уацмыс.

Адэймаджы уд баст у ацы дунеимæ, нывгæнæджы уд æмæ арвæн та «дæу у-мæн у» æппындæр нæй. Кæй нæ бафтауы дисы сæууон æртæх! Мысайнагау сæууон æртæх – нæ разы. Нырма нын æй Хуыцауы цæст куы уарзы. О, сæууон æртæх у мысайнаг, мысайнаг – Уазæн, Фидауцæн æмæ Æууæнкæн. Растæндæриддæр цыма уæлтæмæны дзындз-муртæ фыр сыгъдæгæй цин-зæлланг фæкæнынц æмæ минхуызон цæхæртæй хурæн фæхьырнынц. Æмæ Хостыхъоты Зинаæ дæр йæ фыццаг чиныг «Сæууон æртæх» кæд уымæн схуыдта. Æмæ уыцы фыццаг æмбырдгондæй дæр рабæрæг, дзырды нывгæнæг кæй у, уый:

*Ысхызт та зæрдæ зымæджы ныккæндæй,
Цъæх уалдзæг та мын райдыдта кæлæн.
Йæ сираг бæх цъæхснаг мыр-мыр ныккодта,
Маæ рудзгуыты бын къæххойсен кæны.*

Æмæ Зинаёйы уыцы æмбырдгонды тыххæй мæнмæ райгуырд цыппаррæнхъон:

*Уæлтæмæны дзындз-муртæй –
Æмбисонды дзырд-хуртуан.
«Сæууон æртæх»-ы хæрдгæ
Куыд сыгъдæг кæны зæрдæ!*

Мæнæ куыд загъта Хостыхъоты Зинаёйы «Сæууон æртæх»-æй Бестауты Гиуæрги: «Уарзтæй базырджын чызг, йæ судзгæ æнкъарæнты цин æмæ рисæй хæкьуырцгæнгæ, йæ зæрдæйы дзурынтыл фæцис, æмæ чиныгкæсæджы раз арвы дуарау байгом æнахуыр чызгон дуне – сæууон æртæхау æвæджиау рæсуг æмæ рухсдзыд; сыгъзæрин хуртæ æмæ дзы æвзист стъалытæ ленчытæ кæнынц:

*Тар æхсæв, æххуысмæ нæм æрцу,
Маёйы стух дæ сау уайлаг нымæсты,
Терк, ды та мын уарзонадыл дзур,
Мæн ныртæккæ атайын куы фæнды
Уæртæ уыцы 'мбисонды цæстыты...*

Уарзондзинад – тæккæ уалдзыгондæр æнкъарæн, арвæрдыны æстæм хуыз, афæдзы фæндзæм афон æмæ иннæ цыппары дæр рахоны йæ тæмæссаг зиумæ. Алæмæт у уарзты сусæг, цал æмæ йыл цалæй фыстой! Зын у ам ногæй исты зæгъын, фæлæ Зинаёйы бон уый бацис:

*Æвæдза, худæг уыд мæ сусæг уарзт фыццаг хатт –
 Мæ уды арф æвæрæн – дзурæнтæ йыл уыд!..
 Уæд мыл бæгъæмвæд чызгæй уарзты фыд-зæд рахатт, –
 Мæ сусæг Хуры фырт кæдæмдæр усгур цыд.*

*Мæ фыццаг сусæггаг рыст, гъæйда-гъа, ысдардта!
 Уæд цæссыг разынди мæ мастæн хин, кæлæн...
 Нæ гыццыл урс гоко мæ уадултæ ысдардта,
 Йæ фæлмæн бандзæвдæй рæвдыдта гоко мæн.*

Цæй диссаджы мадзал ссардта автор фыццаг уарзты кæлæнгæнаг тых равдисынаен. Уарзты æхцон риссаг фестын кодта диссаг. Зинаейы къухы бафты ног хъуыды ног абарсты фæрцы зæгъын:

*«Цы мæм æрбахур дæ мæрдты хурау æрæджиау,
 Æрфæны даргъ фæдыл уыди цыма дæ фæндаг...»*

«Мæ цин – мæнг цин, ныккъъоболæ мæ маст».

Кæй зæрдæйы кæрон нæ ныццавдзæн мæнæ ацы æнæнхъæлæджы фæзилæн «Сылгоймаджы мидмонолог»-ы кæрон:

*Афтæ цæрдзынаен
 мыггагмæ –
 дæ уарзтæвдждид,
 Ме 'рвгъуыз кærкуасен,
 мæ рагсагъæс –
 Уастырджиди.*

Хостыхъоты Ахмæты чызг Зинаæ райгуырди Хъæдгæроны. Каст фæци астауккаг скъола æмæ Мæскуыйы Горькийы номыл литературон институт. Куыста газет «Рæстдзинад»-ы редакцийы, Хуссар Ирыстоны фысджыты журнал «Фидиуæг»-ы, Цæгат Ирыстоны телестудийы, журнал «Мах дуг»-ы.

Ис африкаейаг æмбисонд: «Кæд дæ тагъд цауын фæнды, уæд иунагæй цу. Кæд дæ дард ацауын фæнды, уæд та цу дæ адæммимæ». Фæлæ æцæг поэтæн та йæ хæс – æнахуыр, дывæр. Хъуамæ йæ уацмыстæ фæлдиса иунаг-иуæй, фæлæ хъуамæ афтæмæй уа æмдзугæнаг йæ адæммимæ. Гъемæ Зинаæ цыд йæ дзыллæимæ. Ради йæ адæмы цинтæй, хъæрзыдта-кæрзыдта нæ дзыллæйы зынтæй. «Бирæ уарзт æвзæрд йæ риссаг зæрдæйы, бирæ маст хъæрдта йæ уарзаг зæрдæмæ».

*Поэты зын амонд
Хуыцауаей у амынд.*

Æмæ æндæр хъысмæт нæ хъуыди Хостыхъоты Зинаёйы:

*Цард æлгъыстон, цард мын загъта:
«Нæу хъысмæт фæндæй...
Кæд тарсыс мæ дурадзагъдæй,
Уæд поэт нæ дæ».*

О, Хостыхъон нæ тарсти хъысмæты дурадзагъдæй, йæ дзырд – йæ тырыса – сиса стъалыты бæрзондмæ:

*О Иры дзыхъхъ, æртхутæгдон уыдтæ,
Æртхутæджы бын цас фæкодтай дзир-дзур.
Дæ фæстаг зынг нæ ахуыссыд уæддæр,
Ыссыгъдис æмæ фестæди зæрин хур.*

Иры ныфсæй æмæ йæ адæмы царайæ царди Зинаæ æмæ сæ хуыдта йæ иунаг хур. Раст, сæрибар дзырд у æппæт цъуппыты паддзах, æппæт бæрзæндты рындз. Гъемæ æргом ныхас кодта Хостыхъон. Йæ программон æмдзæвгæ «Мæ зæрдæ»-йы ис ахæм рæнхъытæ:

*Ызнæт дунемæ райгуырдатæ, мæ зæрдæ,
Нырма рæстдзинад туджы аргъ у ам...
Куы уай æфхæрд, уæддæр-иу базон уарзын,
Ыссудз цырагъау, макуы ахуысс, ма.
Мæ ныфс, мæ зæрдæ, тохфæразон разын,
Цæмæй дын зæхх гыцциыйы къух ысуа.*

Фæстаг азты сылгоймæгтæ, уайсадын цы у, уый зонгæ дæр нал кæнынц. Фæлæ нæм уыйхыгъд сбирæ сты уайсадаг лæгтæ. Уыдон раст ныхас загъын, фæллойдæгæнджы сæрыл сдзурын сæхинымæр дæр нæ уæндынц. Зинаæ та поэзийы дæр, не ‘хсæндзарды дæр бирæ лæгтæй уыд лæгдæр, – ныфсджынаей комкоммæ дзырдта йæ хъуыдытæ.

Нæ фæлдурæджджын царды адæймаг уæвын зын у, æцæг поэт уæвын та у æртывæр зын:

*Ма дæ сайæд хъазы сис йæ номæй –
Хъазы сис царгæсы зæрдæ домæ!*

Æмæ ахæм зæрдæ цавта Хостыхъоны риуы, Сатана Нарты раз йæхи хæсджыныл куыд нымадта, афтæ Зинæ та – нæ адæмы раз.

Нæуæдзæм азты Ирыстон зын уавæры куы уыди Хуссары дæр æмæ Цæгаты дæр, уæд поэт дзæнгæрæг цагъта йæ зæрдæйæ – дзырдта хъæрæй, æргом нæ дзыллæйы бартыл ам, бынæттон æмæ центрон мыхуыры фæрæзты дæр. 1992 азы сфæлдыста зырнайзылд рæнхъытæ:

*Чысыл ыстæм, фæлæ æнæ тых не стæм,
Æнæныфсæй нæ бахизæд Хуыцау.
Нырма Сослантæ сты нæ фæйнæгфæрстæ,
Нæма курæм Батрадтæ дæр æфстау.*

*Ир не 'лхæны æндæр рæтты Иссæтæ,
Хæстон бах нæм йæ бахъуаджы – цæттæ...
Гъе-ей, фыдгул, фæсайдзæн дæ дæ зæрдæ –
Фыды фарн Иры н 'ацæуы мæрдтæм.*

Оххай-гъе, Зинæ бæргæ ныфыста: «Æз Иры хъæраггæнæг ус дæн æмæ æрцыдтæн зарынмæ ныр та». Фæлæ цард тынг сабыргай, тынг зынтæй ивы; аивы æрмæстдæр йæ цъар. Æмæ та Хостыхъоны дæр бахъуыдис «хъæраггæй зараг кæнын». «Авдæны зараг Ирыстоны саударæны» у чысыл шедевр, гъемæ йæ æнæхъæнæй хæссæм уæ размæ. О, Фыдыбæстæ у фынты бæстæ, Фыдыбæстæ у фыды хæртæ æмæ фырты хæстæ. Зинæ дæр йæ улы арфæй уымæн сулæфыд йæ судзгæ-дудгæ рисæй райгуыргæ фæдзæхст:

*Бахудыс, хъæбул, дæ фыны, –
Уый ды ацахсыс Æрфæны,
Йæ рагъмæ дæхи нывзилыс,
Фат, æрдынай хъазгæ зилыс...
Охх, мæ бон...
Згъорыс аргъауы бæстæты
Æмæ арвæрдыны сæрты...
Уæд дæ Ир, дæ Ирыстон та
Скодта знаджы цæфтæй саутæ...
Охх, мæ бон...
Байгом кæ дæ рухс дзæццытæ,
Фæг дын у лоло, цыццытæн, –
Хъус, фыдыуæзæг куыд хъæрзы,*

Уый фыдхастыты ныххæрзбын...

Охх, ма бон...

Д' авдæны бæттæнтæ атон!

Ма ферох кæ мады фæндон:

Айрæз, ахъомыл у тагъддæр,

Басгуых Ираен Ос-Бæгъатыр...

Айрæз, цæй.

«Поэт уыди Хостыхъон. Фæнык фестынц домбай паддзахæдтæ, хъазæнхуыл свæййынц кæддæры стыр хицæуттæ. Аивад та у æнусон, – ахæм у курдиатджын поэт Косты Лизæйы хатдзæг. – Æмæ кæд зæры бонмæ нæ фæхæццæ Зинæйы фæндаг, уæддæр налхъуыт-налмастæй йæ рæбыны дзæвгар æрæвардта фæстагæттæн – йæ амонд кæмæн уа, уый сæ фæрсты нæ ахиздæн».

Цы ма хъæуы загъын æнæмæнг? Уалдзæг æмæ мады тыххæй-иу Зинæ арæх фыста иумæ. Æмæ куынна – мад дæр уалдзæгау у царддæттæг, удæн æппæты æхцондæр:

Кæнæ нæ кæрты – хъазы цъиуты цад!

Кæйдæр гæды дзы къæвдайы дон нуаздæн.

Цæмæ лыгъдыстæм горæттæ, Дзыцца!

Ныр та нæ хъæумæ 'рцыдаид цъæх уалдзæг...

Ныр зилы афонмæ нæ кæрты къуымты Уалдзæг...

Дæ хъустыл уайдзæни ма къахуынар, ма дзырд.

Цыма сæууон хурмæ ма чызгон сæнттыл зарын,

Цыма дын рахассын нæ хъæдын къусы дон.

Цыма мыл бæлæстæй æрвæгуыз дидинаг уары.

Хъæуккаг адæймаг уæвгæйæ, кæмæн нæу æхсызгон ахæм нывæфтыд ныхас! Цы æхцон уддзæф æмæ сæ хъарм рухс ивылы зæрдæмæ!

Зинæ дæсны уыд ахæм рифмæтæ «ахсынмæ» дæр:

Зонын æз, ма зарæджы зерин хъис,

Иры риуы 'ргъæу чырыны 'вæрд и,

Байхъус-ма мæм, о дуне, æрыхъус, –

Иры ныфсæй зердæйы цы 'рвæрд и!..

Фыццаг рæнхъы дамгъæ «з» зæлы 4 хатты, дыккаг рæнхъы та дамгъæ «р» нæры 5 хатты. Гъе, ахæм аллитераци!

Цæй, поэты иууыл диссагтæ-тæмæссагтæ нæй ранымайæн. Алчидæр

ын йæхæдæг хъуамæ бакæса йæ уацмыстæ æмæ йæхи цæстытæй фена йæ нывæфтыд ныхасы хуртуан.

Хостыхъоты Зинайы зæрдæ æхсайдта алцæмæ дæр, тыхсти алкæуыл дæр. Уæдæ кæстæртæм цы цæстæй касти, уый та! Тынг-иу бацин кодта райдайгæ авторты уацмыстыл æмæ-иу сæ рауагъта «Мах дуг»-ы.

Зинае йæ фæстаг чиныг рахуыдта «Æрвнæрыны размæ», цыма йæ хысмæт æцæг стыр поэтау развæлгъау зыдта. 1995 азы зымæджы бæрæг-астæу, гъæнджы мæйы дыккаг бон арвы нæрдау айхъуыст сау хабар – кусынаей банцад поэты нæрæмон зæрдæ. Фæстæдæр мын йæ хо Рим-мæ радзырдта цымыдисаг хабар: Зинаейы мæлæты хæдразмæ йæ хойы хæдзары къулыл Сергей Есенины къамыл поэты цæстытæ зылдысты доны, йæ рустыл æртгывтой цæссыгтæ. Æмæ уæд æз, Риммæйы ныхас фехъусгæйæ, ныффыстон:

*Куыдта Есениан йæ къам,
Йæ цæстытæй цæссыгтæ хъардта.
«Йæ риуы цавæр маст ысцæм?» –
Сыгъдис мæ зæрдæ ацы фарстæй.*

*«Мæ цæстытæ мæ сайыны кæд?» –
Æндæрырдæм дын Риммæ азылд.
Уæддæр æрттывта цæссыгъæд, –
Фыдуацен фидиуæг куы разынд.*

*Куыдта Есенин, о, куыдта,
Йæ бакаст мигъ-æнтъыснаг фестад,
Цыма йæ хойы сау мæлæт уыдта, –
Сæ туг поэтæн иу у, сæ стæг!..*

Мады зæрдæ хуры фарс у, поэты зæрдæ – фидæны. Гъемæ уыцы дыгуæ æрдхæрæны хъомысы систы Зинаейы уды базыртæ, æмæ йæ зæрдæйы цавд оммен кодта Ирыстоны ХУР-ФИДÆНÆН. О, Хостыхъоты Зинае уыди Ирон Дзырды зæрингуырды æмæ æхсæнадон архайæг, цæрæццаг кодта нæ адæмы ном, нæ мадæлон æвзаг.

*У махæн табуйаг йæ Дзырд
Йæ сыгъдæгæй, йæ тавсæй.
Нæ удты галуану – йæ цырт
Лæггадæй æмæ уарзтæй.*

АХОРÆНТÆЙ НЫВÆСТ БÆРÆГБОН

Йæ 65 азы юбилей сбæрæг кодта Уæрæсейы аивæдты академийы академик, Уæрæсейы Федерацийы æмæ РЦИ-Аланийы сгуыхт нывгæнæг, Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон премийы лауреат Абысалты Юрий. Каст фæцис Ленинграды И.Е. Репины номыл нывгæнынады, скульптурæйы æмæ архитектурæйы институт Ю.М. Непринцевы æрмадзы. Йæ нывтæ сты Уæрæсейы культурæйы министрады, Третьяковы галерейы, Уæрæсейы аивæдты академийы, нæ республикайы музейты æвæрæнты æмæ нывгæнынады аивадæн аргъгæнджыты коллекциты Уæрæсейы, Францы, Германы, Англисы, Японы, Испанийы æмæ æндæр бæстæты. Персоналон равдыстытæ йын нæ бæстæйы горæттæй уæлдай арæзт æрцыд Франц æмæ Швейцарийы дæр.

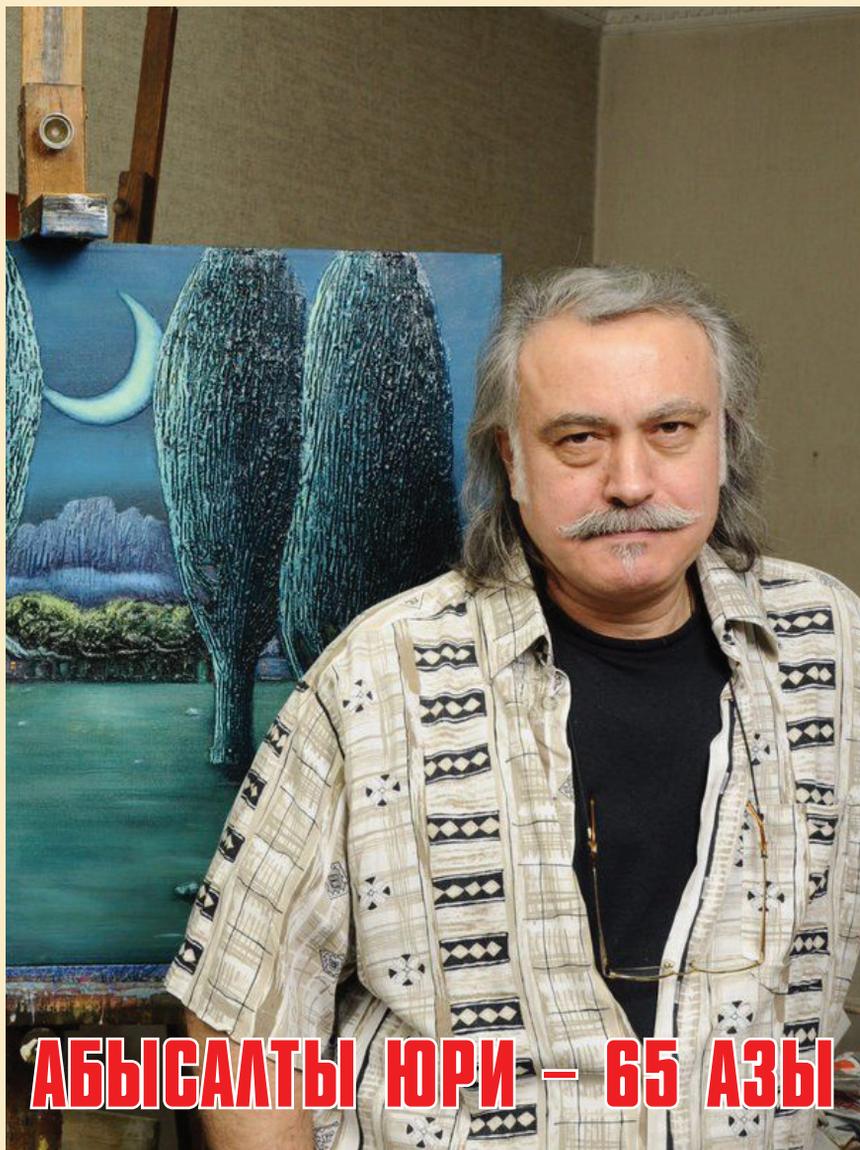
Кæны фæсивæдимæ ахуырадон æмæ хъомыладон куыст. У ЦИПУ-йы аивæдты факультеты нывгæнынады кафедрайы хистæр ахуыргæнæг.

Нывгæнæгæн Хуыцауæй цы курдиат лæвæрд у, уый баиу йæ фидар удыхъæды миниуджытимæ, æмæ сæ рантыст, адæмы зæрдæмæ фæндаг чи ссардта, ахæм хæдхуыз сфæлдыстад. Йæ нывтæ «Кувæндон», «Мысинæгтæ», «Ирон гауыз», «Фын», «Нывонд», «Чызгыскъæфтмæ бæллæг», «Хæлæртты зарæг», «Хæдзаронтæ», «Сыхаг чызг», «Фæззæг», «Хъарм бон» сты символикон реализмы ирд дæнцæгтæ. Авторы миниуджытæй иу у алы ныв дæр национдзинадæй фæхайджын кæнын. Стæвдтæ арæзт фигурæтæ, зонгæ цæсгæмттæ, уарзондзинады мотивтæ, драмон æмæ философон хъуыдытæй нывæст кæттæгтæ, сæ фылдæрта, уæлæнгай сарказм кæм ис, ахæм нывты хуызтæ сты Юрийы сфæлдыстады тыххæй сæйрагдæр зæгъинагтæ.

Бирæвæрсыг у нывгæнæджы сфæлдыстад. Йæ ахорæнтæ – ирд, бæрæгбонхуыз. Зæрдæ сæ райы. Цæсгомыл фæзыны мидбылты бахудт, циндзинад. У æнгом баст йæ уидæгтимæ.

Журнал «Мах дуг»-ы кусджытæ зæрдиагæй арфæ кæнынц Юрийæн йæ юбилейы фæдыл. Нæ зæрдæ йын зæгъы ног сфæлдыстадон æнтыстытæ æмæ, дунейы хæрзтæй хайджын куыд уа, уый. Национ аивады рæзтмæ цы стыр æвæрæн хæссы, уый хайыр фæуæд ныры æмæ фидæны фæлтæртæн!

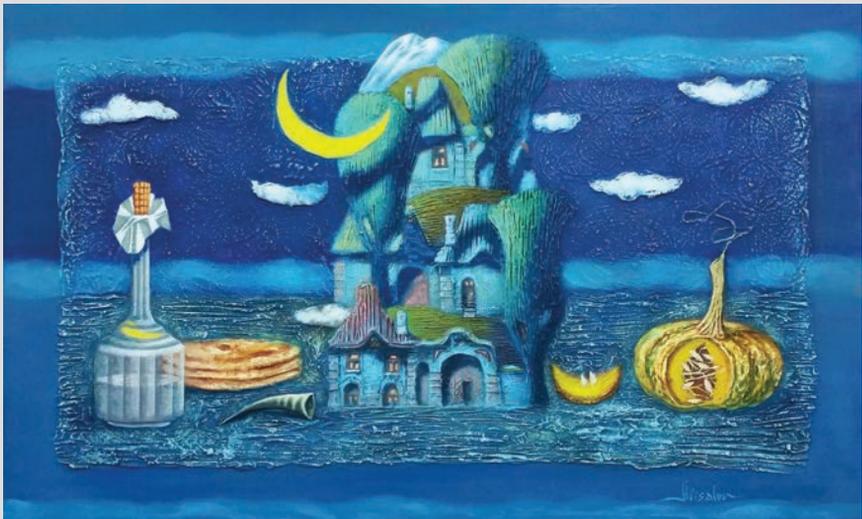
«МАХ ДУГ»-Ы РАВДЫСТ

АБЫСАЛТЫ ЮРИ – 65 АЗЫ

Фæцæуындæ уæм хæдзаронтæ

Мæ хæдзар

Насджынтаан

Ногбон хъауы

Хъамæ

Фын

Дада

Мәйрухс изәр

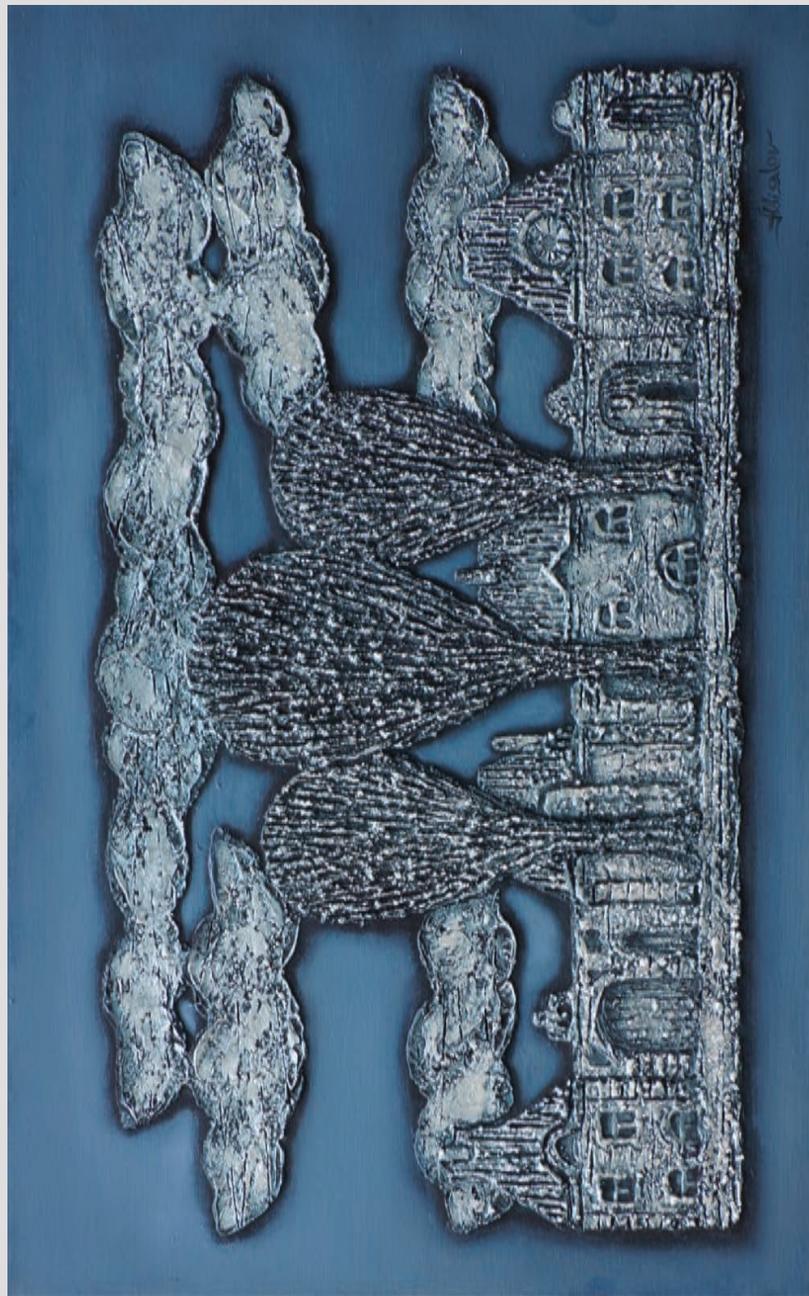
Ныддаргъ ис хæдзармæ фæндаг

Урс æврагътæ цæгъд къуымбилау арвыл

Хелгаертга

Мæ сахар

Зæрдæбын арфæтæ

Фæззæг

Серенада

Аджын фæззæг

Æнæсæрфат Икар

Хуынтъыз бон

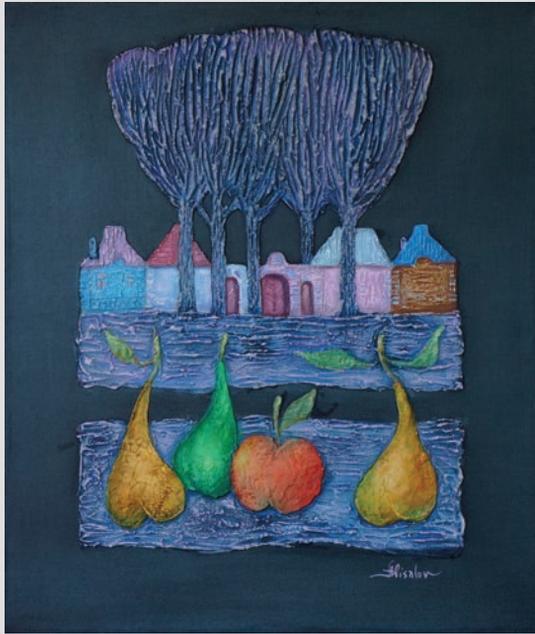
Хæлæртты зарæг

Майы таманта

Луринда Баллова

Майы таманта

Натюрморт

Хурмәзилтә

Хәдзаронтә

КОКОЙТЫ ЭЛЬЗÆ: 65 АЗЫ

КОКОЙТЫ Эльзае

МÆ УДБÆЛЛИЦТЫ ЦИН

НЫРТТИВЫ АРВ

Æрхæндаг зæрдæмæ бырсы,
Фыдных, æгæрон,
Æмæ, мæ удрæбынты арф
Кæны æвдæлон.

Лæдæрсы зæрдæйы цæссыг,
Лæдæрсы русыл,
Нырттивы арв, æфтауы зынг
Æхсæвы рухсыл.

Кæм дæ, мæ уд-бæллицты цин,
Цы фæдæ, уастæн?!
Æви дæ урс тымыгъы арм
Мæ удæй байста?!.

Æмæ...
Æрхæндæджы цъæх арм
Мæ хурх æлвасы,
Дæ цæстыты æрвон æнгæс
Мæ разы расты!..

...Нырттивы арв, æфтауы зынг
Æхсæвы сусыл.
Лæдæрсы зæрдæйы цæссыг,
Лæдæрсы русыл...

АЛО – ЛАЙ

(Мæ гыццыл лæппу Гоцъийæн)

У фынафон, о мæ хъæбул,
Ало-ло кæн, цæй.

Уæлæ арвыл мæй æрзæбул,
Мæй дыууæ цæгæй.
Айс дæ фынтæм ды мæ зарæг,
Баууæнд ыл, мæ бон!
Ды куы суай йæ тых æмбарæг,
Цардамонд дын уон!

Уæд æмбардзынæ йæ нысан,
Ало-лайы зæл,
Иры хурæнгæс тырыса,
Райгуырæн къæсæр.

Нæй уæлдæр нæ царды уады
Райгуырæн бæстæй!
Макуы мын баив дæ мады
Ды фылдæр хæрзтæй!

Ды нырма чысыл лæппу дæ,
У дæ хæс фынай.
Макуы бафæллай, мæ хъæбул,
Ды йæ хæссынай

Иры хурæнгæс тырыса,
Гассийы-фыртау.
Сис-иу, сис, ды дæр бæрзæндтæм,
Дунейыл æй тау!

Ды мæ уды цин, мæ уарзт дæ,
Самонджын дæ мад!
Æз дæ уарзтæй цардмæ баст дæн,
Цард дын фестон, цард!

Басгуых мын дæ Иры кадæн!
Саг-хъæбул ын уай!
Зарæг Ало-лайы артмæ
Фарнхæссæг цы уай!

У ныр `нафон! У фынафон,
Ало-ло кæн, цæй.
Зараг зæрдæйы æвæрдæй
Ферохгæнæн нæй!

Айс дæ зæрдæмæ йæ зæлтæ,
Макуы сæ ыстыхс!
Уый нæ Сафайы рæхыс у!
Не 'взаг у!
Нæ тых!..

* * *

Зымæгон цъæх ирдгæ
Йæ узал фæрсудзы.
Дæ ныхæсты судзаг
Мæ зæрдæйы судзы.

Цы марг у, цы хъæстæ?
Мæ уд дзы куыд дуды?!
Дæ хиндзæст цæстæнгас
Мæ чъылдыммæ худы.

Цъæх-ихсалд фæндаг мын
Мæ уæраг æрхæссы.
Пыхцыл миты тъыфыл
Мæ былтыл нæ тæфсы.

Зымæгон цъæх узал
Йæ ихтæ фæрсудзы.
Йæ их нывтæй байдзаг
Мæ зæрдæйы рудзынг!..

...Цъæх-ихсалд, бырынцаг
Фæндаг мæ фæсайы.
Ивазын хъуырыцъар
Лæгъстæйæ!..
Ды...
Райыс!

* * *

Ма хуыз, о аерхæндæг,
Ды мæ удрабынтаем.
Ма мæм хæсс дæ ныхтæ!
Ма мæ бæтт рæхыстæй!

Хур, дæ зæрин тынтæ,
Мигъвæлмы бын ма дар.
Ды мæхи Гыццийæу
Мæн дæ хъармæй батав.

Курын дæ, о, курын,
Ма æмбæхс мæ удæй,
Мæн, ызнæт тымыгъ-бын
Ма бауадз фæсудын.

Ды, бæрзонд хур! Уаз дæ!
Никæй кæныс хъулон.
Æз дæ хæрдгæ тынтæ
Гом уæхсчытыл тухон.

О, дыркъуым фæндæгтæ,
Ма кæнут æртхъирæн.
Баууæндут! Мæ Ирæн
Æз уæддæр йæхи дæн!

Æз уæддæр æууæндын,
Арвыл хур кæй тулы.
Æз уæддæр æууæндын,
Фарн кæй ис нæ хур-бын!

МÆ ЧЫЗГМÆ

(*Гуыцмæзты Рохсанæйæн*)

Нæ цард зын у, бæргæ йæ зонын,
Куыд риссы удрæбынты арф!
Ызнаджы сау карды рæхуыстæй
Цыбыр – мæ цонг, афтид – мæ арм.

Уæддæр, хъæбул, æууæнд хуыздæрыл,
Æууæнд хуыздæр цардыл уæддæр.
Зæрин хур ирд арды æрфæны, –
Дæ фыд дæр уым и, зон, кæмдæр.

Æмæ куы ваййыс ды æнкъарддзаст,
Кæлы дæ фыды цæстæй сыг.
Фæзыны арвы риуыл асæст,
Йæ цæссыг фесты уым æрвзынг.

Дæумæ нæ разыны йæ цæсгом,
Фæлæ йæ зон, хъæрзы йæ уд.
Куы фæхудыс, уæд ын – бæрæгбон,
Уæдæ мын худ, мæ хъæбул, худ!

Æмæ йæ, уа-азымаг ма кæн,
Кæй ыстæм ихы къæйыл ныр.
Нæдæр нæ сæртæ хъæуынц искæй,
Нæдæр – нæ сæрты бын нæ гуыр!

Йæ цард йæ Иры бæстæн радта
Ды зон, у Райгуырæн уæлдæр!
Фæцух ыстæм йæ тых, йæ уарзтæй.
Уый уарзта Иры зæхх фылдæр.

Æмæ йæ уа-азымаг ма кæн,
Мæ хъæбул! Цардамонд дын уон!
Нæ цард кæй у ныр махæн ахæм, –
Хæссæм... Нæ хъысмæты æргъом.

ЗЫМÆГОН ÆХСÆВЫ

Хъæууон æхсæв хъызт зымæджы хъæбысы
Æрныгъуылдис, фæлмаст æмæ æнкъард.
Æввахс ранæй мæм бирæгъы ниуд хъуысы,
Йæ фæрстæ йын ныххоста, мæгуыр, уад.

Уый Леуахи йæ сыр-сырæй ныссус ис,
Нымбæрзта йæ, йæ митын хъæццул – урс.
Кæдæмдæр уæд фæдисонау фæбырсы,
Æхситт кæны, йæ комарынг ныххус.

Йæ уынаргъдæй лæджы зæрдæ ыстыхсти,
Мæ салд фæрсаг мын райдыдта цæвын.
Цыма мæм каст, дæлимонтæй æрвыст у,
Мæ къæсæрæй йæ нал фæндыд цæуын.

О, знæт уад, курын, ма мæм рæдуд рудзынг,
Ыстыхст мæ зæрдæ де знæт хъæрзынæй.
Мæ пецы раджы, раджы ‘рнымæг рухс зынг,
Мæ къæсы дæр, зон, хъармы æртау нæй.

ОРТЪЕУАГ РАЙСОМ

Æнкъард уыдис
Хъæууон райсом, нæ хъуыстис
Нæ мæргъты зард,
Нæ хосдзауты хъæлæс.
Кæйдæр пецы
Цъæхбын фæздæг ыздыхсгæ
Хуылыдз мигътыл
Æвæндонæй ныхæст.

Цъыф, зæххæй – астад,
Æмтъерыйæ, змæстæй
Хъæрзыдта къæхбын, сасмау ыл
Æндагъд!

Ызгъордта комы къада дон
 Цыфдзæстæй,
 Тæлфгæ мигътæн
 Сæ мигъдзæстсыг ызгъæлд!
 Æмæ...
 Хъуызыд мæ удрабынмæ 'рхæндæг,
 Æмбæрзта мигъ
 Дæ къахвæдтæ, куыдта,
 Кæйдæр пецы
 Хуылыдз сугты зынг фæздæг,
 Йæ пиллон калгæ,
 Мигъахстыл ныхæст.

...Æнкъард уыдис
 Хъæууон райсом, нæ хъуыстис
 Нæ мæргъты зард,
 Нæ хосдзауты хъæлæс.
 Дæ къахвæдтыл
 Фыдуаг дымгæ тæлфыдис
 Уæззау мигътæн
 Сæ урс цæссыг
 Лæдæрст!..

* * *

Дæу чи у, уым
 Мæнæн дæр
 Ис цыдæр хай,
 Æмæ уым, мæ бон,
 Дæ разы дæн æз раст!
 Æз зонын,
 Никай бахъуыдис мæ тæргай
 Æмæ никай бахъуыдис
 Мæ уарзт!
 Бæстон хæрзтæм
 Цы бар дары мæ уд?!.

Æмæ сæ уæдæ домгæ дæр
Цы кæнон?..
О, уæд дæуæн уæраджы онг
Цъæх фурд,
Мæн та-иу рахсæд
Дур-къæйтæм йæ кæрон!

Мæ «ницæйагæн» н'агурын
Æфсон,
Фæкалдтæ, уæд дæхи бон бауæд
Сыстын!
О, науæд дын ныллæудзысты дæ рыстыл,
Кæй уарзыс ды,
Дæу чи нæ уарзы, уыдон!..

Зæузаугæнаг
Зынг хуры тынты баст
Цъæх арвы риуыл
Хуры чызгæн – хъазæн.
Уæд хуры тын
Дæ хæрдгæ фынтæн хаст!
Æмæ дæ хур
Йæ буц хъæбулау уарзæд!..

* * *

Æз дын дæ къахвæдтыл
Мæ улы хъарм æфтауын.
Цæссыг калгæ сыл ауадзын мæ уырзтæ.
Дæумæ мын бар кæй нæуал ис,
Æмбарын,
Ды ныр мæнæн æцагæлон
Кæй ысдæ!
Æз дын дæ къахвæдты
Сæууон æртæхтæ уидзын,
Мæ уд-тæгтыл сæ

Схал кэндзынæн хъавгæ.
 Æрмæст цæмæндæр химидæджы ризын,
 Куы 'рызгъæлой,
 Куы 'рпырхæн уой цъæх авгау!

...Æз дын дæ къахвæдтыл
 Мæ уды уарзт æфтауын.
 Æрхауын зоныг, ахсын сын
 Сæ уынæр!
 Арвон сус съл
 Цы æрвон рухс æфтауы,
 Цæссыг калгæ фæзæгъын
 Бузныг уымæн!..

ХОХАГ ХЪÆУЫ

Арф, уынгæг кæмтты счыл стæм,
 Мигъ хъуызæгау быры.
 Фæззæг ихсыд æрчъитæн
 Бур бæттæнтæ бийы.

Уазал дуры дæр хизы,
 Бон ысцыбыр, ныууад.
 Мæргътæ ихæнæй ризынц.
 Æнауæрдон уад!..

Тагъд та зымæг луардзæн
 Урс мит, здыхсгæ цæудзæн,
 Ам та уалдзæгмæ,
 Мардзæ,
 Цард нырхæндæг уызæн!

* * *

Æгъуыссæг мæ арвыста уынгмæ,
Кæдæмдæр ме ‘хсæв-фын фæлыгъд.
Сирены хæрздæф хаста дымгæ,
Фæскъæвда арв сæнт ирдæй зынд.

Хуылыдз кæрдæг йæхи æруагъта,
Сындаг йæхи мидаг тæлфыд.
Йæ рустыл мæйы рухс тын растад,
Цыма йын хъахъхъæдта йæ фын.

Уыг йе ‘нкъард зарæджы нывæста,
Бæлвырд, – йæ хъарм цæссыг кæй тылд.
Мæ зæрдæ мын хъуызгæ æлвæста,
Хъуызгæ мæм хызт йæ сусæг хъыг!..

ГУСАЛТЫ Барис

САУ ГÆХХÆТТ. УРС БÆЛОН

Радзырд-кадæг *

* * *

Цасдæриддæр та йæ авналæнтæ-гæнæнтæ амыдтой даргъкъах æнæвдæлон сæрдæн йæ дугъы кæронмæ ‘ввахс, уыдонæй никæцийыл бацауæрста арвы кæрæттæм æмæ бæрзæндтæм рухсæй йæ былтæм дзаг бон скæныны охыл, цæмæй æвирхъау, æбуалгъæй æфхæрд дунейы удысконды уæд та ма уый фæрцы иу цинхæссæг сойы æртах ныттадза.

Стъалыджын арвы цар æдзæрæг уыд боны рухсæй, фæлæ уый хыгъд дæлхур арв фидыдта удæгас царды æууæлтæй: къорд цæнгæтбазыр тъыфыл цæргæсы зилдух кодтой цъæх уæлдæфы денджызы – сæ фадæттæ кæддæриддæр адæймагæн – хæлæггаг, бæллиццаг: уыдону зилдухтæ-тæхынтæ дæуæн загъд ма уæд, ма! Дыууæ халонны, æвæццæгæн, цæргæстæн æмраст тæхын бацамоныны зондæй, фæлвæрдтой уыдоны уæлæуæзтæм сæхи сисыныл, фæлæ сæ базыртæ цæргæсæмбæлтты базыртæ нæ уыдысты се стыр æмæ æвæллайгæйæ дæр – уый æрмæстдæр табуыг æмæ ‘лгъыстаг адæймаг аивы йæ нывгонды фæтк, ахъаз та йын вæййы хъуыды кæнынæн йæ сæры сагъд зонд; фаты схыстау сау зæрватыччытæ лыстæг карстæй алырдæмты карстой-фазтой уæлдæф – сæ лæппын цоты базыртæ сфæлтæрой, фæфидар уой хъарм бæстæм даргъ фæндаджы агъомæ, стæй бындздзуаны руаджы фиу дæр сæвæрой фæндаггагæн.

Лæг сын цастæ базыдта, уымæй базырджынты ‘хсæн æппæтæй диссагондæр сты мыдыбындзытæ, сæ хъулон-мулон дæргъæццон гуыбынтæ хурмæ фергтив-фергтив кодтой, афтæмæй мыдагур фæпæррæстфæпæррæстгæнгæ тахтысты иу дидинæджы кæрдæджы халæй иннæмæ; Елберды обауы фысым домбай мæлдзыджытæ фæз-

* Кæрон. Райдайсен 11-æм номыры

минаг хэдзардзин аенэвдэлонэй сә зымәгмә ‘вәрәнтә сгарәг разгьор-базгьор кодтой – исты ссардтой бәэзонәй, зәгьгә, уәд әвәстиатәй фәхабар кәндзысты сә уаргьхәссәг әмбәлтгәм әмә уыдон сә кьәбицы баләууын кәндзысты алцыппәт хойраг.

Хәсты гәрәхтә-рәмыгьдтытә, гыбар-гыбур, хәдтәхджыты уынәргьын, сармадзанти богь-богь, танкты-машинәты гуыв-гуыв – хәсты авд дәлдзәхы фәуинаг уынәр-иу, цәвиттон, куы фәсабыр кәцыдәр дуг, уәд та-иу Хуыцауы сфәлдыст царды әууәлтә сәхи раргом кодтой. Әмә-иу сәрдыгон фәлмән тәвд бон цавәрдәр уырыссаг хьәуы кәрон хьәрмуст зәххыл уыцы зәрдәхсызгонәй фыййау куыдзы хуыст куыд кодта әмә хьалзәнг мәлдзыджытәм куыд каст цымыдисәй дзаг цәстытәй, уый йә зәрдыл, риу адджын рәхойгәйә, әрбаләууыд Бексолтанән: уәд цыдәр хьомыл, стәвдтәзәнг әфсирджын кәрдәгән йә хус бур-бурид әфсиртә згьәлста цуангәнәг мәлдзыджыты фән-дәгтыл. Уалынджы сәм иу цәхәрцәст мәлдзыг фәкомкоммә, фәдисоны тьәбәрттәй стырынды йә бинонты хәдзаны хицаумә әмә йын цины уац фехьусын кодта цәттә ис-бисы тыххәй – згьәлст әфсирты рәдзәгьды тыххәй.

Гьәйдә-гьә! Рагуылф кодтой сә уәхскиуәзәй кусәг сагсур фәсивәд әмә дын кәрәдзи фәдыл куы арәнхь уаиккой, сә алчи дәр сә йә сәрмә бур-бурид тырыса хәсгәйә – фәйна ‘фсиры!

Цы царды хос амыдта уыдонмә бакәсын, цы!

Цы хәраймаг уавәр әм әркаст хәсты абухын Бексолтанмә, цы! Афтәмәй ныр цыппәрәм аз әхсыст йә цәхәры, иу бон та кәй аирвәзт, мәрдтәм йә разәй немьцәгтәй кәцыдәрти әнә зәрдәнкьуыстәй арвитгәйә, уый тыххәй Хуыцауән, стәй та Уастырджийән арфәтә кәнгәйә...

Йә куывддзау әмбәлттәй цыма ничима ссәуы, зәгьгә, куыд акаст хьәуы ‘рдәм, афтә бар-әнәбары фәджих, йә цәстытә нал иста дунейы, йә хәхбәсты уындәй – фондз азы чысыл кьахыры размәйы уләфтуромән, цәстыты әрныкьул-әрныкьул кәй хьәуы, уый цы ныв уынгәйә ферох кәнынц әмә уәрәх гомәй куы аззайынц, уыцы ныв та сног ис...

Нæ зоны æппæт хæхты нæмттæ, кæй зоны, уыдонæй та кæцы у – Джимарайы хох æви Хъæриу, – уый дæр нæ иртасы, фæлæ уалæ уый Фынджы хох – Столовая гора, уый Хъязыбег, уалæ уыцы тьæпæнсæр хох та йæхæдæг Уæззау хох схуыдта кæддæр, цыма иннæтæ рæуæгтæ сты; дæлдæр Дыгуры Уазахох, Балхъары Европæйы бæрзонддæр цъупп – Эльбрус, балхъар-асыйæгтæ йæ Менги-тау хонынц цыма, кæсæг та Ошхамахо. Мæххъæл, Цæцæн, Дагъыстаны хæхтæй иуы ном дæр нæ зоны... Нæ, нæ: зоны, зоны – мæххъæл «Столовая» хонынц Мат-лоом куыддæр... Хуыдтой ома... Сæхи сын кæдæм фæхастæуыд, цæмæн, уый та йын абоны сагъæс нæу... сæ хъæуы – Далаковойы – цыдæр гуымецæгтæ ‘рцардысты, тавлонтæ ома.

Хуымæллæджыдон – Зилгæ йæ Цæугæдон хонынц. Сабидуджы зынаргъ хъазæн-рæзæн бынат, кæсагахсæн хæлхæлæгтæ æмæ малтимæ. Йæ ном та, дам, уымæн афтæ у Цæугæдонæн, æмæ уалæ хæхрæбынты йæ былгæрæтты бирæ хуымæллæг зайы – тонынмæ йæм цыдысты бæгæныфыцджытæ... Зилгæ-здыхсгæ кæлы Зилгæйы сæрмæ дæр æмæ йæ астæуты дæр, гъемæ уымæ гæсгæ хъæу дæр фæЗилгæ...

Чонкыры къуыбыр – Чонкыры къох. Фæбыгъдæг: хæст куы схæстæг, уæд, дам ын йæ бæлæстæ ныццагътой – сугæн...

Нæ, нал комы йæ зæрдæ алырдæмты фæлгæсын: скæс хæхтæм, æмæ та дæм дзы цыма уыдоны цæстытæ ныззынг сты, хæстæй сæ чи нал сыздæхт уæды куывддзаутæй, уыдоны.

Кæуындзæг ныннихст риуы, уымæн æмæ æнæ исты бæрæг азымæй азмаг кæсыс дæхимæ: уый Уастырджийы фæдзæхст, сæрæгас, æрмæст цæфтæ, цагъды уæлдæйттау, уыдон та, – сæ хуыздæртæ, сæрæндæртæ, Зилгæйы кæрты фидауц... Фараст куывддзауæй абон ам, кæддæр цы куывд ныббастой, уым нал сæмбæлдзысты æхсæзæй – Джихъ, Рамазан, Ибрыхим, Энвер, Асæхмæт æмæ Мустæ...

Мустæ у, Мустæ, Хадзы-Муссæ! Æмæ, дам, æбæрæгæй фесæфт... Судзинау егъау теман дæр æрбадæлдзæх... Ахæм дунейы сæфт хæст уыд... Милуанты цæгъдæн, æбæрæгæй сæфæн...

Исты бөлвөрд афсон ын куы разынид, уэд раст нырдиаг кә-нид, ныббогъ-богъ, амә йын фенцондәр уайд, схауид йә риуы суләфәнтәй йә цәссыгты кьәрмәг, амә, бәгуыдәр, зынгә әнцондәрәй суләфид, тәхудиаг сәрибарәй. Йе та иу агуывзә двайно арахъхәй бырцджынаы ауадз дә хәләсы мәстытә нылласыны нысанимә, уәддәр ын, чи зоны, амә дзагдәр риуәй суләфыны фадат фәуайд...

Бесләны нартхоры комбинаты гудочы йә-лә-ләй уасынмә уыцырдәм фәкаст амә хәуысәр нәузәхх быдыры ауыдта Батыры амә фәкуыддәрау: цы агуры уыцырдыгәй?! Кусарты хабәрттә куы кәнынц Барисимә, хәрд-нозты, алы ахуыйән-ты-хәацәнты хьуыддәгтә, уәд?!

Фәлә, Батырма әдзынәгдәр куы акаст, уәд бацыд әцаг дисы, уәд: цәй Батыр – Мухтар у уый! Мухтар... Рамазан амә йе ‘ртә ‘фсымәры фыд... Цыппарәй дәр уым базадысты, уым...

Иу сау гәххәтт дәр хәстон хәәбулы тыххәй фәгәй фылдәр куы у ныйарәджы зәрдә асауәвзалы кәнынән, уәд сә иу ин-наы фәстә дә цыппар хәдзардарәджы тыххәй райс!.. Әмә ныр цы ныфсәвәрән ныхәстә ссарән ис Мухтарән?

О, фәлә кәдәм, цымә, цәуа, кәдәм? Далә цәхгәр иннәрдәм фәцауәг: цьәх нәууыл хизәг хьуләттә бәхы фарсмә хуыссәг байраг дзы ма фәтәрсә амә удаист ма фәуа! О, амә йед та... Йә рахиз кьух йә риуыгуыдырәй дәләмә цәуылнә уадзы – йә зәрдә әнәрәнцойә ридзән, әндәр уәдә цы уа...

Агъа, далә уәлмәрдты иуварс Хуры Сыхы тәккә ракасыны фисынмә ‘рләууыд – әвәццәгән, бөлвөрдбәрәг кәмәдәр банхәәлмә кәса. Әмә сзынд уый дәр: сылгоймаг. Мухтар ын йә кьухтәй йә хәссинәгтә иста – урс-урсид цикьәйы тыхтәй чьиритәхәссән тәбәгъ, әвәццәгән, әд карчы мард – уый йә галиу кьухы сылгоймагән, рахизы та стыр гуыбынджын графин. Нә йәм сә радта, ай-гъай: кәд уыди нәлгоймаг та хуынхәссәг!..

Фәлә кәдәм у, цымә, сә арәзт – рагацау ныхасгондәй кәдәм рабалц кодтаиккой?! Мухтар сылгоймаджы хәссинәгтә уәзданы охыл райсинаг куы уыд, уәд йә риуәй йә рахиз кьух әнәрхьуы-

дыйæ, сонтæй цыма æроста æмæ йæ ныр цыма фæхъуыды кодта, уыйау та йæ, фестæлфгæйæ, йæ риуыл авардта.

Бексолтан, Елберды обауы дæлфæдджыйы бæрзондæй йæм æппæт дæр уыцы ирдæй кæй зындысты, ууыл бадис кодта. Бадис кодта æмæ уæд хуындзау сылгоймаджы дæр базыдта: Гуымыдæ-Хъызмыдæ, Мустæйы мад!..

Æмæ, сыгъдæгæй, сæ дыууæ дæр ардæм цæуынц, фæлæ йæ цæмæй базыдтой, абон ам, хæсты размæйы куывды куыд ныхасгонд уыдысты, уымæ гæсгæ куы ‘мбæлынц, чи ма сæ баззад сæрæгасæй, уыдон: уæды куывддзаутæ ‘ртæйæ – Батыр, Барис æмæ Бексолтан йæхæдæг, стæй хуынд куывддзаутæ – Дзыбыртт, Ибрагим æмæ Хъазмæхæмæт.

Гъемæ ныр... Мæнæ Хуыцауы диссæгтæ! Куыд кæндзæн, цы кæндзæн, иунагæй сын цытæ æмæ куыдтæ дзурдзæн уыцы дыууæ саударæгæн, и? Ноджы ма цыппар æдзæрд хæстонты фыдæн, стæй Мустæ дæр, йæ фыдыфыд Данел-Хадзыйæ куыд дзырдтой, уый, дам, иу лæг нæу, фæлæ – авд лæджы, æмæ Мустæйæ дæр афтæ куы зæгъай, уæд... Уæд Хуыцауæн дæр æмæ адамæн дæр – чи йæ зыдта, уыдонæн дæр хъыг нæ уыдзæн, нæ сæм фæкæсдзæн æвидауц æппæлæн ныхас...

Уæд та, цалынмæ уыцы дыууæ ‘фхæрд адæймаджы нæма сивгъуыдтой, уæдмæ Батыритæ куы фæзыниккой! Æмæ, цынæ вæййы, зæгъгæ, дæлардæм ахъахъхъæдта хъæуы кæройнаг уынды – йæ зæрдæ фыр цинай ныссæххæтт ласта: далæ ссæуынц хъомты дохтыры урс бæх ифтыгъд уæрдоны Батыр æмæ Барис, рагъы фæйнагыл фæрсæй-фæрстæм бадгæйæ. Батыр – кæуылты стыр лæг, Барис та – къаннаг лæппуяу йæ фарсмæ. Æмæ, Бексолтан йæхæдæг куыд ис æфсæддон æнæпъагæттæ дарæсы, уыдон дæр – афтæ. Стæй æнæ хæрзиуджытæ, тугæй æлхæд хæрзиуджытæ – макай цæст сæ къахой, уæлдайдæр та сæ кæрæдзи, ома, камæ сæ фылдæр æмæ нымаддæр-кадджындæртæ ис, уымæй...

Фæлæ ‘рдæбон, хъомты дохтыры урс бæх кæй у сæ бæх, уый куы базыдта, уæд ацархайдта дохтырæн йæхи – зæронд рæсугъд лæджы ном æрымысын, фæлæ йын нæ кумдта æрымысын, – йе

‘взаджы бынты рауай-бауай кодта, – әмә ууыл тыхст, ууыл... Әмә ныр, йә зәрдыл куы ‘рбаләууыд, уәд ын фенцон: Дәхцыхьо!..

Стәй ма йын уый дәр фехсызгон – диссагәй цы кәныс! – уәрдоны цәлхытә мәгуырдынады хьинц-хьинц кәй кәнынц, бәстәарауән хьыллист, уый дәр, уый. Нәй йәм, әвәдза, Дәхцыхьомә тавод, әппәт дәр хәсты бахьуыд, фәлә та, ау, хәсты размәйау ныр дәр куы соляркә нә уыдзән трактортән, куы фәтәген, куы бензин, куы ивән хәйттә? Әфсәнвәндаджы куыстмә бәргә ‘хсайы йә зәрдә, фәлә әнә паспортәй... Скьолоайы уал ын зәрдә бавәрдтой военрукуы бынатәй...

Йәхи хьуыдытә-сагьәстыл куыд афәстиат, афтә сә нәдәр уынгә фәкодта, нәдәр әм уәрдоны хьинц-хьинц нал хьуыст: сахуыр сты йә хьустә хәсты алы уынәр әмә хьәр-хьәрахстыл.

– Цәй, дурдзәфау цы ләууыс? Айс кусарты хәйттә әмә сә ‘ппар агмә, – схьәргәнәгау ыл кодта Батыр, уәрдонәй рәтән-агьдыл әрәнцайгәйә нә, фәлә цәхгәрмә гуыффәйә әрхизгәйә. Уәдмә йәм Барис та кусарты сәр әмә бәрзәй әрдардта. Куыд сә райста, афтә сыл хәцы әмә зәгьы:

– Ссәуынц нәм...

– Чи куыдз, чи хәрәг та нәм...?

– Мухтар әмә Хьызмыдә...

– Чи, чи?! Кәм? – Батыр, Бексолтан ын кәдәм ацамыдта йә сәры змәлдәй, уыцырдәм акаст. – Әцәг куы сты уыдон, әцәг. Бәргә сыл уыдтән әрзилинаг, тәфәрфәстә сын раканинаг, фәлә куы иу кьуылымпы, куы иннә, әмә...әмә...

– Ауыстән-Хуыцауыстән, әз дәр, әз... И, и? Әмбәлди нын әвәстиатәй.

Мухтар худаистәй әрбахәстәг сә цурмә, Хьызмыдә чысыл фалдәр әрләууыд. Барис әм бацыд әмә йын йә хуын әнәдзургәйә райста – нә бауәндыд әнәуи куыд әмбәлы, ахәм ныхәстә дәр зәгьынмә: йә хьуыры әлхынць сә не суагьта уәләмә...

– Бәрсткуывд ут, Батыр, бәрсткуывд. Уәхи мах цур әппындәр кьәмдзәстыгәй ма хатут – әмбарын уә, әмбарын. Кәддәрти әз дәр уыдтән уә бынаты... Әз сыздәхтән хәстәй, уәд дәр

Германы хэстэй, мæ тохæмбæлттэй та бирæтæ – нæ. Гъемæ æз дæр сæ ныййарджыты раз æнæ азымæй азимаг кастæн мæхимæ. О, – йæ хæлафы дзыпмæ нывнæлдта. – Мæнæ мæм уæд Рамазан Ибрагимы мысайнæгтæ радта, куы, дам, бахъæуой искæдбон куывдæн... Æмæ уын уæ абоны фембæлд та Ибрагимæн йæхицæй базыдтон, стæй æз та хабар мæнæ Хъызмыдæйæн фехъусын кодтон...

– Уæ, йæ-ййæй, Мухтар æмæ Хъызмыдæ... Æгæр уæззау цæфтæ уыл сæмбæлд, æмæ уын лæг зæрдæлаæууæнæн, ныфсы хосæн цытæ зæгъа, уый... уый... Уымæ нæ арæхсы, о. Куы нæм æрбадиккат... – Батыр йæ цæстытæ нæугæрдæгыл ахаста, аивдæрæн сæ кæм æрбадын кæна, уый агурæг. – Уалæ уæрдонь бадæн фæйнаг мæнæ ам æрæвæрдзыстæм æмæ...

– Нæ, мæ дуне Батыр. Нæ уын халæм уæ цин, уæ куывдæй уын исты зианы кæнд рауайынаы тæрсгæйæ. Æмæ мах цæуæм, – загъта Мухтар æмæ йæ куырæты уæллаг сæхтагæй æгънæг тыхамæлттэй сæфтыдта, йæ рахиз къух йæ роны хъавгæ-арæхстгай батъыста – цæуылдæр дзы фæхæст. – Рамазан бæлондарæг кæй уыд, уый зонут. Гъемæ куы фæраст йæ фæцу æмæ дзы ма раздæх фæндагыл, уæд мын бафæдзæхста, мыййаг, дам, цы нæ ваййы... – Мухтар тыхныхъуырда акодта йæ хъæрзын. – Уæд, дам-иу, Елберды обауы фæсхæст куывдмæ схæсс мæ урс бæлæтты бодзгонды... æцæг, æххормаг куыд уа, афтæмæй дам... Æцæг, дам ын-иу уыдон уым, куывды, истытæ ахæрын кæнæнт æмæ йæ уæд суадзæнт. Цыдæриддæр, дам, арвы зылды урс бæлон уа, уыдонь уырæм æрбасайдзæн хæрдæнхъæл, – йæ ронæй хъуынджынкъах урс-урсид бæлон райста Мухтар æмæ йæ Батырмæ бадаргъ кодта. Уый куыддæр фæуыргъуыйау, æмæ йæ райсын фæстиат куы кодта, уæд æй Барис райста æмæ, йæ базыртæ дæр йæ армы куыд уой, афтæ йыл хæцыд йæ гуыбыны ‘рдыгæй. Бæрæг уыд, йæ къухы бæлон фыццаг хатт кæй нæй, уый.

– Бузныг, Барис, раст ыл хæцыс, Батыр та йын, æвæццæгæн, тæрсгæ фæкодта, йæ егъау армы йæ куы алхъива, уымæй... Рамазанæй сау гæххæтт куы райстам, уæд ацы бæлонмæ – йæ

бәләтты фәтәгмә – уәлдай цәстдәрд уыд... Ныр мах, Хьызмыдә, цәуәм... Әз мә хәсләвәрд сәххәст кодтон, ды дәр сын де 'гьдау скодтай – хәлар комдзаг сын уәнт...

Сылгоймаг Бексолтанмә баздәхт:

– Хьусыс, Темболаты фырт, мә графин әмә мын-иу мә тәбәгь сәмбәлын кән! Сәр кәд мәнә Мухтарән – куыд хистәрән – арвитат, әндәр мән ницы хьәуы уә фынгәй...

Хьызмыдә әмә Мухтар уырдыдгы уәрдонвәндагмә 'рхызтысты, стәй, Цәлыччы кьанауы сарты хидмә куы ныхәццә сты, уәд Мухтар әрләууыд:

– Йә Хьәстион, Хьәстион, акәс-ма Хуыцауы сконд бәсты-вәрдыл, акәс, куыд ахьаззаг у дзаг бинонтәй амондхьәстәйә цәрынән, цы зәрдәхәлар у йә райдзаст хуыз! Мәнмә та дзы кәуын-дзыназын цәуы, мә судзгә цәссыгәй мә рыст зәрдә кәдәй-уәдәй йә фаг цәхсын. Әмә, Хьәстион, мәнә хидыл куы бафалә уәм, уәд ма демә Нарәджы бәрзонд былмә базиләм, әмә уым, фәрсәй-фәрстәм бадгәйә, кәрәдзимә бакьултә кәнәм. Фыццаг уал, раздәр уал дә цәуаг әлгьыстытәй уыцы Хуыцауы налат, йә мады әфтыддзаг Гитлеры фелгьитдзынә әд байзәддаг, әд зәйц, стәй та йә коммәгәс фәсдзәуинты-хьузонты дәр, Хуыцау сын мацы хуызы ныббара! Куыд зәгьыс, Хьәстион?

– Әмә әз дәр, әз, номдзыд Мухтар, тышпыртә-дәнгәлтә дән, нырма дзаг у мә цәссыдгы суадон – мә чьиритә дәр мә цәхджын цәссыгимә змәнтгә-фыцгәйә куы фәкодтон, уалә сә цуры мәхи тыхтәй-фыдтәй куы урәдтон!.. Цом, мә хур Мухтар, әмә, ды куыд-дәриддәр зәгьыс, афтә бакәнәм – Цәугәдон дәр әмә нәм ацы әрттиваг хур бон дәр зәрдәбынәй цыма хьусәг уыдзысты, афтә мәм дзуры мә атонинаг, аскьуыинаг зәрдә...

Цәуынц. Мухтар йә даргь санчъех барәй цыбырдәр кәны – Хьызмыдә йә әйяфа, стәй, цы йын дзура, уыдон уый хуыздәр ахса.

– Иу әнахуыр уавәр дын зәгьон, Хьызмыдә-Гуымыдә, иу сусәг-гәнинаг хабар – мәхи куыд әнкьардтон Хуыцауы 'лгьыст бонты мә мидбоныхьәды тыххәй, хур дәр мын хур куы нал уыд, дон – дон, хәринадгы ад куы нал әмбәлд мә зәрдәйыл, уәд...

Рамазаны сау гәххәтт мә афтә саусыгьд бакодта мә мидәг, афтә

фæкъуырма дæн, фæкъозоуд, мæнæ ‘мбыд къодахау чи ныббутъро, ахæм къуындзихау, æмæ мæм... – Кæуындзæг ын уадидæгæн йæ улæфæнтæ ацауæзта, дурæй конд къæрмæгау ныссагъд йæ хурхы. Йæ риу тымбыл къухæй бацæфтæ кодта, схыхъгæнæгау райхъуыст йæ улæфт – фæсæрибар дзы. – Фæцæйхуыдуг кодтон дæ цæстыты раз. Хатыр... Æмæ дын уый зæгъинаг уыдтæн, уый дын дзырдтон, зæгъгæ, æмæ ма æртæйæ дæр нæ уыдысты уым, судзгæ цæхæры. Бауырнæд дæ: нал тарстæн сау гæххæтт та сæ искæй тыххæй райсынæй – раст цыма афтæ ‘мбæлы, фæткау у, фæткау, дæ хæстон фырттæй фæд-фæдыл цыппарæй дæр ахæм фыдуацтæ исын. Ахæм æхсидав мын басгуыхт Рамазаны сау гæххæтт. Йæ урс-урсид бæлæттæ дæр мæм-иу куыддæр тарстхуызæй зынын райдыдтой...

Исдуг Мухтар æнæдзургæйæ цыди, цыди, стæй дын æнæнхъæлæджы дзыхълæуд куы фæкæнид æмæ арвмæ нымдзаст, сæрыздæхтæй базылд усмæ:

– Нæ дуне йæм йæ буц кærтау фæкаст Хуыцаумæ, ахæм æй фенхъæлдта æмæ дзы цы бирæ фидыцтæ сфæлдыста, цы: уый дын æмæ цъæх фæзы далæ æд байраг бæх, Тъæпæн хуымгæнæг галтæ, гъа, трактор дæр фæуæд; чызг-мад уынджы фæцæуы, йæ сабийы къухыл хæцгæйæ; аууæттæ-аууæтты уарзон чызг æмæ лæппу хицæнтæй фæрсæй-фæрстæм, ирон æфсармæн аргъуыц кæнгæйæ, чысыл дæрд-дзæфгомау кæрæдзийæ; уалæ куывддоны сæрмæ нæ урс бæлæттæ сæгъы цæстау сыгъдæг арвыл æмæ ма ноджыдæр алы цæстырухс æмæ зæрдæсæрдæн сойæвдылд нывтæ. Фæлæ цæмæн æрлæууыдтæн æмæ арвы быдырмæ кæсынтыл цæмæн фæдæн, уый та суанг мæ сабидугæй уарзон диссаг у: гоппойцъиуы зарæгмæ хъусын, стæй куыд æрцауындзæг ваййы уæлдæфы уыцы иу ран æмæ йæ удæй куыд бацæуы зарыныл!.. Уæлæ-ма йæм скæс, байхъус æм.

– Уый йæ лæппынтæн фæзары зæххы бын ахстонмæ, – загъта Гуымыдæ дæр. – Ахуыр сæ ома кæны сæ фыдæлты зарæгыл...

– Тынг раст! Афтæ, афтæ... Гоппойцъиуы ма хæрдмæдзог æмæ джигоцъиу дæр хуындæуы. Уырыс та йæ йед хонынц, йед... Ох-хына, мæ кæрдзыны ном ме ‘взæджы бынты рауай-бауай кæны... О! Жаво-ро-нок! Афтæ дæр дзы фæдзурынц: заргæ-зарыны, дам, йæ чысыл зæрдæ фыр цинай атоны, – Мухтар йæ риуы бынноттæй ныуулæфид, схъæрзæгау кодта. – Æмæ уæд... Æмæ уæд мæнон та, Хуыцауы

‘лгъыст, йæ фыдрыстæй цы боны хорзæн нæ арæмудзы, цы? Хорз, мацы дзуапп мын ратт, Хъызмыдæ, нæ цыды кой кæнæм, – йæ къух сабыргай ауыгъта йæхиуыл уигъæгау, ома, мæнæ цæстуынгæйæ куыд лæхъир кæнын, зæгъгæ, фæлæ та уæддæр арфæйагæй скаст арвмæ, æнæуынгæ халыл ауындзæгауæй зарæг гоппойцъиу-хæрд-мæдзог-джигоцъиумæ.

Æмæ цыма айдагъ Мухтарæн нæ – æппæт дун-дунетæн дæр Хуыцауы лæвар цин уыд уымæ хъусын æмæ сæ фæсмойнаг цыма кодта дун-дунеты сæ хæраймаг хъуыддæгтыл, уæлдайдæр та æнцон æфхæрæн рæстуд адæймаг масты хай æнæхъуаджы кæй бавæййы, ууыл...

Риуыздæгæй сулæфт æй цыма бахъуыд йæ дарддæры ныхæстæн, уыйау ныуулафыд ус, стæй анывæста йæ ныхас:

– Беслæныхъæуы станцæйæ сæ куы фæндараст кодтам хæстмæ æмæ нæхимæ фистæгæй куы здæхтыстæм, уæд дæ бæргæ сабыртæ кодтон, нырма хæстмæ дæр куы нæма ныххæццæ сты, уæд ыл мардыл æрдиаггæнæгау куыд кæуыс Рамазаныл, зæгъгæ. Фæлæ суанг Зилгæмæ нæ фенцæдтæ дæ дзыназынæй – фидистæ дæр дæм нал хъардтой, лæг куы дæ, уæд дын уый уанцон богъ-богъ нæу, уæлдайдæр нырма удагасыл, афтæмæй комкоммæ Хуыцауы хъыджы цæуыс, зæгъгæ...

– Æмæ йæ зыдтон, æгæр хорз дæр ма йæ зыдта мæ куыдзы зонаг зæрдæ мæнæн дæр, мæ ныфс, мæ хæдзардарæг, мæ улы цардæгас уидаг кæй басудздзæн хæсты цæхæр арты, уый... Зыдтон æй, Хуыцау мæ федта!.. Ды мæнæй лæгдæр разындтæ, Хъæстион!

– Куыннаæ стæй! Дæуæн ныфсытæ ‘вæрдтон, фидисты бын дæ кодтон, фæлæ нæ кæртмæ куыддæр баирвæзтæн, афтæ... Уромæг мæ уромын нал фæрæзта, мæ хъарджытæ-додойтæй арв, куыд фæзæгъынц, къуырма кодта. Нæ чындз ма мын адæргæй, дон-ма ануаз, дон-ма ануаз, зæгъгæ, лæгъстиагæй дзырдта, мæ былалгъылы мын доны къус даргæйæ...

– Æфсармджын, ирон æгъдауджынаæй равдыста йæхи уым дæ чындз Дзгон, Мустæмæ ‘ввахс нæ бацыд, нæ йыл ныттыхст кæйдæртау – сæ лæгтæй-иу ратон чи нал куымдта, уыдонау. Æмæ уын йед та чи уыд, йед – æрыгон чызг, Мустæ æмæ Дзгоны чысыл лæппу йæ хъæбысы, афтæмæй поездимæ æмызгъорд чи кодта, уый?

– Зæйрæт. Нæ чындзы кæстæр хо. Диссаджы сæрæн чызг, зымæджы нæм-иу къахдзаныгътыл æрхæццæ Беслæныхъæуæй...

– О, æмæ Мустæ вагонæй дзырдта уыцы Зæйрæтмæ, ма згъор,

фæкæлдзынæ, дæхи ныццæвдзынæ, зæгъгæ, афтæмæй та – цы бамбаринаг уыд! – тынгдæр йæ чысыл фыртæн тарсти...

– Афтæ, уæдæ нæ, мæ фæрстæ йын фехæлой. Цуангæнгæйæ-иу тæрхъус куы амардта, уæд ын-иу йæ лæппынтæн тæригъæдтыл схæцыд... Ныр йæхи цот... Чызг ма нын нæ райгуырди йæ ацыдæй нымад мæйты фæстæ... Райстам уыцы æнæбайрайгæ сау гæххæтт мах дæр, уый æмæ, дам, уый нæдæр мæрдты ‘хсæн ис, нæдæр æгæсты – æбæрæгæй фесæфт. Афтæмæй, дам ма-иу ууыл уыдысты, мæрдтæй чи кæцы у, уый бæлвырд кæныныл ахæм сæргойæ. Æрмæст ын уæддæр зæрдæ нæ комы рухсаг зæгъын ирон æгъдаумæ гæсгæ... Мустæ ма æгас куы баззадаид, уæд йæ фазыл дæр æгас хæдзар ссарид! Уæддæр, цы нæ ваййы-куыд нæ ваййы, æнхæлмæгæсæг æм уыдзынæн мæхи адзалы бонмæ...

– Уæддæр ма дæумæ, Хъæстион, хур кæуылдæрты æрбагудзи кæны, æз та сæ иумæ дæр нал кæсын æнхæлмæ. Рамазаны рыст мын цыфæндыйæ дæр иннæты рыст мынæг кæны... Бæргæ, Мустæйау ын исты билцъ куы баззадаид, фæлæ мын иннæ хуыцаубон-иннæ хуыцаубонмæ ‘ргæвта йæ хъуыддаг бакæнын...

– Æмæ йын уарзон чызг куы уыдис: Мустæйы дæр ма куы разы кодта, мæнæн дæр къухылхæцæг фæлæуу, бирæтæн куыд фæлæууыдтæ, афтæ, зæгъгæ...

– Уыдис... Абон дæр нæма фæцыд чындзы – далæ Мысыкаты чысыл Дженалдыхойы чызг у. О, уартæ уый та йæхи чи афтæ ‘ргæвды хæкъуырцц куыдæй, зæгъгæ мæ куы фарстай уæд Беслæны станцæйы... Цас цæссыг федта уыцы бонты æфсæнвæндаджы станцæ, цас! Нæ йæ хъуыды кæныс? Ома, кæуынай йæхи æргæвдæг чызджы?

– Куыд нæ йæ хъуыды кæнын: фæндаджы иуварс цонджы стæвдæн тала бæласыл йæ дыууæ къухæй хæцы, банцой йыл кодта йæ даргъдзыккуджын сæрæй, йæ æрвцæхбыдырджын къабайыл стыр сырх дидинджытæ – тынг хæрзуынд, æвæджиауы гуырвидауц... Хæстонты поездмæ чбылдымыздæхтæй лæууыд æмæ хæкъуырццæй – йе уæхсчытæ фесхъиу-фесхъиу кодтой – куыдта. Рамазан æм-иу йæ номæй сдзырдта, фæлæ йæм фæстæмæ йе уæхсчы сæрты дæр нæ ракаст, цыма чи у, уый æппындæр нæ зыдта, уыйау. Рамазан дæр æфсæрмы кодта, æртæррæст ласа вагонай æмæ йæм базгъора, аныхæстæ йын кæна – æрмæстдæр аныхæстæ кæна йемæ...

– Уый дәр дзы уыдис, уый, фәлә йә адәмы дзыхты куы бафтын кәна, алы дам-думтә цыфы, уымәй дәр ын тарст, уәдә йын искуы-дәрма нә тарстаид!.. А-гъа, мәнә доны былгәронмә ‘рхәццә стәм дзургә-дзурыны. Уартә дәс-фынддәс санчъехы фалдәр – Нарәг, әмә цом, уым нәхи әруадзәм хуырджын бәрзонд былы нәууыл – уарынтә ныр кәдәй нә уыд, әмә зәхх хус у...

Былгәрон нәууы ‘хсәнмә-’хсәнты зад пысырайы әмә хәрәгсын-дзы пыхсбын кьутәргәндтә дәр, фәлә уәддәр йә фылдәр быдыр уыд айдагъ нәугәрдәг, ранәй-рәтты фәхусбын. Әрмәст нәуу нә фесәфы, бындзари, йә уидаг әмбисонды цәрәццәг у: зәгъәм, ных-хус йә хал, сбур, цъәхбын дәр нал уыд, бынтондәр ныдздзәгәрәг, схъәмп, ныззыгуымау, фәлә дзәбәх рауарыд, зәгъгә, уәд та уыцы ракәнон, цинәвдылд цъәх-цъәхид тау ныггуыпп ласы, бәстә цъәх гауыз афәлдәхы.

Нәуу – әнәмәлгә әнусон царды нысан. Әмә-иу, бәргә, уыйау куы уайд бинонты, хәдзарвәндаджы цард дәр...

Әппәт уыдәттыл ахъуыды кодта Мухтар, фәлә хъәрәй та ницы сдзырдта – уәд әндәр, йә ныры мидуавәрән әцәгәлон ныхас расайдтаид...

Былгәрон әмдзәхгәр кәм әркалд иу метрәмбис – йә лыстәг хуырхәццә бур әлыг разынд, чысыл дәлдәр та әмуырдыг ахаста суанг доны әнхъәвзән уыләнтәм, уыцы сыгъдәг әмә цардхуыз цъәх кәрдәг – доны сатәг комуләфт ын ахъаз кәны цардхосау. Әмә уал Мухтар раздәр йәхәдәг әрбадт, йә къәхтә бынмә ауадзгәйә, стәй, йә даргъ къух фәрсмә аивазгәйә, бацамыдта Хъызмыдәйән, кәм әрбада, уый...

Сылгоймаг уыйау не ‘рбадт – хуыздәр сарәхст: ныххызт бынмә цъус дәлдәр, былыл хәцгәйә ссыд уырдыг-уырдыг йә цурмә, әр-зылд, йә ‘ргом Цәугәдонмә, афтә әмә уәд йәхи әруагъта къахыр былыл, йә къаба йә быны бадыдагъ кәнгәйә.

Хур уәзбын уәзданәй каст арвы астәумә хәстәгәй, Дермецыччы сәрмә уәлдәф зына-нәзына тыбар-тыбур кодта, къуырма зәрва-тыччытә тәссармә-мәссармә къуыхтә кодтой уәлдәф – Зилаччы бәрзонд әлыг былгәрәттә сау дзыгъуыртә-дзыгъуыртәй зындысты: зәрватыччыты тымбыл хуынкъонд ахстәттә. Гәбылайы малы стыр дур къамбецау хуыссыд доны астәу, йә уәлдәр къаддәр дуртә дәр

сæхи удæстой сæ зæрдæйыдзæбæхæн. Тæккæ былгæрон-иу уымæл змисыл урс гæлæбутæ абадтысты, стæй, фесхьиугæйæ, апæр-пæр кодтой. Доны тæнæгæй таркæрдæгцъæх хæфс сдардта йæ хъоппæгцæстджын сæр, исты хæлиудзы хъондз-иу ацахста æмæ та-иу фæдæлдон...

Дæлдæрæй, стыр хиды уæле малы ‘рдыгæй сывæллон лæппуты хъæлдзæг хъæлæбайы уынæр ссыд – чи сæрбынмæ, чи къæхтæй бынмæ гæппытæ кодтой донмæ: сæхи надтой... Цæугæдон мин азы дæргъы куыд удæнцойæ калд, афтæ калд, цалынмæ та хæхты тыхджын къæвдатæ нæ ныууарой æмæ нæ раивыла, бæстæ йæ хъæлæсы хæсгæйæ, уæдмæ.

Бон – табуйаг бон, сæрдæн номгæнæг, адджынай йæ, тæхудиагæй йæ зымæджы мысынæн, хорз бон. Арв – æнæ иу къæм. Зæххæн адæмты хъысмæт мисхал дæр уæз нæ кодта. Дун-дунетæ æнæ хъынцъым, æнæ утæхсæн, æнæ хъæрзгæ, æдзоппай уыдысты.

Ацы дыууæ адæймагæй фæстæмæ. Уæззау уыд сæ бадын. Сæ мидæг цы уавæр ныууæззау здыйау, уый сæ ‘лхъывта, сæ улæфт сын къуыхцытæ кодта. Уæлдай зæрдæрæхойæндæр сын уыд æнæбайрайгæ хъуыды: Хуыцау уæ йæ уарзæгой зæрдæйæ куы сфæлдыста, мæнæ дун-дунетæ, уæд хæрамæй дымст цæмæн рауайут, цæмæн? Искæд-бон уын фæсмонæн дæр ма куы айрæджы уа, уæд та, уæд?.. Æндæр уын, уæдæ, уый цию, уый: лæджы амæндтæ-цинтæ – армы дзаг, дæ бæллæхтæ-мæстытæ та – арвы дзаг! Æмæ – кæй азарæй? Ахъуыды-ма кæн, мæлинаг, бæстон-ма ахъуыды кæн!

Мæлинаг – о! Фæлæ уæддæр хъæбæрдзых. Фыдвæнд æмæ фыдгæнд. Де ‘дылыйæ...

Дæ зондджынай та – хæдзаргæнæг æмæ лæгъстæйаг де сфæлдисæгæн...

Æмæ хъуамæ ‘рмæстдæр иу маст зонай, иу: æнæдзуапп уарзты маст. Æмæ суанг уый дæр дæ цардхал ма ‘нхъæлай, ма хонай!..

Дæумæ у, дæумæ йæ рыст зæрдæйы ныхас Арвæн, дæумæ, табуйагты-табуйагдæр æмæ ‘лгъыстаджы-æлгъыстдæр адæймаг...

Мухтар фестæлфæгау кодта, æрчыцагау:

– Адзæгъæл дæн мæ хъуыдыты, Хъæстион... Цы удæнцой, раст амонды æмсæр, уайд ам афтæ бадын, æнæмаст, æнæмæтæй бадын, фæлæ дæм мæнæ куыд æрхатдзынæн, Хъызмыдæ-Гуымыдæ, мæнæ... Куы дын дзырдтон, ардæм дæ кæнгæйæ дæр. Æз та уæддæр нæлгоймаг

дән, әмә мын сылыстәдҗы әлгыстытә кәнән нәй – нә мыл фидауы. Ды та, дам, дәсны дә, стәй, дам дын цәуаг сты... Әмә-иу әз та дә судзгә-араугә әлгыстытәм куы бакауон, уәд мыл-иу ма фәхуд, ма та-иу мын фидистә кән кәддәрау – мә дәнгәлтгә-тыппыртә нәма суагътон цәссыгәй, стәй ма сә мә цәрән дудҗы уәвгә дәр суадзон...

Ә, Хьәстион Хьызмыдә, хорз Додтан-Солтаны, ме 'рдхорды кьәбәргәнәг. Хуыцауы фәндонәй ма уәгас дән, әгас буар, әмә ныр цы уәхсызгон уайд дәлә уыцы здыхсгә-згьоргә хьәрмушт доны хи әруазал кәнн, фәлә...

Фәлә цәсгом куы нал хьәцы әмә зәрдә куы нал зәггы мәхи-цән иставәр цин дәр, иу рухсы әрбагуылф дәр – раст ма ме 'дзәрд фыртты хьуагәй хәрзадән комдзаг схәссын мә дзыхмә... Мәнә суанг де сконд кьәбәр – дәхи адгәнәг кьәбәр, Гуымыдә...

Иу царды әгәр-әгәр не сты, нә, иу ләгән уыйбәрц тугкалән мәстытә, уыйбәрц хәфтытә-дзәхстытә? Ә, йәхи хьәбултәй равдәлон уа Удхәссәг әмә сә йә кьухтә йә дәләрмтты бакәна!..

Цы бәллиц ма мәм ис рәбинаг, сусәггонд әмбәхстәй, уый дын схьәр кәнон әххәст, Хьәстион... Мәхи куыд әруадзын, афтә батабутә кәнн ма Хуыцауы хайән, мә тар фынайә мын-иу айс мә фыдәбойнаг саугуырм цард, зәггә. Уыцы иу амонд ма дәм разынад мәнән... Фәлә...

Фәлә та – нәй. Уымән әмә, Хьызмыдә, Хуыцауы әнә хьәстаг тәрхонәй цард хәс у, цыфәнды хьизәмаргәнгәйә дәр, бәрнон хәс, йә кәры-кәронмә әххәстгәнинаг әмә әнәмәнгәй, әнәфәгә-ды-фәсайдәй фидинаг хәс, иугәр, рухс дунемә кәм рантыстә – уый дәр та дә Ратгәг, де Сфәлдисәдҗы фәндәй...

Әмә – быхс!

Нәт, хьәрз, дә уд ис, арвмә асинтә әвәр, әлгыт де 'дзәстуарзон Рауадзәдҗы, уәддәр – быхс!

Де суләфты хос та – хьарәг, дә иунәг фәрәз – дә хьыгты-хьизәмәртты тугтә дә судзгә цәхдҗын цәссыгәй әрәхсын... Гьемә мын уәдә мә курдиатән аргъ скән!

Нә йәм каст, афтәмәй йын стыр зәрдәхьыгәй дзырдта Хьызмыдә:
– Уәуу, Мухтар, уәуу!.. Ләгән уәдә цы фәрсты фидар ис, цы! Сылгоймаг та ма йәхицәй афтә дәр фәдзуры йә зын сахат, әз, дам, хәсгарды, судзины 'фсәйнагәй конд дән, болатәй та ме 'лхьивән

тæлытæ сты. Фæлæ сау æлгыстытæ дæр уыцы фарсистты – ома, дам, сæ фарс ничи хæцы рæстзонд адæмæй, – æмæ сæ сау æлгыст дæр не ‘нæбонæй кæнæм, не ‘нæхъаруйæ. Æндæра лæг у, дæ тыхы мидаг лæг, æмæ дын абон дæ ирон маст райсыны фадат дæр ма уæд, дæ ахсджиаджы туг райсыны... Ноджы ма, дам, æбæрæгæй... Адæм фæзминагæн кæй хастой сæ фæсивæдæн, уый уым, хæсты быдыры, судзин фестад хосы мæкъуылы... Дæ разагъды цуанон лæппулæг... Æнæ уыцы æртæ ‘рдхорды иу цин, иу куывд-чындзæхсæв нæ фидыдта. Бахъуаджы сахат та – фыццаг фæдисонтæ...

Хъызмыдæ йæ дыууæ армытæапæнæй йæ цæстытæ ахгæдта, цасдæр дыууæрдæм арадзой-бадзой кодта, стæй, арвмæ кæсгæйæ, цадæггай райдыдта:

– Æ, Хуыцау, Иунæг Хуыцау сын æй ма ныббара, Йæ бæллæх сыл дывæрæй æрæвæра, æндæр нæм цæмæ æрбалæгæрстой æд марæн хотыхтæ æмæ нын цæмæн фæцагътой нæ фæсивæды хуыздæрæй-хуыздæрмæ, стæй сæхионты дæр цæмæн бабытгъайлаг кодтой, цæмæн?.. Де ‘хсæст хор, дæ мыггаджы хор байсафæгау...

Æ, сæумæйæ сихормæ сыл хус хъæмп фæуара, сихорæй фæстæмæ та судзгæ ‘хсидæвтæ! Хæсты ахæм зынг сирвæзынгæнджытыл! Уый та сын дзутгæгты æлгыст...

Сæ артдзæст узал фæныкæй баззайа уыцы гитлертæн, сæ кьонатæ хъуынайы тæф скæной нæ хъæбулты тæригъæдæй, Мухтарбег, кæд сæ уырдыгæй уырдам мур дæр ницы хъыгдардтой, уæд!

Мухтар ын йæ алы хъарæджы æлгыстмæ дæр лæджы æлхъывд куыдæй куыдта, удхал сабырæй йа-хæ-хæ, йа-хæ-хæгæнгæ...

Æмæ боны рухс-рухсид цæсгом дæр цыма фæтардзæст, цæугæдон дæр цыма йæхимæ арыхъуыста, йæ цыд дæр тындзæн нал уыд – фæуæзбын, хæхтæ дæр цыма, сæ хъæрзын уромгæйæ, джихауæй фæлгæсыдысты Елберды обауы дæлфæдтæм змæлæг куывддзауты сарты удрæхуыст быдыртæм.

– Фыдвæнд æмæ сæ фыдгæнд лæппу лæджы бынатмæ мауал хæццæ кæнæд æмæ æнæдарæг, æнæуромæг, æнæбындар æмæ æнæмæнузæгъæгæй баззайой уыцы фæрсисттæ-гитлертæ!..

Æ, кураггаг бызгъуырты сыстрагъæй къæбæргур фæхæтой, хъарм уат, фæлмæн сынтæг макуыуал ссарой, кæд цавæр саузæрдæ, саузонд немыц уыдысты!..

Æ, сæ быны лæдзæг райсой æмæ сæ царды суадон сау хуыскъ бауа, хъодыгондæй æрвитой сæ фæсмойнаг бонтæ! Гитлеры зондылхæстытæ...

Æ, мæрдтæ дæр сæ сæхимæ ‘мгæрон ма уадзой, бынат сын ма уа нæдæр дзæнæты, нæдæр зындоны. Æмæ, ахæмты ма чи ныййара, уыцы зæнæгдон фехæла!..

Уæ, рухсы фæбадат, æндон артмæ бæлццæттæ, сæрнывæндтæ чи ‘рхаста мæнæ ацы хур дунейы сæраппонд, далæ сæхи чи найы, уыцы рæзинагты сæрвæлтау! Мæлдзыджыты кой дæр мын кодта Мустæ, мæлдзгуыты...

Уæуу, Мухтар, мæгуыртæг Мухтар, бецау зæронд лæг, мæнæ нын цы кæуинагты дуар байтыгъта ацы тугзæйты хæст, мæнæ! Æвдиу хæст.

Уæ, Мухтар, æлхынцъытæ, суйтæ кæны мæ хуылыдз æвзаг – æвæцæгæн, йæ хуылыдз фæсурбын...

– Уæ, мæ изæры фæлмæн хур акæнай, дыдзы хур мын фестай, Хъызмыдæ! Бæрæг мын фенцондæр, чысыл фæрогдæр мæ мидæг ныннихсгæ цъæх уираг дур, фæлæ уæддæр мæнæ цы уæрæх у ацы райгæцæст дуне, цы дæрдтыл-уæрæхтыл зылд у уалæ уыцы арв, афтæмæй та дзы мæнæ куыд къуындæг у, куыд мын дзы нæ фаг кæны риуы дзагæй сулæфтæн уæлдæф!.. Кæд афонмæ мæ цыппар фырты æнæныгæд урс сджытæ уарынтæ æмæ уалдзæджы æрсдон æхсадæй кæмдæрты-уымдæрты Хуыцауы цæст къахынц, уæд уый та цы фæрстæй уромдæуа, цы, Хъæстион?.. Ныр хъæмæ цæуæм, нæ саударæг хæдзæрттæм. Йæ, Хуыцау! Цы Хуыцау дæ – уæлдæр фæу: бынтон цотцух, æнæ бындар – æнæ донбадæттæг – нæ фæцис мæ фæстаг бон: хъомыл кæны ме ‘хсæзæм фырт Тузар, уæдæ Дзыбыртт дæр, кæд сæрæй бынтон æххæст нæу, уæддæр нæ алы куыстытæ-зилæнтæ дæр уымæ кæсынц, æмæ сæм арæхсгæ дæр кæны... Рамазаны урс бæлæттæм дæр уый зилы, нæ сын уадзы сæ мыггаг сыскъуыйын...

– Æмæ цы зæрдæхæлар у, цы худгæбыл, уый та!..

– Хорз уал нын фæуæд абон, мæ ныфсы хай хорз ус. Цæуæм нæ фæрныг къонатæм, цыфæндыйæ дæр – фæрныг! Уæзы хос зæрдæтимæ дæр...

Фæлæ ма, уæддæр æмæ иннæрдæм дæр, хорз Хъæстион, æххæст уый дæр скалон мæ риуы къæбицæй, æнæфæтчиаг хъуыды-сагъæс æмæ мæм утæхсæн цы кæсы мæ сусæггаг зондæй, уый... Хуыздæр сæ

уæдæ кæуыл баууæндон, дæуæй фалæмæ, лæгæмсæр сылгоймагæй...

Нæ разэгдон, нæ сагартæн æмæ сагсур фæсивæдæй цы дуне фæхъуыд, равдæлон сæ, йæ къухтæ сæ йæ дæлæрмтты бацафта, уый ма уый аккаг у, ахæм быгъдæг дуне, æмæ дзы исчи лæгау лæгæй цæрын хæсыл нымайа йæхицæн?! Æви дзы дæхи уыйау æнкъар, раст цыма ивылд доны, æрра доны 'вджид бадæ, гъемæ загътай дæхицæн ныфссастæй, ласæд ма кæдæмфæндыдæр, мæнæ æд уидæгтæ цы стыр бæлас сраемыгъдæуы æмæ уый куы айсы йæ разæй, йæ хъæлæсы йæ куыд айсы, афтæ, уыйау афтæ раст. И, лæджы æмкад Хъызмыдæ? Бынтон базырпырх маргъау дæм нæ кæсын?

– Йæ, ма хур Мухтарджери... Ахæм æфхæрд адæмы дуг у фæсхæсты дуг – нæй сын сæ рыст æмæ хъыгтæн бæрцбарæнтæ, нæй Хуыцаумæ дæр ма... Фæлæ йæ куы зоныс дæхæдæг дæр æмæ йæ 'рдæбон хъæбарæй куы загътай, цард цыфæнды уавæрты дæр æнæмæнгæй фидинаг хæс кæй у, уый. Хæс! Стæй Хуыцау æмæ уæлæуон адæмы 'фсæрмæй дæр нæ, фæлæ ма не 'дзард хъæбулты ном æмæ мæрдты 'рдыгæй æнцой, сæ удыбæстæ хъуыды кæнгæйæ дæр. Стæй ма уый дæр, уый, æмæ нæ фыдгулты фæндиаг цæмæй ма бауæм, уыцы сагъæсы охыл дæр у нæ уæззау хæс адæймагау адæймæгтæй цæрын – искæй хъыгыл хъыг кæнын, искæй цыныл зæрдæрухс кæнын...

Æрдæбон Хъызмыдæ кæуылты ссыд тæссармæты, афтæ иу цъус, былгæрон нæууыл хæцгæйæ, ныууадысты, былгæроны карст лыг ныллæгдæр кæм уыд, уырдаæм æмæ æнцонай фæуæлбыл сты. Куыд фæуæлбыл сты, афтæ Мухтар Елберды обауы 'рдæм акаст: лæгтæ бакъорд сты, дыууæйæ арт æмæ агимæ архайдтой, иннæтæ, цæлх-дымбылæй лæугæйæ, ныхас кодтой – хæстонтæн дын, æвæдза, нæ уыд, цытæ мысой, цæуыл ныхас кæной, уый... Сæ сæрмæ арвыл та...

– Уæлæ-ма, уæлæ, Хъæстион! – æвзонг лæппуйау сирвæзт йæ цыны хъæр Мухтарæн. – Кæс-ма Елберды обауы сæр арвмæ!

Сæгъы цæстау сыгъдæг æмæ рæсуг арв сæнт урс тæгæлтæй тыбар-тыбур кодта: чидæр цыма æрттиваг æвзист гæххæтт ставд карстæй скарста, æмæ уыдон цыма систой сæхи цæргæсты тæхæн цъæх-цъæхид арвмæ.

– Рамазаны урс бæлон сæ æрбасайдта – куыд загътай, афтæ, нæ?

– Афтæ, Хъæстион, афтæ... Урс бæлæтты бал... Цы уа уыдонæй аивгæнæндæр, фидауцдæр кæнæн цъæх арвæн!..

Быдыр-быдыр над кяхвэндагыл цыдысты дыууайæ – бæрзæндтæ лæг разæй, йæ хæдфæстæ та сылгоймаг сау кæлмæрзæны. Фендджын сæрдыгон дуне сæ фæдыл æфсæрмдзастæй каст, йæхимæ бæлвырд бæрæг азым хæсгæйæ...

Арв уалдзыгон хурдзагæй уæлауæз фæцыд, йæ зæрдæйы бафсисы фаг уæлауæз бæрзонд. Барад йе ‘нтыстытыл, йæ уæрæхзылд кæрæттæ æмдымбыл æркæлæт, æртасын кодта, æмæ уæлдæрты та цыма уæлдæф нæу, хуымæтæг уæлдæф, фæлæ гæххæтты сыфау бынтон тæнæг авг у, тыбар-тыбургæнæг, афтæ зынд. Дæлæ уыцы дыууæ удгоймаджы та, мад – сæ иу, фыд – сæ иннæ, йæ мидæг, уыцы егъау цатыры мидæг дунейысконды хæраймаг цардыуагæн æвдисæндартæ сты: Хуыцауæн йæхи æрхъуыды зæххон амонды аккаг – сæ зондахаст, сæ нывæст хъуыддæгтæ, сæ хидарыны уаг æхсæндзарды алывæрсгæй дæр фæзминаг, афтæмæй та...

Цал цæрæг хæдзары, дам, ис уæ хъæуы?

Фондз, дам...

Ау, ахæм стыр хъæуы æндæр нæй?!

Иннæтæ цæрæг нæ – хъызæмаргæнæг сты...

Нæй, нæ баныхæст уыцы дыууайыл дæр тæхудиаг цардвæтк, йе здыджын уæзæй сыл æруагъта йæхи хъысмæты фæлварæн, афтæмæй сæ хæс та – сæ фидинаг хæс: цыфæндыйæ дæр цæрын æмæ, Хуыцауай цы иу мæлæт дарыс, уый йе ‘мгъуыдыл нывыл бафидын! – æмæ сын уыцы хæс та нырма уал фидинагæй баззад сæ иуæн дæр æмæ сæ иннæмæн дæр.

Хуыцауы ракæнд та, дам, Хуыцауы сой у, æмæ йын æй рæстмæ бамбар дæ лæвар тыхджын зондæй æмæ дæ лæмæгъ зæрдæйы коммæ ма кæс. Арв та азымджынау никуы фæкъæмдзæстыг ваййы – уыцы иугæндзон йæ дзуапп хъæстаг лæгæн у ахæм, зæгъгæ, дам, адæймаг, фен дæхимæ мидæгмæуынаг цæстытæй: де ‘ппæт бæллæхтæ дæр дын дæхицæй дарддæр никауыл æххуырsgæ сты!..

Æмæ адзал дæр цыма адæймаджы дугæн йæ кæройнаг æлхынцъ нæу, æмæ та дæлбæстæйы дæр, ау, йæ цъаммар æмæ йæ хæрзæбойнаг кæнонтæ кæндзæн?..

Æмæ уæдæ иунаг фæрæз ис царды уæз фæрогдæр кæнынаен, йе ‘хцонæн: дæ армы дзаг цинтæ уæлахиз уадз дæ арвы дзаг æфхæрд-тыл...

Арвы фидыц – урс бэлон.
Зæххы фидыц – хъызæмæрттыл уæлæхохгæнæг мæгуыр адæй-
маг, иу дзы – мад, иннæ – фыд.

.....

Хæстонæн

*Лæг тæхудиагæн цы уына,
Æз цардныфсæн цы хъусон, –
Мæн фидарæй куыд уырна:
Дæ кад æцæгдæр у æнусон!*

*Май – июль, 2021 аз,
Дзауджыхъæу*

МАЙТЫ ДЭРГЪЭН АЗТЭ

Мысинагта

Нæ фысджытæй ахæмтæ ис, æмæ, искауыл исты хорздинад куы 'рцæуы, уæд цалдæр бонь йæ уæлæ урс дарæс нал скæны. Сæ тæккæ хæлæггæнагдæртæ та, чингуытæ чи фыссы, кадджын ном кæмæн раттынц, преми чи райсы, уыдоны фыдгой кæнынмæ фæлæбурынц. Исчи бæзджын чиныг рауагъта, зæгъгæ, уæд ын йæ сыфтæ æмæ рæнхытæ нымайынмæ фæвæййынц, суанг ма йын йæ уæз дæр сбарынц. Уыцы хъуыддæгтыл афтæ зæрдиагæй фæкусынц, æмæ сын сæхи уацмыстæ фыссынмæ рæстæг нал баззайы.

Кæд мын Уарæсейы барадон кусджыты ма зæрдыл не 'рлаууын кæнынц. Уыдон дæр æхсæвæй-бонæй нымайыны куыст кæнынц. Нымайынц, стыр хицæуттæн гæртам сæ цал проценты исы, уый. Афтæмæй та хъуамæ адамы рæгъмæ рахæссиккой, гæртамисджытæй тæрхонгонд цалæн æрцыд, уыдоны номхыгъд, фæлæ сын ахæм «лыстæг» хъуыддæгтæн нæ хæлæггæнаг фысджытау рæстæг нал сфаг вæййы.

* * *

Адæймаджы цард куыд цыбыр у, ууыл æппæты арæхдæр ахъуыды кæнæм, карай нæм хæстæгдæр чи вæййы, уый не 'хсæнæй куы фæхъæуы, уæд. Уæлдай тынгдæр нæм уæд бахъары, нæ рад кæд ралæудзæн, уыцы рæстæг дæр афтæ дард кæй нал у. Уæд ахъуыды кæнæм, кæнинаг ма нын цы хъуыддæгтæ баззад, уыдонæн æмгъуыдтæ кæнын кæй нал хъæуы, фæлæ сæ æххæст кæнынмæ бавналын афон кæй у. Æрмæст, ахæм хъуыдыты ахæсты куы вæййæм, уыцы рæстæг бирæ нæ ахæссы, æмæ та нæ раздæры уавæрæн быхсын байдайæм, ома цы кæнынмæ фæхъавæм, ууыл зивæг фæуæлахиз вæййы.

Къорд азы размæ мæм «Рæстдзинад»-ы кусæг Æлборты Хетæг æрхатыд, цалдæр фарстæн мын дзуæппытæ куы раттис, уæд сæ газеткæсджыты размæ рахæссиккам, зæгъгæ. Радта мæм йæ фæрстытæ, бакастæн сæ. Зæрдæ йын бавæрдтон, рæстæг мын куы фæуа, уæд ын йæ курдиат сæххæст кæнынæй.

Рæстæг цыди, фæлæ ма, иуæй, æвдæлгæ нæ кодта, стæй зивæг дæр æнцад нæ бадт, æмæ фæрстытæн дзуапп дæттын бонæй-бонмæ

аергъавгæ цыдтæн. Мæн аербадын æмæ фыссинмæ не 'вдæлд, Хетæджы ма, стыр хъыгагæн, мæлынмæ дæр равдæлд. Рынчын дæр бирæ нæ фææци, афтæмæй йе 'нусон фæндагыл ацæуыныл батагъд кодта.

Цалдæр ныхасы зæгъын мæ фæнды Æлборы-фырты тыххæй. Хорз адæймаг кæд искаемæй зæгъын æмбæлы, уæд æнæ дызæрдыгæй уыдоны номхыгъдмæ хауди Хетæг дæр. Цыфæнды джигул æм куы фæкодтаис, уæддæр æм аипп не ссардтаис. Афтæ мæм кæсы, ацы ныхæстæ йын искуы йæхи цур куы загътаин, уæд цыма мемæ не сразы уыдаид. Загътаид: «Ау, къуылых кæй цæуын, уый дæр мæ хорздзинадтæм хауы?» Афтæ куы загътаид, уæд ын зæрдæтæ æвæрынмæ фæуыдаин: «Сæрæй къуылых чи у, уыдон куынæ тыхсынц, уæд, къахæй къуылых кæй дæ, уый дæ зæрдæмæ афтæ тынг цæмæн хæссыс?»

Цыргъзонд уыди Хетæг. Уарзта хъазæн ныхас, стæй йæ хъазæн ныхæстæ канд худаг нæ уыдысты, фæлæ – хъуыдыджын, цы ран фидыдтой, уым-иу сæ бынаты абадтысты. Куы 'ррынчын, уæддæр йæ хъæлдзæг ныхæстыл йæ къух нæ систа. Уымæй размæ «Рæстдзинад»-ы кусджытæй иуæн йæ мад амард. Цалдæр боны фæстæ лæппу Хетæгмæ рынчынфæрсæг куы бацыд, уæд ын афтæ: «Фалаемæ сфæнд кодтон æмæ, кæд дæ мадмæ исты фæдзæхсыс, уæд мын æй зæгъ, æз æм æй фæхæццæ кæндзынæн...»

Афтæ зæгъдæн ныфсджын адæймаг. Мæлæтмæ кæсгæйæ дæр ма хъазæн ныхæстæ кæнын кæй бон у, уый æндæрхуызон номæй схонын мæ бон нæу. Зындгонд уырыссаг поэт, Михаил С-вы (йæ мыггаг дæр ын ныффыссин, фæлæ, куы фæрæдийон, уымæй тæрсын, уымæн æмæ йæ ныхæстæ мæ цуры нæ загъта) æрымысыдтæн. Ракæй рынчын уыди, æмæ йæм йе 'мбæлттæ куы бацыдысты, уæд, дам сын худгæйæ афтæ зæгъы: «Рак есть, пива – нет».

Куы зæгъын, цыргъныхасгæнаг уыди Хетæг. Искуы иу хатт-иу æм телефонæй куы сдзырдтон æмæ-иу æй куы бафарстон, Хетæг дæ, зæгъгæ, уæд мын-иу афтæ фæкодта: «О, о, йæ хорзæх дæ уæд!»

Раджы базонгæ стæм Хетæгимæ. Бæлвырд кæд уыди, уый нал хъуыды кæнын, фæлæ йыл æппынкъаддæр цæудзæн æнусы æмбисмæ 'ввахс. Уæд ма Горæтгæрон районы газеты куыста. Йæ редактор уыди, раздæр «Рæстдзинад»-ы кæимæ куыстам, Букуылты уыцы Майрæм. Йæхицæй æнæхиндæр, уæздандæр æмæ растдæр адæймаг зын ссарæн уыд, фæлæ уый дæр, хъыгагæн, æгæр раджы ацыд æцæг дунемæ. Гъе æмæ иуахæмы Горæтгæрон районы газеты редакцимæ хъуыддаджы фæдыл бафтыдтæн. Бацин мыл кодтой иууылдæр, уæлдайдæр та,

хуыздэр кэй зыдтон æмæ иумæ цæхх æмæ кæрдзын кæимæ хордтон, цалдæр азы кæимæ фæкуыстон, уыцы Майрæм. Мæ хъуыддæгтæ кондыл куы банымадтон, уæд нæхимæ рацæуынмæ хъавыдтæн, фæлæ фысымтæ ныллæууыдысты, искуы æрдзы хъæбысы абадæм, аныхæстæ кæнæм, ноджы сихорафон у, æмæ фæйна сыхъайæ Хуыцауы ном дæр ссарæм, зæгъгæ. Хетæгимæ дæр уыцы бон фынджы уæлхъус базонгæ дæн. Уый фæстæ мын-иу афтæ дзураг уыди, дæу йеддæмæ, дам мæ никуы ничи фæрасыг кодта. Уый йæхиуыл мысгæ кодта. Æндæр цæй расыг уыди. Уыцы рæстæг нæ бæстæмæ ластой польшæйаг бægæны. Йæ ном ын нал хъуыды кæнын, фæлæ йæ авджы фарсыл уыди чызг æмæ лæппуйы ныв. Кафгæйæ. Æмæ йын уыцы бægæныйæ цалдæр агуывзæйы бануазын кодтон, уымæн æмæ карздæр нозтмæ не ’внæлдта.

Ууыл цас рæстæг рацыд, Хуыцау йæ зонæг, фæлæ Хетæг кусын райдыдта «Рæстдзинад»-ы. Мæнмæ гæсгæ, – секретариаты æмæ уырдыгæй йæ амæлæты бонмæ никуыдæмуал ацыд. Бирæ кусын иу бынаты хорз у, ноджы хуыздæр та у, иу бынаты бирæ хорз куы фæкусай, уæд. Кæд иу бынаты бирæ азты исчи хорз фæкуыста, уæд уыдонæй уыди Æлборты Хетæг дæр. Газет фидуцджынаæй æвдисынмæ тынг кэй арæхст, уый рабæрæг уйтæккæ дæр. Районы газеты фæлтæрддзинадыл æнцой кæнгæйæ, агуырда ног мадзæлттæ, фæрæзтæ æмæ гæнæнтæ «Рæстдзинад» аивдæр фæкæнынаен. Æмæ йын æнтысгæ дæр кодта. Æрмæджытæй чи кæм хуыздæр сбаддзæн, уый йын амонын нæ хъуыд. Йæхæдæг хъуыды кодта, газеты мидисыл хорзæрдæм чи зынд, ахæм иумæйаг сæргæндтæ. Хъыгагæн, Æлборы-фырты хъæппæристæ дарддæр хæццæгæнæг нæ фæци. Дарддæр нæ, фæлæ ма сæ рох дæр фæкодтой. Хетæджы ацыды фæстæ газет цæмæйдæрты фæмæгуырдар. Уый дæр адæймаг хъыгаг хъуыддагыл куыннæ хъуамæ банымай! Фæлæ æппæты хъыгагдæр та у, диссаджы хъæздзыг уды хицау, цыргъзонд, хъазæн ныхæсты æвидигæ суадон, хæларзæрдæ æмæ цæстуарзон æмгар Æлборты Хетæг йæ ацыдæй нæ рæнхъытæ кэй фæмæгуырдар кодта, уый.

Мæ ныхас, Хетæг мæм цы курдиатимæ æрбаулаæфыд, уымæй райдыдтон. Загътон, йæ фæрстытæн ын дзуапп раттынаæй зæрдæ кэй бавæрдтон, уый дæр. Æгæр æрæгмæ хъусæй куы лæууыдтæн, уæд та мæм иуахæмы æрдзырдта æмæ мын афтæ: «Кæд дæ мæнимæ интервью кæнын нæ фæнды, уæддæр фæрстытæн дзуапп ратт, æмæ, цыма æндæр искæимæ ныхас кодтай, афтæ йæ скæндзыстæм».

Хъыг мын уыд уыцы ныхæстæ фехъусын, фæлæ мын сæ кæй загъта, уым мæхи æнæазым нæ хуыдтон æмæ йын загътон, æцæг цы уыд, уый: «Хетæг, афтæ ахъуыды кæнынæн æппындæр бындур нæй, æрæгмæ кæй кæнын, уый тыххæй та – хатыр».

Афтæмæй-афтæмæй мæ хæлары удæгасæй, зæрдæ йын цæмæй бавæрдтон, уый сæххæст кæнын мæ къухы нал бафтыд, фæлæ, Къостайы загъдау, «хъæр мæрдтæм дæр хъуысы». Хъæр сæм кæм хъуысы, уым сæм, æвæццæгæн, фæсмонгонды ныхæстæ дæр фехъуысдзысты, хъæрæй сæ куы зæгъа, уæд. Ам ма мæ зæрдыл иу æмбисонд æрлæууыд: саг, дам, æмгъуыд-æмгъуыд æнæкъæдзилæй баззад. Нæ мæ фæнды, Хетæг, саджы уавæры бахауын, æмæ дын мæнг дунейæ æцæг дунемæ бацархайдзынæн дæ фæрстытæн дзуæппытæ раттыныл. Дæ фыццаг фарст уыди ахæм:

– Куыд дæм кæсы ирон æвзаджы абоны уавæр? Æгæр æй скъолайы бар нæ бакодтам? Æвзаг хъуамæ цæугæдонау бинонты 'хсæн, æхсæнады абуха. Уым куы сты йæ гуырæнтæ.

– Ирон æвзаджы абоны уавæрыл куы дзурæм, уæд, иу-дæс æмæ ссæдз – дыууиссæдз азы размæ цы уавæры уыди, уымæй фыддæр йеддæмæ хуыздæр нæ фæци. Уый аххосæгтæй иу у, скъолаты ирон æвзаг фæсарæйнаг æвзаджы хуызæн кæй сси, уый. Мæхицæй æрхæсдзынæн ахæм дæнцæг: скъолайы ахуыр кодтон немыцаг æвзаг, институты та – англисаг, фæлæ дзы иу дæр нæ базыдтон. Уæвгæ, уымæй бынтон раст нæ дæн, уымæн æмæ немыцагау, «аллес ист гут» цы амоны, уый мæ зæрдыл бадардтон, англисагау та – «еври дей»...

Цы загътон æмæ цы зæгъдзынæн, уыдон æз бирæ хæттыты загътон, стæй, æз куыд хъуыды кæнын, афтæ ме 'мбæлттæй бирæтæ хъуыды кæнынц, фæлæ, цы дзырдтон, уыдон фæлхат кæнынæй нæ тæрсын, уымæн æмæ, рæстдзинад мин хатты куы зæгъай, уæддæр рæстдзинадæй баззайдзæн. Рæстдзинад та у, нæ мадæлон æвзагмæ фыдыгусы цæстæй кæй кæсæм. Уыцы цæстæнгасыл хъоды куынаæ бакæнæм, уæд ныл æвзаг йæхæдæг бахъоды кæндзæн æмæ адæмты 'хсæн уый дæр æмæ нæхæдæг дæр æнæ мæн у зæгъæгæй баззайдзыстæм. Уый та Хуыцауы æваст хъуыддаг уайд. Хуыцауы æваст хъуыддагтæ чи кæны, уыдон та хъысмæты азар басудзы.

Æз æмæ мæ фæлтæры минавæрттæ æвдæм къласы онг (æвдæм кълас дæр нымайгæйæ) æппæт предметтæ дæр, уырыссаг æвзаг æмæ

литературæ æмæ фæсарæйнаг æвзагæй фæстæмæ, ахуыр кодтам ирон æвзагыл. Æвдæм къласæй фæстæмæ æз урокты иу ныхас дæр иронау нал фехъуыстон, уымæн æмæ нæ хъæуы авдазон скъола йеддæмæ нæ уыд, æмæ мæ ахуыр ахæцæ кодтон Николаевскы станицæйы уырыссаг астауккаг скъолайы. Уый та ууыл дзурæг у, æмæ, нæ хæдзары ирон ныхас кæй хъуыстон, стæй скъолайы æппæт предметтæ дæр ирон æвзагыл кæй ахуыр кодтам, уыцы дыууæ хъуыддаджы фæрцы мæ мадæлон æвзагыл дзурæгæй баззæдтæн.

– Цыфæнды куы кæнай, уæддæр уыцы дыууæ хъуыддагæй бирæ фылдæр ахадындынад ис дыккагæн, уымæн æмæ сæйрагдæр сты бинонтæ. Дзурын куы базыдтай, уæдæй фæстæмæ дæ бинонтимæ иронау, растдæр зæгъгæйæ та – дæ бинонтæ демæ иронау куына дзурой, уæд дæ цыфæнды скъола дæр нал сирон кæндзæн.

– Хетæг, дæ фарстæн, дæхæдæг, мæнмæ гæсгæ, цыбыр дзуапп радтай. Сæйрагдæр сты бинонтæ, уымæн æмæ, куыд зонæм, афтæмæй, Иры-стони скъолатæ куы фæзынди, уæдæй нырмæ дыууæ æнусы дæр нæма цæуы; ирон æвзаг куы фæзынди, ууыл та, æвæццæгæн, цæуы дæсгай æнустæй бирæ фылдæр. Уæдæ афтæ: ирон æвзаг куы фæсæфа, уæд æй скъолайы аххос дæр ма кæнæм, хицауады дæр дзы мачи азымджын кæнæд, уымæн æмæ йæ бынгæнджытæ нæхæдæг уыдзыстæм, йæ сывæллæттæм иронау чи нæ дзуры, алы ахæм мад æмæ фыд дæр.

– Ирон адæм се ’взаджы раз сæ хæстæ скъолайыл сæвæрдтой, фæлæ уым дæр нæ фаг кæныныц зæрдæзæгъгæ ахуыргæнджытæ, уроктæ, ахуыргæнæн чингуытæ. Иуæй-иу ахуыргæнæн чингуытæн цауд у сæ хæрзхæддынад. Зæгъ-мæ дæ хъуыдытæ уый тыххæй.

– Скъолайы тыххæй мæ хъуыдытæ загътон. Скъолайы хæс сабиты æвзагыл дзурын ахуыр кæнын нæу. Ныхас цæуы ирон æвзагыл. Мæ хъуыдымæ гæсгæ, скъолайы хæс у, æвзаг чи зоны, уыдонæн зонындынадтæ раттын ирон æвзагæй дæр æмæ ирон литературæйæ дæр. Бинонты хæс та у, ахуыргæнджытæн, иронау дзурын чи зоны, ахæм сывæллæттæ скъоламæ бацæттæ кæнын.

Зæрдæзæгъгæ ахуыргæнджыты кой куы кæнæм, уæд ахæм ахуыргæнджытæ хъуаг кæцыфæнды рæстæг дæр уыди. Уый æрмæст ахуыргæнджытæм нæ хауы. Царды алы къабазы дæр, йæ куыст хорз чи зоны, уыдон кæд фылдæр вæййынц, уæддæр се ’ппæт – нæ. Ис ахæм зондамонджытæ, цардимæ æмдзу чи кæны, æрвылбон сабиты куыд

ахуыр кэны, афтэ йэхэдэг дэр чи ахуыр кэны, ногэй цы фэзыны, уымэй йэхи чи схотыхджын кэны. Фэлэ ис ахэмтэ дэр, эмэ йе скьоладзаутимэ фембэлдмэ арбахонымэ, цалдэр азы размэ чи амард, уымэ чи фэцэйцыд. Йэ зонгэ йыл куы амбэлд эмэ, кэдэм цэуы, уый куы базыдта, уэд ыл йэхи сцагъта, макэмануал эй зэгъ, фэхудинаяг уыдзынэ, уый, дам, цалдэр азы размэ амард.

Гье, ахэм ахуыргэнджытэ сэ уроктэ раппелинаг уой, уый зын бауырнаен у. Фэлэ ис ахэм ахуыргэнджытэ, эмэ сын адэймаг бахэлэг кэны сэ зоньндзинэдтэм дэр, сэ арэхстдзинэдтэм дэр. Нымайгэ дэр сэ ракэнин, фэлэ бирэ бынат бацахсдысты. Искэй дзы фэхулон кэнон, уый та мэ нэ фэнды.

Мэ зэрды ма зэгъын ис ирон фысджыты чингуыты тыххэй. Кэсэг сэ нал ис. Хуымэтэг адэмы кой нал кэнын. Ирон эвзаг эмэ литературэй ахуыргэнджытэй дэр бирэтэ эцэгэлон цэстэй кэсын райдыдтой, иронау цы чингуытэ фэзыны, уыдонмэ. Йэ тираж фондзфондзыссэдз экземпларэй къаддэр йеддэмэ фылдэр кэман нэу, уыдон дэсгай азты, «чингуыты тэрхагыл» зэгъынмэ хъавыдтэ, фэлэ тэрхэджытыл лэууыны бэсты лэууынц уынджы кэыйыл.

О, эмэ нэ чингуыты тиражты кой скодтон. Фондзфондзыссэдз экземпларэй цы чингуытэ нымыхуыр кэнынц, уыдон армэст ирон эвзаг эмэ литературэй ахуыргэнджытэ сэ 'мбис куы 'лхэнид, уэддэр-иу уэйгонд фэуаиккой, уымэн эмэ зондамонджыты нымэц чингуыты тиражэй дыууэ хатты фылдэр у.

Цэвиттон, кэд ма йэ хуыды кэныс, Сабырдзинады проспекты паддзахадон рауагъдадэн уыди дукани. Йэ ном хуынди «Ирон чиныг» (эппэлыны тыххэй йэ нэ зэгъын, фэлэ йын ном дэр мэ фэндонмэ гэсгэ радтой), фэлэ йэ чидэр йэхичэн бакъаддэртэ кодта, эмэ ирон чиныг уэзэджы кэыйыл баззад. Уыцы хуыддаг бирэты зэрдемэ нэ фэцыд, бирэ фэдзырдтой, бирэ фэфыстой – дон хиды бынты. Ныхэстэ дымгэ ахаста, фыстытэ гэххэттыл баззадысты, ирон чиныг та – арвы бын миты рагъыл.

Ахуыргэнаен чингуыты тыххэй. Уыдон дэр зондамонджыты хуызэн сты: иутэ – хорз, иннэтэ – хуыздэрхуаг. Бирэ цыд уыдоны тыххэй нихас. Ахэм автортэ ис, эмэ йын цы зэгъой, уый нихмэ нихас дэр не скэндзэн. Ирон эвзаджы чиныг ныффысдзэн, мыхуыры рацэуынаэвонг эй бацэттэ кэндзэн, афтэмэй дзы ирон эвзаджы

кой нæ уыздæн, уымæн æмæ йæм «иронæй» «аллон» хуыздæр кæсы. Ахæм къухфыст мæнмæ дæр радтой, æркæс æмæ, дам, дæ хъуыды зæгъ. Æркастæн æмæ мæ хъуыды фидарæй загътон: ахæм митæ кæныны бар никамæн ис. Уый у нæ Конституцийы ныхмæ. Загътон æндæр фиппаинагтæ дæр. Хуыцауæн табу, аллоны ныхмæ кæй загътон, уымæ хъусджытæ фæци, фæлæ мæ иннæ фиппаинагты иувæрсты ахызтысты, æмæ чингуытæ рæдыдтытимæ рацыдысты. Æргом дзургайæ, чингуыты автортæ профессортæ æмæ наукæты доктортæ сты, фæлæ дзы иуæй-иутæ чиныг аразынмæ хæстæг уадзгæ не сты, кæнæ та сын хъæуы, сæхицæй бирæ фылдæр чи зоны, ахæм редактортæ.

– *Цæмæй не ’взаг æхсæнады, скъолайы йæ гаччы сбада, уымæн цы бакæнын хъæуы нæ республикæйы разамынды, нæ ахуыргæндты, нæ фысджыты?* Ахæм уыди де ’ртыккаг фарст, Хетæг. Афтæ мæм кæсы, цыма йын уæлдæр иуцасдæр дзуапп радтон.

Æмæ æппынфæстаг дæ фæстаг фарст:

– *Ирон адæм цæмæй сæхи æрæмбарой, сæ фыдæлтæй сæм æнутты сæрты цы æллангæнаг æмæ фæрæзджын æвзаг, æгъдæуттæ æмæ фæтк æрхæццæ, уыдон цæмæй ног фæлтæртæм адæттын базоной, уый тыххæй сæ цы бакæнын хъæуы?*

– Дæ фæрстытæй иуæн дæр æнцон дзуапп дæттæн нæ уыди. Ацы фарст цыма се ’ппæтæй зындæр у, афтæ мæм кæсы. Цæмæй адæм кæрæдзи æмбарой, уый тыххæй хъуамæ иу æвзагыл дзурой, стæй, иу цы дзуры, уый хъуамæ иннæмæ хъуыса. Ис ахæм адæймæгтæ, æмæ дæм кæсы, фæлæ дæ нæ уыны, хъусы дæм, фæлæ йæм дæ ныхас нæ хæццæ кæны, кæнæ та архайы, цæмæй йæм ма фæхæццæ уа, ууыл. Уартæ кæддæр Вавилоны мæсыгамайджыты Хуыцау куы ралгъыста, уæд сæм æртхирæнтæ нæ кодта, фæлæ сæ фæйна ’взагыл сдзурын кодта, кæрæдзи нал æмбæрстой, æмæ сæ мæсыг æрдæгамадæй баззад. Цæмæй адæм кæрæдзи бамбарой, уый тыххæй абоныл хъуыды кæнын фаг нæу, сæйрагдæр у, райсом, иннæбон æмæ уыйиннæбон цы уыздæн, ууыл хъуыды кæнын. Уымæй ноджы сæйрагдæр та – уыдон кæрæдзиуыл бæттын. Фидæн кæмæн нæй, уый рæстæгмæ цæрæг у. Мах иууылдæр рæстæгмæ цæрджытæ стæм, фæлæ рæстæгмæ цæрæг адæмышæттытæ дæр уыдис, ис, стæй, æвæццæгæн, уыздæн. Цæмæй уыдоны нымæцмæ ма бахауæм, ууыл абон куына ахъуыды кæнæм (ноджы растдæр та уыздæн афтæ зæгъын: куына ныхъхъуыды кæнæм), уæд иннæбон нæ,

фæлæ райсом дæр байрæджы уызæн, уымæн æмæ истори йæ рæстæг æнустæй нымайы. Уыдон та афтæ тагъд азгъордзысты, æмæ сæм фиданæй куы ракастæуа, уæд, абонмæ куыд бирæ кæсынц, фиданмæ афтæ нал фæкæсдзысты.

Адæмы хъахъхъæнджытæ адæм сæхæдæг сты. Фæлдисгæ сæ Хуыцау скодта, хъахъхъæнгæ та сæхæдæг хъуамæ кæной сæхи.

Цыма мах нæхи хъахъхъæнæм? Нæхицæй?

Нæ ма уырни. Йæхи чи фæхъахъхъæны, уыдон се 'взагыл мах хуызæн суæлæхох ваййынц? Махæн Хуыцау цы 'гъдæуттæ радта, уыдонæн æрхауынæй тæрсæм? Нæхи куыд фæнды, афтæ сæ æндæрхуызæттæ нæ кæнæм? Фыдæлтæй нæм цы Нарты кадджытæ æрхæццæ, уыдонæй нæхи хъæздыг хонæм? Ацы хъуыды ма кæддæр загътон: цæуылнæ саразæм нарты кадджыты бындурыл ахуыргæнæн чиныг æмæ йæ цæуылнæ базонын кæнæм скъолаты æппæт ахуыргæнинаæгтæн дæр?

Мах сæрыстыр уæвын хъæуы, Хуыцау нын ахæм диссаджы æвзаг кæй радта, уымæй. Дунесфæлдисæгæй хъуамæ арфæгонд уаиккам, ахæм æгъдæуттæ нын нæ бæрны кæй бакодта, уымæй дæр. Къоста хуымæтæджы нæ фыста: «Мах хуызæн мардмæ нæ цæуынц æндæр рæтты». Мардæн кад кæнын дæр æгъдау у. Æгас адæймаджы тыххæй нæм цы 'гъдæуттæ ис, уыдон дæр иннæ адæмты æгъдæуттæй уæлдæр йеддæмæ дæлдæр нæ лæууынц, фæлæ сæм цы цæстæй кæсæм? Хуыздæр сæ кæнæм æви сæм цы ивдзинадтæ хæссæм, уыдон сын сæ кад дæлæмæ тæрынц? Хъуамæ уыцы фæрстытæ йæхимæ дæтта алчидæр æмæ сын архайа, рæстæг куыд домы, ахæм дзуæппытæ дæттыныл.

Æз бирæ кæмдæрты дзырдтон, не 'гъдæуттæм джигул кæнын ныууадзын хъæуы, зæгъгæ. Уыцы аипп ис, Хетæг, ды æмæ æз кæм куыстам, уыцы газетмæ дæр. «Дæр» нæ, фæлæ «Рæстдзинад»-ы арæх цæуы ныхас не 'гъдæуттыл. Чи сæм цы аипп хæссы, чи – цы. Цыма мах йеддæмæ æгъдæуттæ никамæ ис, стæй дзы, фау æрхæссæн кæмæ ис, ахæм фæзилæнтæ ничи ссарид? Кæй зæгъын æй хъæуы, æгъдæуттæ алы адæммæ дæр ис, кæцыдæртæм дзы ис аиппытæ æрхæссæн дæр, фæлæ сæ, цыма, мах йеддæмæ исчи афтæ сдзырддаг кодта? Мæнмæ гæсгæ, уыцы хъуыддагыл къух сисын хъæуы. Алцыдæр рæстæджы бар бакæнын хъæуы. Цы бæззы, уый йæ хæстæ æххæст кæндзæн, цы нал бæззы, уый йæхи иуварс айсдзæни æмæ ферох уызæн, ирæд, уайсатын, тугисын, ус курыны рæстæг дыууæрдæм лæвæрттæ кæнын æмæ

бирæ æндæр æгъдæуттæ куыд нал кæнæм æмæ куыд фæрох сты, афтæ.

Гъе ахæм дзуæппытæ раттинаг дын уыдтæн, Хетæг. Кæй байрæджы кодтон, уый тыххæй та ма дæ иу хатт хатыр курын. Æгас ма куы уаис, уæд мын, чи зоны, бузныг загътаис, æз та дын зæгъын: «Рухсаг! Цы бæсты дæ, уыцы бæсты хорзæх дæ уæд!» Дзæнæты кæй уыдзынæ, ууыл та мæ зæрдæ дарын, уымæн æмæ дзы дæу хуызæттæ куынæ уа, уæд афтид уыдзæн.

Кæронбæттæны ма мæ зæрды ис фыдæлты ныхæстæй иу æрымысын: «Цалынмæ мардæн «рухсаг» зæгъæг уа, уæдмæ мæрдтыл нымад нæу». Афтæ мæм кæсы, цыма мæрдтыл нымад бирæ рæстæджы нæ уыдзынæ, уымæн æмæ дæ чи зыдта, кæимæ цардтæ æмæ куыстай, уыдон никуы фæрох кæндзысты, мысдзысты дæ, дæ ном дын ардзысты.

* * *

Дамгъæимæ, зæгъæн ис, æмæ æрæджиау базонгæ дæн. Цæмæн? Цæвиттон, мæ рæстæджы, ома хæсты хæдфæстæ, скъоламæ истой астаздзыдæй. Æз та зымæгæн йæ астæу райгуырдатæн: тъæнджы мæйы дæсæм бон – Ног аз æмæ зæронд Ног азы 'хсæн, æмæ мын фыццаг къласмæ цæугæ 'рцыд, мæ азтæ фарастмæ куы фæхæстæгдæр сты, уæд. Фæлæ мыхуыргонд дамгъæимæ куы базонгæ дæн, уæд мæ дис æмæ цинæн кæрон нал уыд. Дис кодтон, уд кæмæн нæй, ахæм нысантаы фæрцы дзурæн куыд ис, ууыл, цин та – дамгъæты фæрцы æз дæр ныхас кæнын кæй базыдтон, ууыл.

Иу къласæй иннæмæ хизгæ куыд цыдтæн, афтæ мæ дис æмæ мæ цин къаддæр нæ, фæлæ кодтой фылдæр, уымæн æмæ дамгъæйы фæрцы æфтыд мæ зониндзинæдтыл, уæрæхдæр кодта мæ дунембарынад.

Мæ мыггаг мыхуыргондæй æппæты фыццаг цавæр чиныджы фæдтон, уый ма кæй зæрдыл лæууы, фæлæ, цы дзырдтимæ баст уыд, уый мæ никуы фæрох уыдзæн: «Издание Гиго Дзасохова...» Куыд хъуыды кæнын, афтæмæй уыцы чиныджы, æвæццæгæн, ныхас цыд Хетæгкаты Къостайы уацмыстыл. Уыдон ме 'рвад Гиго фембырд кодта, разныхас сын ныффыста æмæ сæ йæ писмотæ æмæ йæ чи зыдта, уыдоны мысинæгтимæ 1909 азы Ростовы рауагъта.

Ацы хабæрттæ ракодтон, мæ мыггаг мыхуыргонд дамгъæтæй фыццаг хатт куы фæдтон, уæд дзы цы æхсызгондзинад райстон, уый равдисыны тыххæй. Уымæй мын къаддæр æхсызгондзинад не 'рхаста,

фыццаг хатт мыхуыргондæй мæ мыггаг æмæ мæ ном фæрсæй-фæрстæм куы федтон, уыцы цау дæр. Уый уыдис æртиссæдз азæй фылдæры размæ. Уæд мæ уацхъуыд нæ хъæуы абанайы æвзæр куысты тыххæй мыхуыргонд æрцыд Æрыдоны районы газет «Ленинон»-ы.

Куы зæгъын, уæдæй нырма æртиссæдз азы рацыд, фæлæ мыхуыргонд дамгъæ афтæ кадджын у мæ цæсты ныр дæр. Уæвгæ, ноджы кадджындæр фæци, зæгъгæ, куы зæгъон, уæд растдæр уыдзæн, уымæн æмæ мæ фæллойдон фæндаг йæ райдайæнæй абонмæ баст у мыхуыримæ.

Газеттæ «Рæстдзинад» æмæ «Молодой коммунист», радиоохуыснад æмæ телеуынынад, журнал «Ногдзау»-ы кусгæйæ, æрвылбон дæр архайын дамгъæимæ.

Дамгъæтæй цы дзырдтæ арæзт цæунц, уыдон æвзæгтæй алкæцыйы дæр хъæуынц, фæлæ дзы мæнæн æппæты зынаргъдæр сты ирон дзырдтæ. Уыдон сты, нæ адæмы бирæ фæлтæртæ бирæ æнусты сæрты абонмæ кæй æрхастой, уыцы æвзаджы бындуртæ, æмæ сæ, аргъ кæмæн нæй, ахæм хæзнайау хъахъхъæнын хъæуы. Ирон æвзаг у нæ адæмы иугæнæг, сæ фарн, сæ кад, сæ намыс. Æвзаг куы амæла, уæд ын райгасгæнæн нал ис, фæлæ йыл аудæг куы уа, цæсты гагуыйау æй куы хъахъхъæдауа, йæ фæхъæздыгдæр кæныныл кусджытæ куы уа, уæд ын мæлæт нæй, æнустæ æмæ сæдæгай æнустæ цæрдзæн. Цæрдзысты, цы адæм ыл дзурынц, канд уыдон нæ, фæлæ се 'гъдæуттæ, сæ кадджытæ, сæ зарджытæ, сæ таурæгътæ. Цыбыр дзырдæй, цард цард цæй фæрцы у, уыдон иууылдæр йе 'мдзу кæндзысты æмæ фидæнмæ сæ арфæйаг балцы никуы бафæллайдзысты.

* * *

Иу сæрдыгон бон мæ райгуыраен хъæу Бæрæгъуынмæ абалц кодтам. Мемæ уыди ме 'мсис æмбæлттæй цалдæр.

Æвæдза, куыд æхсызгон вæййы, дæ сабидуг кæм арвыстай, уыцы уынгты æруайын, бæгъæввадæй цы къахвæндагтыл тахтæ, уыдоныл афæлгæсын, къухæй балертæ кæм ахстай, уыцы суадæтты зарынмæ байхъусын, дзоныгъыл-иу дæхи цы къуыбырæй рауагътай, уый сæрæй ракасын! Цас æхсызгондзинад æрхæссы уыдонæй алкæцыйы уынд дæр адæймагæн!..

*Мæ сабидуг æрцард
Мæ зæрдæйы рæбын.
Куыд мæ тавы йæ арт!
Куыд мын сурьы мæ зын!*

*Кæнын йæ фæзы дугъ
Мæ хъуыдыты æдзух.
Дæн базырджын цæргæс
Йæ фæрцы алкаем æз.*

*Нæ Хъæууаты къуыбыр,
Йæ алыварс – быдыр,
Куыройыдон, Бехъан –
Æнусмæ дæн уæ хъан.*

*Мæ сабидугæн нæй
Дзæнæтимæ дæр барæн.
Мæ хур у уый, мæ мæй,
Дыккаг ахæм нæй ссарæн.*

Тæхы нæ машинæ хъæуы уынгты. Зонгæ мын дзы у сæ алкацы хæдзар дæр. Уæвгæ, «алкацы хæдзар» кæй зæгъын, уымæй бынтон раст нæ дæн. Кæцыдæрты бæсты дзы сæхи бæрзонддæр систой ног бæстыхæйттæ, фæлæ мæ цæстытæ куы бацъынд кæнин, уæд, кæй бæсты фæзындысты, уыцы хæдзæрттæ мæм нывгондау разыниккой, уымæн æмæ уыдон рæстæг мæ зæрдæйы ахæм ахорæнтæй сахуырста, æмæ сын бонтæ æмæ азты бон ницы у. Уыдон дæр сабидуджы хуызæн зæронд кæнын дæр нæ комынд æмæ халын дæр...

Хъæуæй куыд ахызтыстæм, уый зонгæ дæр нæ бакодтон. Куыройы-доны галиу фæрсты фæтæхæм. Доныл куыройы ном бæргæ баззад, фæлæ йыл цы диссаджы цалдæр куыройы уыд, уыдонæн сæ фæд дæр нал и. Иууылдæр зæххы хай баисты. Петкæйы куырой дæр, Сырх куырой дæр, мæнауыссæн куырой дæр.

Фаллаг фарсмæ бахызтыстæм æмæ фæрв бæлæсты бын сатæджы æрфистæг стæм. Хъæлдзæгæй нæ рæстæг арвыстам. Фæлæ фæстæмæ куы раздæхтыстæм, уæд мæ равг иучысыл фæцудыдта. Доны сæрты

арбахизынмæ куы хъавыдыстæм, уæд нæ размæ рацыд, фæлладуадзæн бынатмæ йæ цæст чи дардта, фæлæ æз кæй нæ зыдтон, ахæм сылгоймаг. Хъæуы æртиссæдз азы бæрц нал цæрын æмæ, мæ фæстæ чи райгуырд, уыдонæй бирæты зонгæ нæ, фæлæ уынгæ дæр никуы фæкодтон, æмæ мæ бафæндыд сылгоймаджы базонын.

Мæхицæй райдыдтон æмæ йæ бафарстон:

– Мæн нæ зонис?

Нæ зонын, зæгъгæ, йæ сæр куы батылдта, уæд мын мæхи фæрсынмæ фæци:

– Уарта уый Ходы Камал нæу? – æмæ аивæй, Камал шофыры фарсмæ цы машинæйы бадт, уырдаæм ацамыдта.

– Уый Ходы Камал у, фæлæ æз дæ хъæуккаг куы дæн, уæд мæн куыннæ зонис? – цыма мæ кæй нæ зоны, уым исты аххосджын у, уый хуызæн ыл сбустагæнæгау кодтон.

Нæ ныхæстæ нын Камал куы айхъуыста, уæд ын цыма æнæнхæлæджы милуан доллары йæ къухы фæсагъдæуыд, уыйау машинæйæ радзырдта:

– Уыныс, дæхи хъæуы дæр мæн дæуæй хуыздæр зонынц!..

Мæ бон йæ ныхмæ сдурын нæ баци, фæлæ уæддæр сылгоймаджы æрфарстытæ кодтон. Куыд рабæрæг, афтæмæй нæ хъæумæ æрæджы æрлыгъдысты æмæ, мæн нæ, фæлæ хъæуы дæр се 'ппæты нæма зоны. Фæлæ мæ уый, цы уавæры бахаудтæн, уымæй нæ фервæзын кодта. Уый хыгъд ма Камалыл иу хорздинад æрцыд. Мæ руаджы. Сылгоймаджы базонын мæ куынæ бафæндыдаид, уæд кæрæдзи рафæрс-бафæрстыл не схæцыдаиккам.

Камалыл ма иу хорздинад æрцыд, зæгъгæ, хуымæтæджы нæ загътон...

Уый къорд азы размæ уыд. Уæд дæр æрдзы хъæбысмæ фæцæй-цыдыстæм. Æрмæст Æрджынарагмæ. Нæ фæндаг Беслаеныхъæуыл уыди, æмæ ма базармæ баздæхтыстæм. Хъуыддæгтæгæнæг кæстæртæ уыдысты. Мах æртæйæ Камал æмæ Хъодзаты Æхсаримæ иуварс ацыдыстæм æмæ не 'мбæлттæм æнхæлмæ кастыстæм. Уалынмæ кæсæм, æмæ нæм комкоммæ, цырды къæхдзæфтагæнгæ, æрбацауы ныллагтомай, фыдцъылыс, бурдзалыг нæлгоймаг. Нæ астау фæмидаг, Камалы къух райста æмæ йын арфæтæ кæнынмæ фæцис:

– Ирыстонæн бирæ хорздинадтæ сарæзтай, æмæ дын адæмы номæй

арфæ кæнын! Æгайтма дæ къухы ахæм æнтыстдзинæдтæ æфты. Ды ма нæ зоныс, фæлæ дæ æз тынг хорз зонын...

Æгæр бирæ куы фæдзура, уымæй фæтарстæн æмæ йæ æнæнхæлæджы афарстон:

– Æмæ уæд мæнæ ацы лæджы нæ зоныс? – æмæ йын Æхсармæ ацамыдтон.

Куыд бамбæрстон, афтæмæй йын ма ныхæстæ йæ тъянгтæ ацагътой. Æвæццагæн ма йæм дзуринагтæ бирæ уыд, æмæ йын йæ ныхас æрдæгыл кæй аскъуыдтон, уый тыххæй.

– Æмæ æз та кæй зонын, мæхи дæр куынæ зонын, уæд?! – схæлбурцъ кодта йæ маст æмæ, куыд тагъд æрбауад, афтæ тагъд фæстæмæ дæр фæцæуæг.

Камалæн дын ахæм авæрай: куыддæр лæг фæаууон, афтæ фæуæлахизуæвæгау сдзырдта:

– Фехъуыстат? Лæг йæхи дæр нæ зоны, фæлæ мæн зоны!..

Чысыл раздæр, Камалы хорздзинæдтыл ма маæ руаджы иу бафтыди, зæгъгæ дæр уый тыххæй загътон.

О, хæдæгай, фæцæй ма рох кодта. Ма хъæуы цæрæг ма кæй нæ зыдта, уым дæр диссагæй ницы ис. Ахæм уавæры канд æз нæ бахаудтæн. Сергей Есенин хуымæтæджы нæ фыста: «В своей стране я словно иностранец».

ЗЫМАЕГОН БÆЛЛИЦТÆ

Мит та уары ‘мæ тайы
Дæ сау цæстыхаутыл,
Дæ рустыл.
Мах дыууæйæ
Æдзæмæй цæуæм.
Фæндаг даргъ у,
Цыбыр у –
Нæ зыны йæ кæрон...
Митæй урс фын
Мæ цæстытыл уайы,
Цыма ‘рбарухс и
Не ‘мцыдæй бон,
Цыма ногæй,
Куыд-иу уыд кæддæрты,
Мах сæуæхсидмæ
Иумæ цæуæм.
Цыма ногæй
Хъысмæты фæндагыл
Мах нæ хатæм
Йæ уæззау æргъом.
Æмæ, цингæнгæ,
Сабыр, æдзæмæй
Миты рухсмæ
Нæ фидæны сæнттæ
Тауæм, тауæм
Сыгъдæгæй, æргом.
Мит та уары, нæ уæхсчытыл тайы,
Рæстæг згъоры
Нæ цыдæй цыррдæр,
Чидæр афонмæ
Ног азæн зары,
Чидæр ахсæв у

Махæй нымддæр.
Фæлæ зæрдæ
Нæ комы, нæ бары –
Ничи йæ хъæуы
Дæ кондæй хуыздæр...
Æмæ уары
Фæлмæн мит дæ рустыл,
Тайы дæ сау цæстыхаутыл,
Нæ кæны фæсмон.
Ехх, цæй хорз у,
Изæрыгон арвы тыгъдады
Уарзты фарнимæ иумæ тæхын...
Тайгæ урс мит
Сындæггай куыд уары,
Афтæ уарæм кæрæдзиуыл цин...
Мит та уарæд ‘мæ уарæд,
Маст дæр уый хуызæн тайæд,
Макуы макæмæ бахæссæд хин, –
Уарæд нæ кæстæртыл
Мах уарзты цин.

21.12.2021

АЛАНЫСТОНЫЛ САРГЪҮЫДЫ

*Алексей РЕУТСКИЙ,
«Мәскуыйы патриархийы
журнал»-ы редактор*

РАГОН АЛАНИЙЫ БЫНДАРТÆ

Цæмæй у цæраццаг чырыстон дин Ирон зæххыл

Цæгат Ирыстон у историйы фурды æрфыты гæрдæг индоевропæйаг цивилизацийы хохы цъупп Кавказы. Сæ рæсугъддинадæй зæрдæскъæфт кæнæг аргъуантæ æмæ кувæндæттæ, къæдзæхтыл фидæрттæ æмæ хъахъхъæнæн мæсгуитæ, рагон сахарты æмæ мыггæгты зæппæдзты хæлддзæгтæ хæхты æмæ кæмтты – æппæт уыдæттæ сты, Алани кæй хуыдтой, уыцы бæстæйы бæлвырд æвдисæнтæ. Аргъуаны таурæгътаем гæсгæ, алантыл чырыстон дин тауæг уыдысты сыгъдæг апостолтæ Андрей Первозванный æмæ Симон Кананит, рагастæуæнусон чырыстон дини сæраппонд хъызæмæрттæ бавзарджыты ‘хсæн та æртивынц алайнаг нæмттæ. XVIII æнусы, Уæрæсеимæ баиуы фæстæ, чырыстон дин сси дыууæ адæмыхатты кæрæдзийыл бæттæг тых. Ныртæккæ рагон аланты бындартæ аразынц аргъуантæ, хонынц сæм адæмы, кæнынц социалон куыст, дини сæраппонд хъыгдард чи байæфта, уыдоны рухс нæмттæ мысынц æмæ аргъуанты Хуыцаумæ

иронау кувынмæ тырнынц, уымæн æмæ сын уый сæ дзыллæйы удварнæй хъæздыг кæныны фæрæз у.

АРГЪУАНТÆ ÆМÆ АДÆМ

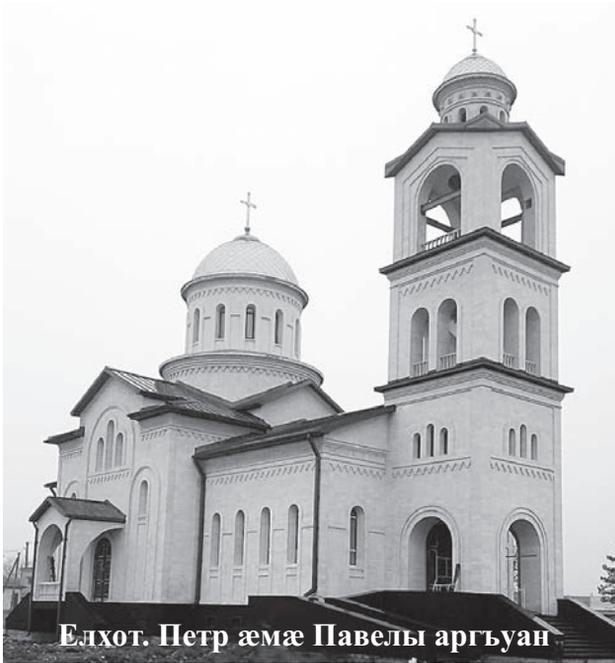
Советон дуджы фæстæ аргъуантæ Цæгат Ирыстоны фылдæр аразынц æмæ цалцæг кæнынц хуымæтæг адæмы хъæппæрисæй, уыдоны фæрæзтæй. Аразджытæй алкæмæн дæр йæхи хъысмæт ис, фæлæ сæ иу кæны, сæ архайд цæмæй фæрæстмæ уа, уымæн, зындзинæдтæ ницæмæ даргæйæ, æнæнхъæлæджы хъарутæ æмæ гæнæнтæ агурыны миниуæг.

Елхоты хъæуы Петр æмæ Павелы тæмæнкалгæ аргъуаны проект Византийы аивады æууæлты конд у, бæлццонны цæстæнгас та йæхимæ здахы йæ диссаджы дзæнгæрагдонæй.

– Æппындæр мын нæ рæстмæ кодта, цыдæр æвидауцæй зынд, афтæмæй проект та цæттæ уыд, – æфсæрмыгæнгæ дзуры æрыгон архитектор Абысалты Юлия. – Гъемæ уæд райдыдтон архитектурæйы цыртдзæвæнтимæ альбом фæлдахын. Фæкомкоммæ дæн Вифлеемы Чырыстийы райгуырды аргъуаны дзæнгæрагдонны арæзтмæ. Уый мын феххуыс. Ногæй ма бакастæн апостолтæ Петр æмæ Павелы царды хабæртгæ, компьютерыл сбæдтæн, æмæ мæ куыст уайтагъд фæрæвдз.

Юлия райгуырд Налцыччы, каст фæци Цæгат Кавказы хæххон-металлургон институты архитектурон-арæзтадон факультет, чындзы ацыд æмæ Владимиры облæсты æрцард. Фæлæ йæм уайтагъд йæ ирон хæлар Дзгойты æфсымæртæ æрхатыдысты аргъуаны проект саразыны курдиатимæ. «Архитекторы хуызы уый мæ фыццаг куыст у, æмæ мæм афтæ дæр кæсы, цыма институт æрмæстдæр уыцы аргъуаны проект снывæндынæн каст фæдæн», – зæгъы Юлия.

Аргъуан саразыны хъæппæрис равдисæг Дзгойты Георги райгуырд æмæ схъомыл Елхоты. «Мæ фыд аргъуыд нæ уыд, фæлæ махæн, йæ сывæллæттæн, æдзух дзырдта, чырыстæттæ кæй стæм», – мысы Георги. Йæхиуыл дæр ын, йæ кары бацыд, афтæмæй саргъуыдауыд. Хъуыддаг цæмæ гæсгæ самидин кодта, зæгъгæ, уыцы фарстæн бафиппайдта, динмæ царды уæззау фæлварæнты кæй аздæхт, йæхимæ æрцæуыны фадат ын æрмæст кувыны æмæ аргъуаны Хуыцауæн лæггады руаджы кæй фæци. Иуафон æм, Хуыцауимæ зæрдиаг ныхасы рæстæг, ферттывта ахæм хъуыды: «Алцыдæр нывыл уыдзæн, аргъуан дæр ма сараздынæ». Уавæр, æцæгдæр, хорзæрдæм аивта, æмæ ма хъуыд æрмæст сæйраг нысаныл бацархайын.

Елхот. Петр æмæ Павелы аргъуан

– Дины раст фæндагыл мæ аразæг хъуыддаг рæстмæ уæвыны тыххæй скуывта, фæлæ загъта, аргъуан кæй рæздзæн, æз та бирæ фæлварæнтимæ кæй сæмбæлдзынæн. Æмæ афтæ рауад: хатт-иу хъуыды кодтон, нæдæр мæм хъару, нæдæр фæрæзтæ кæй нал ис, æмæ арæзтад кæй бауромдзæн. Фæлæ та-иу мæхимидæг Хуыцаумæ скуывтон, æмæ та-иу мæ уд цæуылдæр фæлæууыд, – дзуры ме ‘мныхасгæнæг.

Диссагыл нымайы, аргъуанæн сæм зæхх лавар кæй æрхауд, уый дæр:

– Елхотæн йæ цæрджыты ‘мбис пысылмæттæ сты, фæлæ хъæуккагтæй иу дæр нæ ныхмæ нæ уыд, бирæтæ та нын æххуысгæнджытæ дæр систы. Районы сæргълаууæгмæ куы бацыдыстæм, уæд нын уайтагъд ацы зæхх радта. Ам ма хабар уый мидæг ис, æмæ 2000-æм азты райдайæны Елхот сси карз нозт уадзыны æмæ йæ паддзахады алы рæттæм ласыны бынат. Æхцаджын адæм дзы бирæ уыд, æмæ зæххытæ иууылдæр нылхæдтой. Æмæ мæнæ, цыма йæ цавæрдæр уæларвон тыхтæ махæн хъахъхæдтой, уыйау æвæдждауы рæсугъд бынаты зæхх разынд!

Сыгъдæг апостолтæ Петр æмæ Павелы аргъуанæн бындур 2007 азы æвæрд æрцыд, фæлæ йæ аразын ноджы авд азы фæстæдæр райдыд-

той. Йæ дæллаг хайыл ын саргъуыдтой сыгъдæг Никъала Туалладжы кадæн, æмæ уал уый кусы. Ныр, мæзджытæй уæлдай, Елхоты ис чырыстон аргъуан дæр. Йæ цæстдарæг, иерей Бицъоты Барис, дæргъвæтин рæстæг арæзт кæй цæуы, уым æвзæрæй ницы уыны: «Хуыцауы афтæ фæнды. Æвæццагæн, уый тыххæй, æмæ йæм сæ къухвæллой фылдæр адæм бахæссой, æмæ уыцы иу рæстæг сæ удтæ дæр сыгъдæг кæной». Сæйрагдæр уый у, æмæ аргъуан кусы, дзыллæ йæм цæуынц. Æрмæст дзы нырмæ æрбамбæлы 15 – 20 адаймаджы, афтæмæй та Елхоты цæрджытæ 12 минæй фылдæр сты. Уавæр фæивта Украинæйы сæрмагонд операци: тохгæнджыты кæнæ, æфсадмæ кæмæ фæсидтысты, уыдоны хиуæттæ бацауынц сæ бæлщæттæн бакувынмæ.

Фыд Барис Елхоты аргъуаны цыппар азы йеддæмæ нæма ис, фæлæ уыны, чырыстон динмæ се ‘ргом бирæтæ кæй аздæхтой. Æрвылаз Мæздæджы Мады Майрæмы уазныв рахæссыны хъуыддаджы чи архайы, уыдон 150-йæ фылдæр фесты.

– Раздæр нæ адæм не ‘мбæрстой, ныр уазныв немæ фæхæссынц, сæ рынчын хæстæджыты, æвдадзы хос сын фæуæд, зæгъгæ, æрбакæнынц, æмæ уымæй нæ зардæ райы, – зæгъы дины кусæг.

ДЫУУÆ АНАТОЛИЙЫ

Сыгъдæг Хуыцауы куваendonы бур дзуаримæ ирд æрвгъуыз цъупп рæсугъдæй фæлгæсы Кæсæг-Балхъары тæккæ арæныл Змейкæйы станицæйы хъазахъхъаг хæдзæртты сæрты. Йæ саразæг æмæ йæм кувынмæ цæуæг хистæр лæг у Анатолий Фурсов, иууылдæр æй зонынц дядя Толяйæ. Мадзура, фарстытæн цыбыр дзуаппытæ дæттæг, æрмæст хатт йæ рихийы бын бахуды, аргъуаны цæстдарæг иерей йæ кой куыд кæны, уымæ хъусгæйæ. Дядя Толяйыл цæуы 86 азы. Райгуырд ам, Змейкæйы, Хуыцаумæ кувæг хъазахъхъаг бинонты ‘хсэн. Бирæ азты дæргъы бынæттон профтехучилищейы лæвæрдта механикæ, уый фæстæ цард советон паддзахады алы рæтты, æмæ йæ фехæлды тæккæ размæ аргъуан саразыны зондимæ æрыздæхт йæ райгуырæн хъæумæ. Чи дзы уыд, уый ныппырх кодтой 30-æм азты.

Агуыридуры заводмæ кусынмæ бацыд, йæ хицауадимæ бадзырдта, цæмæй йын мызд агуыридурай фидой. Аргъуанаен зæхх станицæйы цæрджытæ иумæ балхæдтой. Арæзта йæ йæ хæлæрттимæ, æнæ сæрмагонд проектæй. Рауад сын дзы æддаг бакастæй хуымæтæг цæрæн хæдзар, æрмæст – аргъуаны

цэуппимæ. Радта сын æй зонгæ сауджын Пятигорскæй, йæ аргъуан бындуронæй куы цалцаг кодта, уæд. Афтæмæй 1989 азæй фæстæмæ дядя Толяйы цард æнгом баст у аргъуанимæ. Иерей Анатолий Голодновы та хъуыды кæны æрыгон лæппуйæ – уæд сæм Æрыдонæй æрцыд бæрæгбоны аргъауæг сауджынты æххуысгæнæгæй.

– Сывæллоны ныхъхъуыды кодтон ацы аргъуан, – зæгъы фыд Анатоли. – Хуымæтæг конд, фæлæ – сыгъдæг, цыдысты йæм сæйрагдæр ацæргæ сылгоймæгтæ.

Ноджы ма бафтыдта, йæ хистæр æмном ын тынг кæй феххуыс, Николаевскы станицæйы дæр æй цæстдарагæй куы савæрдтой, уæд. Хæлд аргъуан саразынæн дядя Толя кæмдæр æнæхъæн уæзласæн машинæйы дзаг зæронд агуыридур самал æмæ фæсыгъдæг кодта. 30 мин сомы та ма æмбæлгæ ифтонггæртæн радта. Хъусын ацы ныхæстæм, кæсын Анатолий Фурсовмæ æмæ æмбарын – уый хуызæтты руаджы у абон цæрæццаг чырыстон дин Ирон зæххыл.

Сыгъдæг Хуыцауы аргъуанмæ фылдæр цæуынц ирæттæ, бæрæгбæтты йæ тæккæ дзаг вæййы. Фыд Анатоли аргъауы уырыссагау æмæ иронау. Бæрæгбæтты ма йæм Хуыцауы ныхас кæсынмæ æрбацауы РЦИ-Аланийы парламенты депутат, ахуырады æмæ наукайы, культурæ æмæ информæцион политикайы комитеты сæрдары хæдивæг Моурауты Алан (æрмæг фыст æрцыд ацы азы сæрды – ред.). Политикон архайдæй дарддæр ма разамынд дæтты Цæгат Кавказы аграрон-технологон колледжæн.

Моурауты Алан каст фæци Бетъырбухы дини семинари, уый фæстæ – теологийæ магистратурæ Доны паддзахадон техникон университеты. Ныртæккæ йæ царды сæйраг нысаныл нымайы Æрыдоны (Александры) дини семинари сног кæнын.

– Уыцы дини скъола цæттæ кæндзæн сауджынты æмæ нæ епархийæн ахуыргæнджыты. Æнæ уыдонæй ирон æвзагыл аргъауыны æгъдау нæ сæндидздыстæм, – зæгъы уый. – Ирон ныхас куы хъусой, уæд та уырнонтæ æнæмæнг тырндзысты чырыстон дини тыххæй фылдæр базонынмæ. Уæд сæ нымæц дæр фæфылдæр уыздæн.

Æрыдоны семинари байгом 1895 азы. Каст æй фесты ирон интеллигенцийы бирæ минæвæрттæ; йæ ректортæ æмæ инспекторты ‘хсæн уыдысты чырыстон дини сæраппонд хъизæмæрттæ бавзарæг Андроник (Никольский), Никодим (Кротков), Пимен (Белоликов). Уырыссаг Чырыстон Аргъуаны 2000 азы Архиерейты Æмбырды сæ банымадтой сыгъдæджыты æмрæнхъ. Советон дуджы Дзæуджыхъæуы епархийы минæвæрттæй дини сæраппонд æфхæрд чи баййæфта, уыдоны тыххæй æрмæг æмбырд кæны Сыгъдæджыты æмрæнхъ æвæрыны фæдыл къамис.

АДÆМЫ ФАРН БИРÆ У

Дыууæ азы æмæ æрдæджы размæ Дзæуджыхъæуы Ильйы æд уæлмæрд аргъуаны цæстдарæг, протоиерей Евгений Поповичæн бахæс чындæуыд Сыгъдæджыты æмрæнхъ æвæрыны фæдыл къамисы сæргы æрлаууын. Куыст райдайынæн исты гæххæттытæ кæнæ Синоды сыгъдæджыты æмрæнхъ æвæрыны хайады фидаргонд алайнаг дини кусджыты номхыгъдæн сæ кой дæр нæ уыд. Фæлæ сауджыны ныфс нæ асаст. Къамис йæ ‘ргом аздæхта æртæ къабазмæ: рагон сыгъдæджыты, дини сæраппонд хыгдард фæстæдæр чи баййæфта, уыдоны, æмæ ам, бынаты, стыр кад кæмæн кæнынц, уыцы зæронд ус Анастасия Дзæуджыхъæукаджы тыххæй æрмæг æмбырд кæнынмæ. Рагон Сыгъдæджытæй (Сухий (Баракад) йæ ‘мхъуыдыгæнджытимæ, Никъала Туаллаг, Мария Ясыня æмæ æндæртæ) ма цыдæр хæрзчысыл зонинæгтæ аргъуанты баззад, иннæ хъуыддæгтæн та уыцы рахæцæн дæр нæ уыд. Фыд Евгений æххуысмæ фæсидт дзыллæмæ, æмæ аргъуаны уайтагъд сæвзæрд «Рагзамантыл æнувыд адæмы клуб».

Клубы уæнгтæ æркастысты Стъараполы, Дзæуджыхъæуы, Саратовы æмæ Рязаны епархиты архивтæм, æмæ афтæмæй æрбамбырд сты дини сæраппонд репресситы бахауджыты царды хабæрттæ. Къамисы фарсмæ балаууыдысты Паддзахадон архивы кусджытæ дæр.

– Адæмы фарн бирæ у. Ацы ныхæсты рæстдзинад ма иу хатт банкæрдтон, æнхъæл æппындæр кæмæн нæ уыдыстæм, ахæм зони-

нэгтгэ нэм-иу куы ‘рбафтыд, уэд, – зэггы фыд Евгений. Зэггэм, репресситы дуджы кэй фехстой, уыцы сауджын Бэтэгаты Иосифы кьам сэм аэрбахаста, кьамисы сардары конференцимэ чи ласта, уыцы лэппу. Иннэ хатт та аргъуанмэ аэрбацыд йæ уэлмæрдзы ныгæд сауджын Александр Райновы хъæбулы хъæбул Юрий Райнов, æмæ цымыдисаг хабæрттæ радзырдта.

Ныртæккæ кьамис архайы сыгъдæджыты рæнхъмæ, дини сæраппонд чи фæмард, уыцы Феофилакт Водолазскийы, Сергей Лукьяновы, Бэтэгаты Иосифы, Багаты Харитоны æмæ иннæты нæмттæ бахæссыныл.

Зæронд ус Анастасия Дзæуджыхъæуккагæн та ирон адæм кæд стыр кад кæнынц, уæддæр аерæджыты онг уый тыххæй ницы бæрæг гæххæтт уыд. Ныр, «Рагзамантыл æнувыд адæмы клуб»-ы архайды руаджы бынæттон газеты 1932 азы номыртæй иуы ссардæуыд Анастасияы ныгæнæн боны тыххæй уац. Уый у ирд æвдисæн, æцæг историон архайæг кэй уыд æмæ диныл хæст адæймагæй кэй фæцард, уымæн.

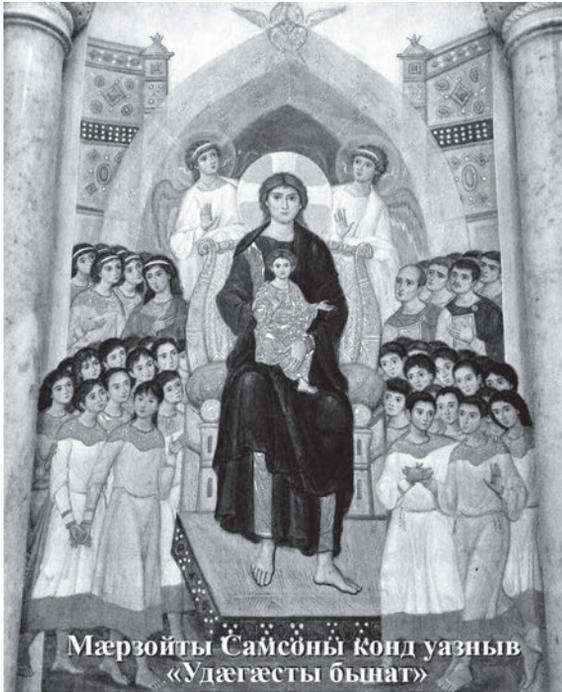
Цæгат Ирыстоны тухи æмæ хъызæмары азфыст, Уырыссаг Чырыстон аргъуан æфхæрд куы нал цæуы, ууыл нæ ахицæн. XXI æнусы адарддæр, 2004 азы 1 сентябры Беслæны 1-æм скъолайы террористтæ мин адæймагæй фылдæр – скъоладзауты, сæ ныййарджыты æмæ ахуыргæнджыты амынæты куы райстой, уæд.

«УДÆГÆСТЫ БЫНАТ»

Алы аз дæр 3 сентябры Гæдиаты Анетæ, Сидахъаты Маргаритæ, Марина Пак æмæ æдзæрд сывæллæтты иннæ ныййарджытæ бацæуынц Хуыцауы литургимæ, мемориал арæст кæмæй аерцыд, уыцы скъолайы спортзалмæ. Астæуæй – сæрæй акувынæн дзуар, йæ алыварс – теракты амæттæгты кьамтæ, сыгъд ифтонггæрттæ, тæфæрфæсы фыстытæ кьултыл, бирæ хъзæнтæ æмæ дидинджытæ.

Сылгоймæгтæ мысынц, ацы трагеди куы ‘рцыд, уæд сæ фарсæмæ Стъараполы æмæ Дзæуджыхъæуы митрополит Феофан дæр кэй балæууыд. Уырыссаг Фæсарæйнаг аргъуаны Берлины æмæ Германы епархиимæ иумæ бацархайдта Хуыцауы кадæн сылгоймæгты алайнаг моладзандоны Реабилитацийы центр байгом кæныныл. Терактæй хъыгдард баййафæг адæмæй бирæтæн уый сси сæ дыккаг хæдзар.

– Моладзандоны нын тынг баххуыс кодтой. Бамбæрстон, æнæ Хуыцау нæ цардæн мидис кэй нæй. Мæ цард сси нæ дæрд сывæллæтты рухс

Мæрзойты Самсоны конд уазныв
«Удæгæсты бынат»

номæн лæггад, – зæгъы Гæдиаты Анетæ. Сидæхъаты Маргаритæйæн дæр дарддæр цæрыны хъару ам радтой.

– Ныййарджытæм хъуыстам, тæригъæд сын кодтам, барстам сын. Уымæй хуыздæр хос нæй – бауарз адæймаджы, йæ рисæй йын дæхимæ райс. Сæ сывæллæтты сын нал раздахдзыстæм, удæнцой сын нал æрхæсдзыстæм, фæлæ, сæ зын уавæры иунаг не сты, уый банкъардтой, – зæгъы моладзандоны игуменя Ноннæ (Багаты).

Сæрæй акувынæн дзуар раздæры спортзалы 2006 азы æвæрд æрцыд, теракты йæ дыууæ сывæллоны кæмæн фæмардысты, ахæм мад Таучелаты Зæлинайы хъæппæрисæй. Уый уыд аргъуан саразыны хъуыдымæ фыццаг къæхдзæф. Йæ проектл ын лæвар бакуыстой Токаты Еленæ æмæ Гæззаты Нинæ. Аразын æй, адæм сæхæдæг цы фæрæзтæ лæвæрдтой, уыдонæй райдыдтой 2012 азы 15 майы. Аив æмæ райдзаст кувæн бынаты мидвæлыстыл бакуыста уазнывтæ зындгонд нывæндæг Александр Солдатов.

– Сæйрагдæр нын уыд трагедийы идейæ нæ, фæлæ царды ног райрæзтыл цин равдисын, – дзуры теракты амæттæгты номарæн уазныв «Удæгæсты бынат» ныффыссæг Мæрзойты Самсон. Аргъуаны æнæмæнг сывæллæтты цæсгæмттæ кæй хъуамæ уой, уыцы хъуыды фыццагдæр загъта митрополит Феофан. Самсонæн уазныв нывæндын æнцон нæ уыд: «Ирвæзынгæнæджы фæстæ сывæллæтты ныв кæнын райдыдтон, фæлæ мæм хъару нал уыд. Ацыдтæн спортзалмæ æмæ портреттæ къамисæнæй систон. Фæкастæн сæм, алы адæймаджы царды хабæрттæ дæр

базыдтон, æмæ уæд мæ куыст фæрæстмæ». Æмбæрста, мадæлты дзы сæ сывæллæтты фенын кæй фæнды, уыцы ныстуан уыд аргъуанмæ цæуæг адæммæ дæр. Æнахуыр диссаг, фæлæ Самсонæн бантыст сывæллæтты цæсгæмттæ афтæ равдисын, æмæ дзы алы ныййарæг дæр йæхионы базона.

СУЙТÆ ÆНДÆХТЫ КЪУЫБЫЛОЙ

Моладзандоны реабилитацийы центр саразыны фæстæ социалон куыст райдыдта Дзæуджыхъæуы епархийы Социалон архайды æмæ хæрзаудыны хайад. Разамынд ын дæтты Ильяйы аргъуаны клирик, протоиерей Леонид Болтенков, йæ сæйраг æххуысгæнæг та у Ольгæ Иванова.

Цыппарадзыд фаззæтты иунæгæй хъомылгæнæг мад Мария Н. хайадмæ æххуысагур æрбацыд, йæ сывæллæттæ уæззау рынчын кæй фесты, уымæ гæсгæ. Хайады хицауы хæдивæг Ольгæ Иванова йын дохтыртæ ссардта Дæллаг Новгороды. Уый хорз, фæлæ уырдаæм æнæ хъарм дарæсæй ацыдысты, æмæ сывæллæттæ суазал сты. Уæд Ольгæ баныхас кодта Дæллаг Новгороды епархийы социалон хайадимæ, æмæ бинонтæн дзаума баластой, æндæр хъæугæ лæггæдтæ сын бакодтой. Сабитæн æмбæлгæ хостæ куы скодтой, уæд сæ реабилитацимæ ацæуын бахъуыд Бетъырбухмæ, æмæ та сæ фарсемæ балаууыд уымы епархийы социалон хайад дæр.

Афтæ Ольгæ Иванова æмæ йе ‘ххуысгæнæг Найфонты Альбинæ сæ цæст дарынц бирæсывæллонджын, æнæххæст æмæ сахъат сывæллæттимæ бинонтæм, уæззау уавæры бахауæг сывæрджын сылгоймæгтæм, иунæгæй баззайæг ацæргæ адæммæ. 30 бинонтæй фылдæрма та, къуырцдзæвæнæй сæ ракаеныны нысанимæ, хайады кусджытæ сæ цæст иудадзыг дарынц.

– Мах хъуамæ адæймагæн саразæм ахæм уавæртæ, цæмæй йæ зындзинæдты сæрты йæхæдæг хиза. Арæх фæзæгъын, мæнæн, аргъауы куыд ваййы, афтæ æвиппайды алцы фæивын мæ бон нæу, фæлæ, уымæ, бацамондзынæн, цард фæхуыздæр кæнынæн цы хъæуы, уый, – дзуры Ольгæ. – Бирæтæ, куы фæтыхсынц, уæд сæ хъарутыл нал феууæндынц, сæ гæнæнтæ нал фенкъарынц. Алы хатт дæр нæм мæнæ цыма суйтæ æндæхты къуыбылоимæ æрбауæуынц, æмæ сæ иумæ халын райдайæм. Гъемæ нæхи амонджын фæхонæм, нæ

куысты руаджы, Хуыцауы æххуысæй алцæмæн дæр гæнæн ис, адæм уый куы бамбарынц, уæд.

Хайады куысты ног фæзилæнтæй иу у, Украинæйы сæрмагонд æфсæддон операцийы райдайæнимæ Донбассæй цы лыгъд адæм æрцыд, уыдонæн æххуыс. Ирыстоны æрцардысты æртæ санаторийы. Ольгæ сæ бабæрæг кодта æмæ бамбæрста, дзаума æмæ хæринагæй уæлдай сæ кæй хъæуы психологон æмæ удварнæй хъæздыггæнæн æххуыс. Протоиерей Леонид Болтенков сын ссары ныфсæварæн ныхæстæ, бамбарын сын кæны, цыфæндыйæ дæр царды хорздинад уынæн кæй ис.

Фæстаг азты Цæгат Ирыстоны æмæ Гуырдзыйы ‘хсæн æфцæгыл дзæвгар рæстæг лæугæйæ баззайынц уæзласæн машинæтæ тæрджытæ Уарæсейæ, Сомихæй, Туркæй, Азербайджанæй, Белоруссийæ, æндæр паддзахæдтæй. Сауджынтæ сæ сæхи ‘хсæн «камазисттæ» хонынц. Гъемæ уырдаем, Дайраны комы арæныл лæуджытæн, социалон хайад Æнæнхъæлæджы уавæрты министрады кусджытимæ иумæ зымæгон хъарм хæринаг баласы.

Хатт фыд Леонидаен, уыцы бæлццонтæ магуыргуртæ куынае сты, уæд сын лæвар хæринаг цæмæн дæттут, зæгъгæ, бакæнынц. Æмæ уæд йæ дзуапп ваййы бæлвырд: «Уый раст у, фæлæ адæм уæззау уавæрты бахаудтой, арæх сæ уды нарагмæ сваййынц. Туркæгтæ, казахæгтæ, туркменæгтæ – уыдон хъуамæ уый фæстæ Уарæсейы тыххæй цы зæгъой? Гъемæ нæ фæнды нæ уды хъарм сыл байтауын, семæ аныхас кæнын, цæмæй бамбарой, сæ зын рæстæг сæм Хуыцау æххуысгæнджытæ кæй равыста, уый».

Ирон æвзагмæ ТЪЕХТЫ Тамерланы тæлмац

ÆХСЫРЫ ЦАД

ХОДЫ Дзаххотт

Фельетонтæ

Ходы Джиусеры фырт Дзаххотт райгуырд Зæронд Бæтæхъойыхъæуы. 1937 – 1946 азты уыд Сырх Æфсады рæнхъыты. Архайдта Финлянди æмæ Польшæимæ нæ бæстæйы хæстон быцауты, уый фæстæ – Фыдыбæстæйы Стыр хæсты. 1938 азы каст фææци Калачы æфсæддон-политикон училище. Зындгонд журналист, уый XX æнусы 30 – 50-æм азты йæ фельетонтæ мыхуыр кодта газеттæ «Рæстдзинад» æмæ «Æрыгон большевик»-ы. Куыста Ирыстоны паддзахадон рауагъдады, Ирон театры æмæ Филармонийы.

2016 азы йæ фельетонты æмбырдгонд «Æхсыры цад» рухс фæдта Дзæуджыхъæуы чысыл тиражæй йæ фырт Ходы Тамерланы хъæппæрисæй. Чыныг зын

ссарæн кæй сси, уымæ гæсгæ дзы къорд уацмысы уæ размæ хæссæм.

ХЪАРМ АХОДÆНТÆ ÆМÆ УЫРЫТÆ

Раджыма-раджыма уыдис хъæу – Беслæныхъæу. Хъæуы уыдис скъолатæ, скъолаты та уыдис скъоладзаутæ. Уыдис Беслæныхъæуы ноджы хицæуттæ. Кастысты хицæуттæ скъоладзаутæм æмæ сын тæригъæд кæнын байдыдтой. Тæригъæд дæр сын куыд нæ кодтаиккой: фестæид скъоладзау сæумæкъуырццæй, узал къæбæр йæ дзыхи баппæрстæид æмæ дæлæ фæтæхы скъоламæ.

Хорз фæнд æрбадт хицæутты сæрты, хъуамæ хъарм аходæнтæ дæттын байдайой скъоладзаутæн. Уыцы фæнд уайтагъд айхъуысти скъоладзаутыл, æмæ сæ цин æмæ сæ кафынæн кæрон нал уыди. Ауад уыцы фæнд скъоладзаутæн сæ ныййарджыты хъустыл дæр, æмæ уыдонæн дæр æхсызгон уыди.

Хицауттæ æмгъуыд дæр скодтой, мæнæ, зæгъгæ, уыцы бон скъоладзаутæ хæрдзысты хъарм аходæн. Уыцы бон ралæууыди, æмæ скъоладзаутæй йæ хæдзары афтид къæбæр дæр йæ дзыхы ничиуал баппæрста, æмæ цæмæн баппæрстаид, мæнæ иу сахаты фæстæ, мыййаг, хъарм аходæн куы хæрдзæн скъолайы.

Мæнæн дæр дзы иу æвзæр лæппу ахуыр кæны, æмæ йæ, æвæццагæн, хуыссæг дæр нал æрцахста. Куыннаæ стæй, æмæ йæ хъарм аходæн хæрын нал хъæудзæн?..

Фæссихор былысчылæй æрбацыд сывæллон.

– Нана, стонгæй мæлын, исты мын авæр!

– Стъæлды фæуай, йæхи хъарм аходæнæй ныттыппыр кодта æмæ ныр хынджылæг скъæры.

– Нæй, Нана, нæма ис хъарм аходæн. Æгас хордоныдзаг касаг æрбаластой, фæлæ аг нæма ис. Аг уыздæн æртæ боны фæстæ æмæ уæд хæрдзыстæм хъарм аходæн.

Æртæ боны фæстæ та мæ лæппу райсомæй хæрын ницы бакуымдта, афтæмæй афардæг ис скъоламæ. Фæссихор та былысчылæй ссыди æмæ та дзуры йæ мадмæ:

– Нана, исты мын, стонгæй мæлын!

– Цы хабар та у? Нæй та хъарм аходæн?!

– Нæй, Нана, нæй. Аг ссардтой, фæлæ хуынкъ разынди, Дзæуджы-хъæумæ йæ æмгъузынмæ ласынц. Æхсæз боны фæстæ, цыппæрæмы, хæрдзыстæм хъарм аходæн.

Æхсæз боны фæстæ та мæ лæппу ницы бакуымдта хæрын, афтæмæй ацыди скъоламæ.

Фæссихор кæсын, æмæ та уæртæ былысчылæй йæ мадмæ фæлæсы.

– Цы та у, мæ бон, ныр дæр та нæй хъарм аходæн?

– О, Нана, аг бæргæ æрластой Дзæуджыхъæуæй æмгъызтæй, фæлæ ма йæ къаладонæй сæрдын хъæуы. Райсом æй ласынц фæстæмæ, къаладонæй сæрдынмæ. Иннæ цыппæрæмы æнæмæнг хæрдзыстæм хъарм аходæн.

Ралæууыди иннæ цыппæрæм. Кæсын, æмæ ме 'нæуаг лæппу, гæппытæ кæнгæйæ, дæлæ фæтæхы скъоламæ.

Фæссихор та лæппу æмæ йæ мады баййæфтон ахæм ныхасыл:

– Бауырнæд дæ, Нана, айдæнау æрттивы аг, афтæ йæ скъала кодтой.

– Хорз, мæ бон, хорз, æмæ уын уæдæ уыдис хъарм аходæн?

– Нæма, нырма, хъуамæ уал ын артгæнæн бынат саразой. Æртæ боны фæстæ цæттæ уыздæн. Нана, стонджы мын у, исты мын авæр!

Æртæ боны фæстæ та лæппу, райсомæй скъоламæ цæугæйæ, ницы бахордта, мад ын бæргæ дзырдта, фæлæ уымæ чи хъуыста.

Уалынмæ та кæсын, æмæ лæппу былысчылтæй æрбацауы.

Мад æм дзуры:

– Нæ дын дзырдтон. Уый нырма тагъд нæ уыздæн!

– Нæ, Нана, тагъдæй тагъд уыздæн. Æрмæст ма йын агуыритæ хъæуы иу мин, æмæ райсом Дзæуджыхъæумæ æрвитынц, цыппар боны фæстæ, къуырисæры, хæрдзыстæм хъарм аходæн.

Цыппар боны фæстæ лæппу тынг æнкъардæй сыздæхти скъолайæ. Куыд радзырдта, афтæмæй алцыдæр цæттæ у, æрмæст нæма ис къустæ æмæ уидгуытæ. Телефонæй адзырдтой Дзæуджыхъæуы горæтмæ, Цæгирцæдисмæ, фæлæ уым къустæ æмæ уидгуытæ нæ разынди. Цæгирцæдис арвыста Крайцæдисмæ æмæ ныфс бавæрдта, мæйы фæстæ, дам, къустæ æмæ уидгуытæ Беслаьныхъæуы уыздысты.

Мæйы фæстæ æцагдæр айхъуысти Беслаьныхъæуыл, мæнæ, дам, хъарм аходæнты тыххæй къустæ æмæ уидгуытæ райстой. Скъоладзаутæ сæрра сты, кæрæдзимæ хæрзæггураггаг уадысты, сæ цинæн кæрон нал уыдис.

Сæумæцъæхæй хæринаггæнæг йæ сæрмагонд дарæсы фæзынди, фæзындысты хицауттæ дæр, скъоладзаутæ дæр сæ алыварс – æмбырд. Æнхъæлмæ ма кастысты хордонгæсмæ. Хъуамæ цæлгæнæнмæ радтой касаджы холлаг.

Фæзындис хордонгæс йæ дæгъæлтимæ. Байгом ис дуар. Хордон æмызмæлд кодта гæдыйы йас уырытæй, уырыты æхсæнмæ-‘хсæнты лæууыдысты голджыты хæррæгътæ. Касагæн хордоны йæ кой дæр нал уыди.

Æнæдзургæйæ, хæлиудзыхæй, хордонмæ кæсгæйæ, базадысты хицауттæ дæр, скъоладзаутæ дæр æмæ сæ разæй – хæринаггæнæг æмæ хордонгæс дæр.

Афтæ ахицæн æртæ мæйы тухиты фæстæ хъарм аходæны хабар. Фæлæ хъуыддаг афтæ кæй фæрцы рауад, уыдон æнцад куыд сбæддысты? Фæйна уырыыйы сын уæддæр раттут!

«Рæстдзинад», 1931 аз, №270

ДЗЫГЫЙЫ ХЪУГ – АХСЫРЫ ЦАД

Заронд Батæхьойыхъæуы цардысты лæг æмæ ус. Лæг хуындис Тегко, ус та – Дзыгы. Мæгуыр цард зонгæ дæр нæ кæнынц, ахæм Хуыцауы уарзон лæг æмæ ус сты. Хæдзардзинады хъуыддагмæ дæр сæ ничи амбулдзæнис.

Фæлæ иузаманы сæ авналæнтæ сæ бар нал уыдысты, пайда сæм ничердыгæйуал цыди. Лæг æмæ ус хъуыдыйы бацыдысты: «Уæдæ дарддæр куыд цардæуа?» Æртæ боны æмæ æртæ ахсæвы хæргæ дæр нал бакодтой... хъуыды кодтой.

Фæстагмæ хъуыддаг алыг кодтой – лæг къæбицы куыд куыстаид, ус та колхозы ахсырты хицау куыд уыдаид, афтæ. Зын сты ацы куыстытæ, уымæн æмæ «ответственнæй» куыстытæ сты, стæй дзы стыр сæрджын адæймæгтæ хъæуы, фæлæ адонæн дæр чысыл сæрджынтæ схонæн нæй. Куыст зын у, фæлæ уыцы зыны сæхи фесафинаг сты «Советскæй власти» тыххæй!

Райдыдтой кусын, алчидæр сæ йæ куыст æххæст кæны. Дзыгы йæ куыст сæдæ процентмæ стардта... Тегко дæр амæлттæ кодта... Кæрæдзимæ «социалистон» ерысæй фæсидтысты фылдæр æрбафснайыныл. Дзыгы у ахсырты хицау, Тегко – къæбицы дзултæ, дзидза, сæкæр æмæ æндæр хæринагты хицау.

Советон хицауад агитаци ауагъта – цард ногæй саразын хъæуы, зæгъгæ, æмæ йæ адон дæр афтæ ауагътой. Стæй ма газеттæ æрвылбон фæдис кæнынц ахсыры фермæтæ саразыны тыххæй. Дзыгы дæр ууыл тынг мæт кæны, йæ иунæг хъугæй ахсыры фермæ саразынмæ хъавы. Куыд рабæрæг и, афтæмæй Дзыгы бон дыууæ хатты хъуылыг цагъды, æртæ хатты та цыхт ахсы.

Адæм дисы бацыдысты: «Уæдæ махмæ дæр фæйна хъуджы куы ис, æмæ уыйбæрц ахсыр куына дуцæм».

Цыбыр ныхасæй, Дзыгыйæн йæ хъуг ахсыры цад фестæди, æмæ ма цы фæкодтаид йе 'хсыр, уый куынауал зыдта, уæд æй суæгъд кодтой «ответственнæй» куыстæй.

Радтой ахсыртæ æндæр усмæ. Дзыгы дæр æрæнцадис... Сулафыд... Æртæ боны бæрц абадтис æнцад... Стæй æркастис, æмæ хъуылыг дæр нал цагъта, цыхт дæр нал ахста, пайда дæр æм нал цыдис. Афтæмæй

куырдæр æгъдауæй Дзыгы «ответственнæй» куыст ахуырæй нал зыдта царын. Фæстæмæ та райдыдта хъуыды кæнын, уæдæ æхсыртæ мæ къухы куыд æгъдауæй бафтдзысты, зæгъгæ, æмæ ницы амал ардта.

Фæстагмæ та уæддæр хъуыддаг афтæ рауадис, æмæ йæ лæгъстæ бахъуыдис хицауттæн... Йæ зонгуытыл сын фæкуывта: æхсыртæ фæстæмæ мæнмæ раттут, æмæ уын дзы хай кæндзынæн, къуыри уæ дыууæ хатты хорз уындзынæн хæбизджынтæй... Нозт та – уæлфæдтæм.

Хицауттæ дæр ахæм хорздзинадмæ бабæллыдысты, хорз, зæгъгæ йын загътой.

Дзыгыйæн та йæ зæрдæ куынноæ бахъæлдзæг уыдаид!

Æхсыртæ та фæстæмæ Дзыгымæ хастой. Фæстæмæ та фыццаджы хуызæн æхсыр сарах ис. Колхозæн лавæрдта чысыл, йæхицæн та – фылдæр. Æмæ та бон дыууæ хатты хъуылыг цагъта, æртæ хатты цыхт ахста.

Ныр ма сæ мæнæуы ссад куы уаид, уæд Дзыгы æмæ Тегко куынноæ базыдтаиккой царын... Æмæ уый ссарын дæр уыйбæрц зын нæ уыдис. Тегко йæхæдæг къæбицы хицау у, æмæ цалдæр рог уады скодта дзуллагмæ. Афтæмæй та уымæй дæр сæххæст сты.

Нырма сæ хъуыдис æрмæст хæринаг кæнын æмæ хæрын. Уый дæр зын нæу, зæгъгæ та загътой. «Фæлæ нæ исчи куы фæрса, ахæм дзаджджын цард ма уæ къухы кæцæй бафтыдис, зæгъгæ, уæд ын цы дзуапп ратдзыстæм?» – ууыл хъуыдыйы бацыдысты дыууæ «ответственнæй» кусæджы – Дзыгы æмæ Тегко.

Дзыгы загъта: æз «ответчат» кæндзынæн мæхи «ответственнæй» куысты тыххæй – мæ хъуг æхсыры цад у, зæгъдзынæн... Фæлæ ды та цы зæгъдзынæ, ссадæй дæ фæрсæг куы уа, уæд?

Ацы фарстæн ницыуал æрхъуыды кодтой, афтæмæй сæ баййæфтон æз – Фыддæраты Фыдфисын.

«Ерыгон большевик», 1931 аз, № 74

БÆХТЫ КУЫД ÆМÆ КАФТ

Иубон æрцæйуадтæн Кæрдзыны коммуна «Сырх Октябрь»-ы цурты. Хъусын, – æнæсæр, æнæсæрст бæхдонæй, раст мæнæ сæрдыгон кæркдоны хуызæн уыди, ахæм бынатæй хъуысы кæуын. Дзыхълауд

фæкодтон, ай цы хабар у, зæгъгæ. Уалынмæ бæхдонæй рауадис иу бæх кæугæ, мæн куы ауыдта, уæд фæфсæрмы ис, йæ куыд фæкъаддæр кодта, йæ цæстытæ асæрфта æмæ мæныл йæхи æрбаппæрста. Раст мæнæ калм бæласыл куыд сыздыхса, афтæ мыл йæхи ныффидар кодта, цыдæртæ йæ зæрды уыди зæгъын, фæлæ уайтагъд йæ зæрдæ ногæй суынгæг и, æмæ йæ цæссыг тымбыл къухыйæстæй æрызгъæлдта.

Ныр мидæгæй гъæйттæй кæуынц иннæ бæхтæ. Уæддæр æз нæма æмбæрстон, цæуыл кæуынц, цы зиан æрцыди бæхтыл, уый. Уалынмæ ма бакодта мидæмæ, ма зæрды кæуын нæ уыдис, мæнæй цæссыг ницы æгъдауæй дæр æркæлдзæн, уæддæр нæ фæлæууыдтæн, мæхи нал баурæдтон æмæ æфсæрмæй богътæ кодтон, раст мæнæ арс къæппæджы куы бахауа, уæд уый куыд ныббогътæ кæна, афтæ.

Хорз фæкуыдтой, коммуна «Сырх Октябрь»-мæ цыдæриддæр бæхæй уыдис, уыдон, æз дæр семæ, афтæмæй. Хур куы фæкъул и, уæд фæсабыр сты æмæ мын кæуынхъæлæсæй схæцыдысты дзурыныл. Радзырдтой, зæгъгæ, дам, махыл дæ зæрдæ ма фæхудæд, кæй кæуæм, уый тыххæй. Кæуинаг стæм æмæ кæуæм.

– Гъы, æмæ уæ хорзæхæй, уæддæр уæ куыды сæр цæуыл у, бафæрсын аипп ма уæд, уæ коммунайы сæрдæр амардис æви?!

Радзырдтой мын зæрдæбынæй, æнæ аиппæй.

– Махæн ничи амардис, нæ коммунайы сæрдæр дæр цæры. Фæлæ, раст дын куы зæгъæм, уæд уыцы царды бæсты мæлæт хуыздæр у. Сæ куыстытæ сын кæнæм, кæдæм бахъæуæм, уырдаæм топпы нæмыгау згъорæм, уæдæ, нæ алыварс цы хъæутæ ис, уыдон нæ куы амбулой, уæд уымæй, уыцы худинагæй мæлæт хуыздæр, зæгъгæ, нæ сæртæ, нæ удтæ нæхицæй рауæлдай кодтам. Кусæм. Афтæмæй нæ правлени уæддæр хъуыды дæр нæ кæны.

Фæлæбурдта иннæ гуыппырсар бæх дæр æмæ райдыдта:

– Ныр зымæг æрхæццæ ис, мит дæр æруарыдис. Тынг узал у. Фæлæ дæ уырны, нæй нын бынат дæр, нæй нын хъарм скъæт дæр.

– Мæнæ нæ сæрдыгон хъомдоны бакодтой, – райдыдта æртыккаг бæх дæр, – æмæ ихæнæй мæлæм.

– Æниу нын хæринаг ис? Рацу-ма, дæхæдæг фен, цæмæй цæрæм, нæй нын дзабыртæ, æмæ æнæ дзабырæй та зымæгон бæхæн цæуæн

на́й, у́йй ды уа́дда́р федтаис, ка́д а́й на́е пра́влени на́е зо́ны а́мæ на́е уыны, уа́дда́р.

Афта́ мын фа́дзырдтой, ма́гуыр, са́ царды хаба́ртта́ бæхта́. Уыцы ны́хæста́ кæнгǽйæ та́ ноджы суы́нгæг сты́ са́ за́рдæта́, са́хи та́ на́л баура́дтой ма́е разы да́р, а́мæ та́ ныккуы́дтой ерыса́й, темпыта́ бæрзондда́р исга́йæ.

Уыдон ка́уыныл куы́ фесты, уа́д ма́хи аива́й ба́ргæ райстон. Дымга́е куы́ рафа́йлыдта, уа́дда́р ма́ са́ хъара́ег ма́е хъустыл уа́дис, хъуыдыга́наг на́е куы́д на́й, за́егга́е. Уалынма́е а́рха́ещæ да́н Ка́рдзыны́ колхоз «Интернациона́л»-ма́е, 1-аг бригады́ цурма́е. Ам ма́е ца́ст а́цахста́ а́ндæр уава́р. А́мæ куы́д на́е! Фа́ндырза́гъд, хъа́лдза́ег за́рд-хъы́рныд а́мæ ка́фты уына́р уа́нгты а́мæ за́рда́йы уа́рыкк фестын ко́дтой. Са́е цурма́е куы́ 'рха́ещæ да́н, уа́д ма́е ды да́р ме́мае куы́ фа́еца́даис. Иу́ ца́лдæра́й ма́м рауа́дысты, ма́е кя́ба́езтыл мын фа́ха́ецыдысты а́мæ ма́е фа́мида́ег ко́дтой а́гуысты.

Ца́лдæр нуа́зæны дзы́ ануа́езтон, уа́дае куы́д ва́ййы, ста́й уа́д – ка́фыс ма́ на́л! – 1-а́м бригады́ бæхта́ мын а́фта́ бако́дтой. Са́е хъа́лдза́егдина́д а́мæ циндзина́д хъа́уа́н йа́е иу́ ка́рона́й инна́мæ за́лланг ко́дта. Иудза́вгар ма́ аба́дтыста́м, уа́дае цы́ уыда́ид, ста́й са́м фа́рсынта́м а́рла́еуы́дта́н.

– Цы́ ба́рæгбо́н уын у́ абон? – а́фарстон са́е.

А́мхуы́зона́й ны́ххудтысты, ста́й ма́ ма́е фа́змга́е да́р ско́дтой, цы́ ба́рæгбо́н уын у́ абон, за́егга́е.

А́ез фа́еджих да́н, хъа́зын ма́е райды́дтой, ба́лвы́рд. Ста́й мын ра́дзырдтой:

– Ма́ха́н алы́ бо́н да́р у́ ба́рæгбо́н, – за́еггы са́у ра́сугъд, а́вгау а́рттивга́е ирд буа́р, ба́езархы́г, фа́та́нриу, фа́та́нсин, ба́рзонд са́рджын ба́х. Куы́вды бо́н на́е бына́ттæ – хъа́рм, на́е бын – сы́гъда́ег, не́ 'ра́гъ – са́рффт, ха́ринаг – фа́г, нуа́зинаг – уы́ма́й фылда́р, на́е кя́ехты́л, куы́д а́мба́лы, а́ха́м да́рæс, уы́ныс ма́нае чо́ба́тае, за́егга́е ма́м фе́вдыста́ йа́е ца́фха́дта́е да́р, на́е куы́стыта́е ра́гацау́ фесты, уа́лае ко́ммуна́йы ба́хтау́ ка́уинаг не́ ста́м. Хъуа́г ни́цама́й ста́м, хи́цау на́е ка́ма́н на́й, а́ха́м на́е иуна́г да́р на́й.

Ка́фт а́мæ за́рдǽн ка́рон да́р на́л уы́ди. А́цы хъуы́ддага́й а́ртта́ бо́ны фа́ста́дда́р фе́хуы́стон, ко́ммуна́йы ба́хта́е са́е хъа́ст зы́лдко́ммае ка́й а́хастой.

«Ра́стдзина́д», 1932 а́з, № 288

СЫВÆЛЛÆТТЫ САГЪÆС КÆРИВÆНТЫЛ

Колхозы агъуысты бадтысты дуарæхгæдæй правленийы уæнгтæ æмæ дзырдтой:

– Раст нæу æмæ никуы уыд Советон хицауад. Рæдигæ чидæриддæр кæны, фæлæ уæддæр Советон хицауад куыд рæдийы, афтæ ничи рæдийы, дзæгъæл хъуыддæгтæ дæр æм бирæ ис, бирæ æхца, хæринаг, дзаума дзæгъæл сæфт кæны. . . Цæмæн хъæуынд сывæллæтты рæвдауæндæттæ? Цы æрæмбырд кодтам сывæллæтты иу ран, куы ницæмæн хъæуынд, уæд?

Æз уым фæдæн – сæмбæлдтæн хъуыддаджы фæдыл, æмæ хабар куы бамбæрстон, уæд æз дæр загътон:

– Советон хицауад уыди æмæ у раст. Фæлæ раст не сты, Зæронд Бæтæхъойыхъæуæй уæлдæр цы хицауад бады, уыдон, ныры онг, Хъасбол колхозы сæрдар уæвгæйæ, Советон хицауад æмæ партийы амындтæ кæй не ‘ххæст кæны, уымæй. Кæсут мæнæ сæ хъуыддæгтæм.

Колхозы сылгоймæгтæй сывæллонджын чи у, уыдонæн арæст æрцыд рæвдауæндон, цæмæй сывæллонджын устытæ дæр кусой сæхицæн фæллойдонтæ æмæ суой хъæздыг цæрджытæ.

Фæлæ уыдоны хъæздыгдзинад Хъасболатæн цы пайда у, цæмæн сын дæтта сæ сывæллæттæн фаг хæринаг!

Иу рæвдауæндонны уыди 25 сывæллоны. Уыдонæн хуыссæн бынæттæ ис 15, бандæттæ ис се ‘мбисæн. Хæринаг та сын лæвæрдтой хæрзчысыл. Гъе, уымæ гæсгæ се ‘мбис нал цæуы рæвдауæндонмæ. Чи цæуы, уыдонæн иу хъазæн дзаума дæр нæй. Районай дæр сæм нал ис цæстдард. Колхозмæ ис алы хæринаг дæр, ис сæм халсæрттæ – пьамидортæ, дзидза, харбызтæ, неситæ, хъæдур æмæ æндæртæ. Фæлæ уыдонæй дæр æфсæст нæ цæуынд.

Сывæллæтты рæвдауæндæттæ афтæ æдзæллагмæ кæй æрцыдысты, уыцы хъуыддаг айхъуыстис æгас хъæуыл, канд ас адамыл нæ, фæлæ ма йæ, скъолайы 2 – 3-аг кълæсты чи бады, уыдон дæр базыдтой æмæ, правленийы æмбырдæй куы рацыдтæн, уæд фехъуыстон скъолайы сывæллæтты ахæм кæривæнтæ дзургæйæ:

Номон: чи ис рæвдауæндонны? Сывæллæттæ.

Гуырынон: кæй хай хæрынд? Сывæллæтты.

Дæттынон: кæмæн нæ дæтты правлени халсартæ? Сывæллæттæн.

Иварон: кæй стыхсын кодтой сыдæй? Сывæллæтты.

Иртæстон: кæмæй уыны правлени йæ удхæссæг? Сывæллæттæй.

Арæзтон: кæмæ кæсынц колхозы правлени бюрократон цæстæй?
Сывæллæттæм.

Мидæгбынатон: кæм нал ис тых? Сывæллæтты.

Æддагбынатон: кæуыл нæй фæхæцæг? Сывæллæттыл.

Цæдисон: кæимæ у правленийæн йæ сæйрагдæр тох? Сывæллæттимæ.

Сидтон: чи сты тæригъæддаг? Сывæллæттæ.

Æз чысыл сывæллæтты куы фæдтон, колхозы рæвдауæндоныл сæхи ахуыр кæнынц, зæгъгæ, уæд æз дæр уыдоны фарс фæдæн. Ме ‘мбæлттæ мемæ не сразы сты, уый, дам, раст кæривд нæу, зæгъгæ. Бирæ фæтох кодтон, стæй фæстагмæ алыг кодтам афтæ: Ирон грамматикайыл бирæ ныхæстæ цæуы, æмæ ацы кæривд равзарæнт, кæмæн æмбæлы, уыдон, æмæ нын фехъусын кæнæнт, чи у растдæр: правлени æви кæривдгæнæг сывæллæттæ?

«Рæстдзинад», 1933 аз

ХАТИАГ ÆВЗАГ ТАУДЖЫТÆ

Æрæджы, зæронд аз йæ æнусон балцы куы цыд, уæд араст дæн арфæтæ кæнынмæ мæ хæлæрттæм, мæ хæстæджытæм.

Мемæ кусы Голубев æмæ мын куыд бацамыдта, афтæмæй цæры Черноглазы уынджы, 27-æм агъуысты. Цæуын æмæ бахæцæ дæн уыцы уынгмæ. Кæсын æмæ сау зестыл урс дамгъæтæй фыст: «Черноглаза – уынг, № 12». Цæуын та дарддæр. Мæнæ фæрсæй-фæрстæм дыууæ хæдзары. Сæ иуыл фыст: «Черноглазовы уынг», иннæуыл – «Черноглазы уынг». Уыцы номыры бакомкоммæ кæсын æмæ уынын № 27.

Ссардтон Голубевы, зæгъгæ, бацин кодтон. Фæлæ дуарыл «Сау цæстоны уынг, № 27», зæгъгæ, куы бакастæн, уæд хорзау нал фæдæн. Мæ цæстытæ атартæ сты, асæрфтон сæ. Нал сыл æууæндын. Кæд мæ сайгæ кæнынц, мыййаг. Сауцæстоны уынг куы никуы фехъуыстон, уæд ныр мæ размæ цы ныццахгæрма ис?

– Фæстæмæ нал аздæхдзынæн ардыгæй, – загътон мæхицæн. Бациндæн кæртмæ æмæ фæрсын:

– Бæлонов ам цæры?

– Цавæр Бæлонов? – афарста кæрты цæрджытæй иу.

– Уæд та Голубев, – загътон æз.

– Голубев цэры, фэлаэ Бэлоновы нэ зонаэм.

– Ау эмэ сымах уэ уынг Черноглазы бэсты Сауцэстоны уынг куы схуыдат, уэд мэнанэ мæ бон нæу Голубевы Бэлонов схонын?

Бахудтысты цæрджитæ. Уалынмæ Голубев дæр рацыд. Ног азы арфæтæ... Цинтæ...

Ног азы арфæты фæстæ араст дæн Терчы фаллаг фарсмæ. Кæсын, эмæ фыццаг агъуыстыл уырыссагау фыст Надтеречная... Иронау та – Надтеречнайы уынг. Иннæ ран бакастæн Терчыбылы уынг, чысыл дарддæр æндæр хæдзарыл – Терчы фарсы уынг, иннæуыл – Терчы уынг.

Оу, мэнаэ диссæгтæ! Иу уынджы мидæг алы агъуыстыл хицæн уынджы ном æвæргæ нукуы фехъуыстон...

Цæуын дарддæр эмæ схæццæ дæн Сапернайы уынгмæ. Иу хæдзарыл фыст ис Саперы уынг, иннæуыл – Саперны уынг, æртыккагыл – Сæпернайы уынг. Адон фенгæйæ мæ бынтондæр бауырныдта, Терчы фалейы районы хæдзæртты управленийы кусджытæ хатиаг æвзаг тауынмæ бар кæй нæ дæттынц Ленины районы хæдзæртты управленийы кусджытæн.

Коммуналон банчы эмæ æфснайæн кассæты разамонджытæ дæр фæсте нæ баззадысты. Адон хатиаг æвзаг рацарæзтой «поэзийы» бындурыл. Кæсут ма: Зоделавайы уынджы 18 номыры ис коммуналон банчы хайад. Йæ уæлæ фыст ис: «Приходная касса Сев. Осет. Респуб- ликанского коммунального банка». Ацы ныхæстæ тынг рæсугъдæй эмæ æнцонай зæгъæн ис иронау. Фæлаэ... Банчы разамындæн, æвæццæгæн, тъаран дæр дзидза у. Уыдон æрфыстой сæ кассæйы сæрма цавæрдæр «æмдзæвгæгонд»:

«Æфтиæг кассæ

Цæгат Ирыстон

Республикон

Коммуналон банк».

«Рифмæтæ» дзы хорз æрæвæрдтой, фæлаэ дзы хъуыды нæй. Хæццæ-мæццæ ныхæстæ. Зæххы къорийы иу адамыхатт дæр ахæм æвзагыл нæ дзуры.

Ацы кассæйы æмкъул ис æфснайæн кассæ, эмæ уыдон дæр, сæ сыхæгты фæзмгæйæ, æрфыстой эмæ сауыгътой сæ къулыл стыр дамгъæтæй фыст «æмдзæвгæ»:

«Паддзахадон
Фэллойадон
Æфснайтон
Кассæ».

Ацы куплет дæр поэзийæ хъуаг нæу. Рифмæ рифмæйы ивы. Фæлæ... «Æфснайтон» ирон дзырд кæй нæу, уый алчидæр зоны.

Мæ цæстытæ бафæлладысты ацы хæццæ-мæццæ фыстытæ кæсынæй æмæ изæрырдæм рараст дæн нæхимæ. Фæлæ, дам, калм битъынайæ тарст, æмæ йæ хуынчъы был æрзад. Мæ фæндагыл абанайы тæккæ бакомкоммæ иу хæдзары къулыл ауыдтон иронау фыст: «Хлебы уынг» æмæ йæ хæдбынмæ та: «Дзулы уынг». Æз тæрсын, Ленины районы хæдзæртты управленийы кусджытæ сæ къанторы дуарыл «Дзулы уынджы» бæсты «Хæбизджыны» уынг куы ныфффыссой, уымæй.

Дураæхсæнæй дур ахсын чи нæ зоны, уый дзы йæ къæбут цæвы. Фæлæ уæддæр, кæй кой кæнæм, уыдон цымæ æвзæр дураæхсæджы цæмæн фæз-мынц? Цæмæн тауынц уыдон Дзæуджыхъæуы уынгты хатиаг æвзаг?

АЛЫХУЫЗОН ЦАУТÆ

Цард вазыгджын æмæ бирæварсыг у, тындзы размæ дуджы æппæт фæзилæнты, æмæ дзы цы цаутæ æрцауы, уыдон фæдтау баззайың.

Лæмбынаг сæм æркæсгæйæ, кæддæры цардыуаг фæстагæтты цæстыты раз ирдæй сысты кæм худæджы хуызы, кæм та – æнкъардгомау, фæлæ кæддæриддæр цымыдисагæй.

КОМАНДИРОВКÆЙЫ ЦÆУÆГ

Уæлтæрхæг æртæ боны мардæй хуыссы хæсты архайæг ирон æгъдауджын лæг. Йæ ус уырнаг у æмæ йыл иу цæссыг дæр не ‘рæппæрста, мæрдджынау æнкъард дæр нæу – афтæ домæ сæ дин.

Хуссарæй, цæгатай сæм адæм æрæмбырд сты, æфсæддонтæ йын хæсты æгъдауæй балæггад кодтой æмæ йæ фæхæссынц уæлмæрдтæм. Цæуынц йæ фæдыл зонгæтæ æнкъардæй, хиуæттæ-кæбæзтæ кæуынц. Йæ ус нæ кæуы, æнкъард-æрхæндæгхуыз дæр нæу. Хиуæттæй иу ус нал бабыхста æмæ йын афтæ зæгъы:

– Ску йыл, ску! Цæстысыг, дам, мардæн йæ мæрдвæндаг рухс кæны. Куыд дурзæрдæ дæ, куыд! Амарди дын, амарди!..

Мæрдджын ус ын хъуыддагхуызæй зæгъы:

– Уый бынтон нæ амарди, уый фæстæмæ æрыздæхдзæни.

– Куыд, командировкæйы йæ фервитыс?!

МАДЫ ЦÆСТЫСЫГТÆ

Не ‘рвадæлты æгъдауджын лæг нæ æртæ лæгæй арвыста хатæг – йæ чызджыты кæстæры иунæг фырт «чызг раскæффта, æмæ сæм фæцаут, цæмæй фыдбылыз мацы æрцауа». Рагацау ахъуыды кодтам æппæт фæзилæнтыл æмæ загъд-заманамæ цæуæгау ацыдыстæм. Фæлæ, мах æнхæл куыд нæ уыдыстæм, нæ фысымтæ нæ афтæ хорз суазæг кодтой – дзурын дæр нæ не суагътой, уайтагъд нæ бæркадджын фынгыл æрбадын кодтой.

Иуафон бар ракуырдам фысымтæй, нæ ног чындзы мады фенæм, хатыр дзы ракураем, зæгъгæ.

Æфсинтæ нæм нузæнтæ авæрдтой. Ракуывтам, раарфæ сын кодтам, хъуыддаг амондджын куыд фæуа æмæ, уæдмæ йæ цæсгом æмбæхсæг, æрхуымæй лæууæг мад кæуын райдыдта. Банкæрдтам æй, стыр æфхæрд нæ кæй бавзæрстой, мæгуыр усæн батæригъæд кодтам, хатыр дзы ракуырдатæм æмæ йын ныфсытæ æвæрæм, йæ чызг нæм амондджын, райгондæй кæй цæрдзæни... Æмæ мад мардыл кæууагæу тыхджындæр ныккуыдта. Йæ цуры лæууæг устытæ дæр – æнкъард æмæ дыгъуырцаг...

Нæ фысымтæм æрбаздæхтыстæм æмæ сæ æрсабыр кодтам. Загътам сын, нæ лымæнтæ нæ тынг хорз кæй сбуц кодтой æмæ, нæхицæй сæрыстыр уавгæйæ, нæ хæдзæрттæм фæцыдыстæм.

Ацы 'рвад та ма къуырийы фæстæ æрцагуырдатæ. Фæцыдтæн æм æмæ бинонты мæрдджынтау бадгæ баййæфтон – сæ «чындз» йæхи хуызæн наркомантимæ фесæфти, йæ къухы хæссынæн рог зынаргъ дзаума æмæ æхцайæ цы бафтыд, уыдонимæ.

Мады цæстысыгты аххосаг дæр мын уæд сбæрæг и.

ХÆРЗÆГГУРÆГГАГ

Лæппу æмæ дыууæ чызджы хъомылгæнæг мæгуыр Бесойы æнхъæлцау усæн та арыны рæстæг æрцыди. Сыхаг устытæ æрбамбырд сты æмæ йыл архайынц хицæн уаты сойын цырагъы рухсмæ.

Иу-дæс – фынддæс минуты фæстæ устытæй сæ иу лæгмæ райгондæй æрбауади:

– Бесо, дæ хæрзæггурæггаг мæн, лæппу дын райгуырди!

Рацыдис та иу-фондз минуты, æмæ та уыцы ус разгъордта:

– Дæ хæрзæггурæггаг мæн, чызг дæр дын райгуырди!

– Лæг хорзау нал фæци – уыйбæрц сабиты чи хæссы!..

Рацыди та иу-фондз минуты, æмæ та ус æрбауади:

– Бесо, æртыккаг дæр дын райгуырди...!

Лæг усы дзурын нал суагъта, фæдисы хъæр ыл ныккодта:

– Уæ цырагъ ахуыссын кæнут, æвæццагæн, уыдон рухсмæ тырныц!..

ГЫЦЦЫЛ НИЦÆЙ ТЫХХÆЙ

Митьо, бэрзонд, фидæрттæ конд, «саджы фисынтыл амад» кæмæй фæзæгъынц, ахæм лæппу, студент ма уæвгæйæ, Тбилисы иу æрыгон усимæ фæлымæн æмæ йæм изæрыгæтты хæдзармæ сагъуыди.

Иуахæмы сæ усы гыццыл тæнтыхæг лæг иумæ баййæфта. Митьо йæ уæлæдарæс кæнынмæ фæци. Лæг лæппумæ нæ бауæндыди, фæлæ йæ пырх усыл акалдта. – кæрæдзи нæмынц. Митьо сæм, йæ хæлафы сæхтæджытæ æвæргæ, йе уæхсчы сæрты ракасти æмæ сыл сбустæ кодта:

– Цæй, гыццыл ницæй тыххæй дæр-иу уæ кæрæдзи ма хæрут!..

ХЪÆРÆЙ ДЗУРÆГ

Мæ сыхаг Бæтæгæн бэрзонд, тыхджын хъæлæс и. Йæ фарсмæ бадæгимæ сусæгæй куы дзура, уæддæр ын дардмæ хъуысы. Мæстджынай куы дзура, уæд та дæ хъусты къæрмæджытæ бакæн.

Иубон та кæимæдæр тилифоны мæстджынай дзуры, хыл кæны, кæйдæр раст фæндагыл бафтауинаг у... Йе ‘фсин къухнайы архайы æмæ йæ хъæрæй æгæр куы стыхсти, уæд æм уырдыгæй радзырдта:

– Бæтæг, сыхæгтæй худинаяг у, цавæр хъæр дын у!.. Дæ разы йæм тилифонай бадзур!

ГОНОРАР – ЦЫППÆРДÆС СОМЫ

Советон дуджы нывгæнджытæ къæбæр амал кодтой худфонды æрмæдзты. Хицауадæй истой хæс, ома сараз исты, аивадон советмæ йæ бавдис, кæд бæззон уа, уæд дын дæттынц гонорар. Гонорары бæрц та уыди дæ куысты ас æмæ вазыгдзинадмæ гæсгæ – иу-дыууæсæдæ сомæй дæсгай минтæм æмæ фылдæртæ дæр.

Зынгæ скульптор, дзæнæты бадинаг Хайты Владик рæдау лæг уыди, адæмимæ цæрын уарзта, йæ цæхджын хойраг æнæвгъау дих кодта æмгæрттимæ, зонгæтимæ. Фæлæ уыдоны ‘хсæн уыди ахæмтæ дæр, искæй хардзæй абадын чи уарзта...

Иуахæмы та Владик бацыди йæ гонорар райсынмæ. Бухгалтерийы раз йе «’рдхорд» нывгæнджытæ æртæйæ лæууынц, сагъæс кæнынц: кæй хардзæй та ануазой... Владичы фендæй сыл хур ракасти, цинтæ

йыл кæнынц. Адон уæдмæ сæхæдæг райстой сæ мызд. Владикæн банымадтой йæ къухмæ цыппæрдæс мины æмæ ма иуцалдæр сомы. Минтæ йæ дзыппы арф бафснайдта, сомтæ йæ къухы тилгæ рахаста æмæ хамасхортаен афтæ зæгъы:

– Мæгуырæй мæ рарвыстой ацы хатт, мæнæ мын цыппæрдæс сомы радтой... Ницы зæгъут?

Цы гæнæн ма сын уыди, абадын сæ тынг фæндыди, æмæ Владичы дæр ахуыдтой æмæ фæбадтысты. Уый фæстæ базыдтой, цæхджын сайд кæй фесты, уый. Владикыл «цуан» ныууагътой.

ИННÆ ХАТМÆ ЙЫН ЦÆХÆРАДЖЫНТÆ СКÆНДЗЫНÆН

Хуссар Ирыстоны нывгæнджыты куыстыты равдыст байгом Тбилисы. Ирыстоны нывгæнджытæй дзы чи уыди, уыдон æрбаздæхтысты Чъребамаæ æмæ иннæтæн хабæрттæ дзурынц.

Митьо æдзух ирон натюрморттæ фыста: фынг, йæ уæлæ æртæ уæливыхы, нозты дурын, физонджытæ, сыкъатæ, цæхх, хъацæнтæ... Ацы хатт дæр та – афтæ.

– Мæ нывтæй та цы загътой? – бафарста сæ Митьо дæр, æмæ йын афтæ зæгъынц:

– Уча Джапаридзæ (Гуырдызыйы Нывгæнджыты цæдисы сæрдæр) афтæ бафарста: «Уæ Митьо, хæбизджынты йеддæмæ æндæр ницы зоны кæнын».

Митьо, уæзбын, хиуылхæцгæ лæг, сабырæй æмæ æдыхстæй афтæ бакодта:

– Ницы кæны! Иннæ хатмæ йын цæхæраджынтæ скæндзынæн.

КУЫД ЦЪУС ЗАГЪТАЙ

Сæдæдыуыназдзыд Солойæн йæ сæр йæ сыхаг лæппулаг алвдыта. Йæ хуынтæ йын йæ сæр æмæ уæхсчытæй ацагъта зæхмæ æмæ йын афтæ зæгъы:

– Соло, усгур лæппуйы хуызæн дæ акодтон. Ноджы ма иу-дæс азы æнæнизæй цы ацæрай, Хуыцауы цæст дын уый бауарзæд!

– Де 'гæр фæкалай, Бесо, æмæ куыд цъус загътай, фылдæр мын

дæ цæст нæ бауарзта? Иу-ссæдз азы ма уæддæр куы загътаис! – йæ цæстмæ йын бадардта Соло.

ÆДЗÆСГОМ

Чъреба кæд стыр горæт нæу, уæддæр дзы хабæрттæ алыхуызæттæ цауы.

Чызг æмæ лæппу кинонæ рацыдысты, æмæ чызджы хъæппæрисæй изæры сатаджы тезгъо кæнынц. Дзурынмæ иттæг рæвдз нæ уыдысты æви цы, фæлæ дæргъæтин рæстæг ныхъхъус сты – хъуыдыты аныгъуылдысты. Æрæджиау лæппу чызджы афарста, цауыл ныхъхъуыды кодтай, зæгъгæ. Чызг фестæлфыди, фæтыхст æмæ афтæ бакодта:

– Цы?.. Ницауыл, афтæ... Мæнæ дæумæ цымыдисæй хъуыстон. Сылгоймагæн йæхи сусæгтæ ис.

Уый фæстæ та сын ныхас бацайдагъ, фæлæ та бирæ нæ ахаста, æмæ та хъуыдыты афардæг сты. Ацы хатт чызг йæхи раздæр æрæмбæрста, æмæ ныр та уый фæрсы лæппуйы:

– Цæуыл ныхъхъуыды кодтай ды та?

Лæппу йын дзуапп радта:

– Æз? Ницауыл... мæнæ ды цауыл хъуыды кодтай, æз дæр ууыл.

Чызг фыр æфсæрмæй асырх æмæ афтæ бакодта:

– Ал-лæ-æ! Худинаг дæм ницы кæсы... Æдзæсгом!

ЛÆППУ ДЫН РАЙГУЫРДИ

Рацæттæ хъæдгуыст кæнынмæ рæвдз сты, хæдзæрттæ арæзтой адамæн æмæ уымæй дардтой сæ бинонты. Хуссар Ирыстоны дæр-иу куыстой къордгæйттæй æмæ-иу цалдæргай азты сæ хæдзæрттæм дæр нæ афтыдысты. Куыстой мах хъæуы дæр.

Иу ахæм къорд иу лæгæн арвыстой æхцатæ сæ бинонтæн, стæй уыдонæй бæрæг базоннымæ. Се 'мбал сæм фæстæмæ куы æрыздæхт, уæд хабæрттæй фыццаг фехъусын кодта, сæ къордæй иуæн лæппу кæй райгуырди чызджыты фæстæ...

«Лæппуджын фыд» райгондæй бæркаджын фынг авæрдта, фыр цинай зæххыл дæр куы нал лæууыд, уæд ын афтæ зæгъынц:

– Цæуыл цин кæныс, æртæ азы дæ ус, дæ бинонты куы нал федтай,

кæмæй дын у ноггуырды, уый дæр куына зоны, уæд?

Уый сын хъæлдзæгæй афтæ зæгъы:

– Уый ницы давы. Дæ хуымы тыллæг æрзайæд, æмæ йæ чифæнды дæр байтауæд.

ГУЫМЫДЗА

Алы мыггæгты цыппæрдæсаздыд чызджытæ сæ цæттæдзинад æвдистой ирон цардыуаджы культурæйы къабæзты. Мыггаджы хистæры рахонынц сценæмæ, цыбырæй радзуры сæ мыггаджы тыххæй, стæй сæ минæвар чызг равдисы йæ арæхстдзинад. Къухæмдзæгъдимæ сыл сæмбæлынц, къухæмдзæгъдимæ сæ арвитынц. Алцы дæр – æгъдауыл.

Рахуыдтой та радон мыггаджы хистæры, æмæ рахызт стæвдтæ, стыр гуыбынджын лæг, цыбыр ставд бæрзæйыл хæмхуттæджын даст сæр кæрдойау уæлæмæ нарæгдæр цъупп ацыди. Бакæс ацы гуымыдзамæ, æмæ цыма дынджыр хъен боцкъайыл афтид ведра æрдæлгомчынди. Йæхицæй, йæ мыггагæй итгæг сæрыстыр лæг сценæмæ схызти, фæлæ дзургæ лæмæгъ ракодта, йæ номы аккаг не сбæрæг мыггаджы хорздзинад.

Уый фæстæ рахуыдтой Гæбæраты мыггаджы хистæры, æмæ йыл йæ размæ дзурæг стæвдтæ лæг æнæввæрсон худт бакодта аразгæ хуыфтимæ. Уыцы æнæфенд гуымыдза ма жюриы æмæ залы бадаг адæмы дæр æфсæрмы баппарста.

Мыггæгтæ алыхуызæттæ сты: чи – рæсугъд, зæлон, чи – рагон, нæртон, чи – арыгон, чи сахъат æвдисæг, чи цæрæгойты дунейæ. Зæгъæм: Къуылыхтæ, Къуырматæ, Цæгæратæ, Гуыбыртæ, Мæлдзыгатæ, Бирæгътæ, Цъиутæ...

Гæбæраты хистæрæн хъыг куыд нæ уыди, фæлæ ницы сдзырдта. Рацыди æмæ йæ мыггаджы æнтыстытыл бæлвырд æрдзырдта дырысæй, йæ æфхæрæгмæ дæр цæсты зул дары. Кæронбæттæны афтæ зæгъы:

– Кæд иуæй-иу мыггæгтау нæ мыггаджы ном рæсугъд зæлон нæу, уæддæр фæстæзад не стæм. Ном ницы давы. «Дæ фыдæлтæ рухсаг, дæхæдæг мын бæзз!» Нæ рагфыдæл скифтæм уыд диссаджы пехуымпар, стыр куырыхон ахуыргонд лæг Анахарсис. Уымæн иухатт бердзенаг ахуыргонд йæ цæстмæ бадардта, скиф кæй у, уый: зондджын, ахуыргонд лæг, дам, дæ, фæлæ дæ дæ адæм худинаг кæнынц, зæгъгæ.

Уæд Анахарсис та ахæм дзуапп радта бердзенагæн:

– О, чи зоны, мæн мæ адæм худинаг кæнынц, фæлæ ис ахæмтæ дæр, æмæ йæ адамы йæхæдæг чи худинаг кæны.

Адæм дæргъæтин тыхджын къухæмдзæгъд сарæзтой Гæбæрайы-фыртæн. Гуымыдза лæг сырх-сырхидæй фестæди æмæ дуары ‘рдæм фæцæуæг. Чидæртæ ма йын йæ аразгæ хуыфт дæр сфæзмьдтой.

ÆДЗÆСТУАРЗОНТÆ

Сунжæйы хъæуы иу хæдзары кæртæн æфсæйнаг кулдуар аразынц. Дыууæ лæджы йыл архайынц – электродтæй йæ æндадзынц кæрæ-дзимæ. Сæ лигъдон сыхагты гыццыл лæппу сæм цымыдисæй кæсы. Кусджытæ йæ сурынц, ацу уæхимæ, ма нæм кæс, зæгъгæ, – тæрсынц ын йæ цæстытæн. Сабийы фыды нана сæ къулмæ бады æмæ сын афтæ зæгъы:

– Уæ уаих фæуат, кæд цæй чындытæ стут! Бауадзут æй, уадз, æмæ уæм кæса, æмæ уый дæр исты базона. Афтæ æдзæстуарзон цæмæн стут, цæ?!

2016 аз

ЗÆРОНД УЫЗЫН ЙÆХИЦÆН МАД КУЫД АГУЫРДТА

Аргъау

Хурттаты Саухæды кæрон иу рæсугд æрдузы цард зæронд куйзын Къуыбылон. Йæхи зонинхъом куы фæци, уæдæй нырмæ ацы æрдузы цæры. Йæ мад ын-иу куыд дзырдта, афтæмæй мæнæ ацы уагъылыи кутæры бын райгуырд. Йæ саибонтæ та арвыста мæнæ ацы æхсæр бæлæсты бын, æрыскъæфджын къуыбырты астæу. Уæртæ уыцы дурджын æрхмæ та-иу дон нуазынмæ цыди йæ мадимæ.

– Ехх, æвæдза, цы рæстæджытæ уыди! – схъæрзæгау кодта Къуыбылон, æмæ та йæ адджын мысинæгтæ йæ зæрдæйы райхъал сты.

Æвæдза, пас сæрæн усгуртæ йæм цыди йæ чызгон бонты! Уый æмæ дын фаллаг сыхæй Уызынбег! Йæ сиргæ уад дæр бирæты аргъ уыд! Иннæ ахæм, æрхы цæраг Уызыхъо! Йæ бындар макуы фæуа! Уый бирæгъæй дæр куыннæ тарст! Йæхицæй-иу къуыбылой ацарæзта æмæ-иу тулгæ-тулгæ комрæбын балæууыди. Фæлæ дзы уæддæр Уызынбийæн æмбал нæ уыд! «Куы мæ-иу федта, уæд-иу фыр цинæй йæ саугага цæстытæ цæхæртæ скалдтой! – Къуыбылон йæ сæр бауыгъта. – Ехх, æвæдза, Уызынби диссаджы усгур уыди! Судзинихсыд баци мæнæн фæткъуытæ æмæ къозотæ хæссынæй! Раст зæгъгæйæ, мæ зæрдæмæ мын фæндаг дæр ссардта æмæ мæ йæ райгуырæн цымты къохмæ тынг зæрдиагæй хуыдта, фæлæ... О, фæлæ мæ мæгуыр мады зыбыты иунæгæй куыд ныууагътаин?! Мæгуыраг, йæ бон рæвдз ауайын дæр нал уыд! Кæддæр, уыцы æнæбайрайгæ саубырынкъ рувасæй лидзгæйæ, йæ къах бæласы сажилæджы фæфидар æмæ уæдæй фæстæмæ къуылых уыд...»

Къуыбылонæн йæ зæрдæ æрбауынгæг: мад дæр нал и, Уызынби дæр нал фæзынди! Афтæмæй иунæгæй æрвиты йæ бонтæ, азтæ. Уалдзæджы ма мæргъты зарынмæ йæхи фæирхæфсы, сæрдыгон та хуры хъарммæ фæткъуыдзуан фæкæны, æмæ, бонтæ куыд атахынц, уый зонгæ дæр нæ бакæны. Фæлæ фæззæг куы ралæууы, уæд йæ зæрдæ æгасæй дæр ныммæгуыр вæййы. Иуæй, зараг мæргътæ атахынц дард кæдæмдæр, иннæмæй, уыцы æнæкæрон узал сæлфынæг куы райдайы, уæд, хъæды ма цы цæрджытæ баззад, уыдон арф бамбæхсынц сæ хæдзæртты æмæ сæ бинонтимæ урс зымæгмæ æнхъæлмæ кæсын байдайынц.

Ацы хатт дәр та банәтәгау кодта Къуыбылон әмә та йәхицән ныхәстә кәнын райдыдта: «Ехх, гыцци ма мын әгас куы уайд! Әвәдза, куыд адджын у мад!»

Къуыбылоны гыццыл дзәмбытыл цалдәр хъарм әртәхы әрхауд әмә бадис кодта: фәззыгон уарын узал куы вәййы! Стәй фембәрста, уыдон йә цәссыгтә кәй сты... Къуыбылон сә асәрфта, джихәй алаууыд әмә йәхицән фидарәй загъта: «Ацы узал дунейы әнә мадәй тынг зын фәцәрән у. Цәуон әмә мәхицән искуы мад бацагурон. Кәнгә мад!»

Уыйадыл Къуыбылон зәххәй систа әхсәры къәцәл фәндаггоны ләдзәгән әмә араст кәнгә мад агураг.

Хуыскъадагыл куы фәцәйхызт, уәд иу тәпән дурыл әрләууыд: уәдә дарддәр чердәм ацәуа мад агураг?..

– Дә хорзәхәй, хорз уызын, уыйбәрц дурты астау мәнәй дарддәр кәуыл нылләууай, уый дын нәй? – Къуыбылоны къәхты бынәй сдзырдта Уәртджын хәфс.

– Мә къонайыл! – дисгәнгә загъта Къуыбылон. – Ай Уәртджын хәфс куы дә, әмә дә куынаә базыдтон. Бахатыр мын кән!

– Ницы кәны, – уыцы уәзбынәй та сдзырдта Уәртджын хәфс, – фәлә-ма ме 'ккойә рахиз.

Къуыбылон Уәртджын хәфсы әккойә әрхызт, фәлә ма уәддәр хатыртә курыныл схәцыд:

– Ныббар мын! Мә фыр тыхстәй дә нә фәдтон дурты астау!

– Әмә уагәр афтә тынг цәуыл тыхсыс? – уыцы уәзбынәй та йә бафарста Уәртджын хәфс.

Уызын загъта:

– Сидзәр мәгуыр у, сидзәр, Уәртджын хәфс, әмә мәхицән мадагур рацыдтән.

Уәртджын хәфс тынг бадис кодта:

– Зәронд уызыны та ма мад цәмән хъәуы?

– Ма зәгъ, Уәртджын хәфс! Әнә мадәй ацы дунейыл тынг зын цәрән у, уәлдайдәр та фәззыгон сәлфынәг бонты! Ехх, мады хуызән дын дә цин дәр әмә дә хыг дәр ничи бамбардзән! Мады хуызән дын аргъау дәр ничи ракәндзән!..

Уәртджын хәфс уыцы ныхәстәм йә ком аивәзта:

– Уәдә әз ныр дыууәфондзыссәдз азы әнә мадәй цәрын, әмә мә зәрдыл дәр никуууал әрләууыд.

Къуыбылоны нал бафәндыд Уәртджын хәфсимә дзурын, әмә йә фәндагыл араст, йәхицән ныхәстәгәнгә:

– Æвæдза, мадæн æмбал нæй. Мад цыфæнды кары дæр хорз у.

Къуыбылонæн йæ зардыл цыдæр æрбалæууыд æмæ фæстæмæ фездæхт:

– Уæртджын хæфс! Кæнгæ мад уæвын дæ нæ фæнды мæнæн? Дæ коммæ кæсдзынæн!

Фæлæ йын Уæртджын хæфс ницы дзуапп радта – йæ цæстытæ æрæхгæдта æмæ бафынæй.

Къуыбылон ма йæ разы иугыщыл алаууыд, кæд райхъал уайд, зæгъгæ, стæй йæ фæндагыл араст мæнæргыты къутæртæм. Æмæ сæм куыддæр бахæцца, афтæ арсы уынæргын айхъуыста. Мидæгдæр бауад æмæ кæсы: арсы дыууæ лæппыны кæрæдзи ратон-батон кæнынц, æмæ сæ мадæл арс иргъæвы.

Къуыбылон сæм хæстæгдæр бацыд æмæ мадæл арсмæ хæрдмæ дзуры:

– Дæ лæппынты хуртæй бафсæд, Арсыпхан!

– Сæ хуртæн нæ зонын, Къуыбылон, фæлæ мæ алы бон мæстæй хорз марынц! Цы гæнæн ис, хъæбул адджын у!

Къуыбылон арф ныуулафыд:

– Мад та ноджы адджындæр у! Нæ фæлæ, Арсыпхан, цы, уый зоныс?

– Цы, дæ хорзæхæй?

Къуыбылон ныкъкъæмдзæстыг æмæ, зæхмæ кæсгæйæ, сдзырдта:

– Мæнæн дæ кæнгæ мад суæвын нæ фæнды?

Арсыпхан бадис кодта:

– Уаих æрбауай, Къуыбылон! Зæрондæй ма дæ цæй мад хъæуы?

Къуыбылон йæ цæстыты урсытæй арсмæ скаст æмæ æнкъардæй афтæ зæгъы:

– Цыфæнды кары дæр мад тынг хъæуы, Арсыпхан... Уæлдайдæр та фæззыгон сæлфынæг бонты...

Арсыпхан тынг фæтæригъæд кодта Къуыбылонæн, фæлæ йын уæддæр афтæ зæгъы:

– Æмæ æз мæнæ мæхи лæппынтæй куы бафæллæдтæн, уæд... Бауыр-нæд дæ, мæ туг мын дойныйæн бануæзтой!

Къуыбылон, йæ фæндаггон лæдзæгыл æнцойгæнгæйæ, араст дарддæр, фæлæ ма цæугæ-цæуын йæхинымæр хæлæг кодта Арсыпханы цæрдæг æмæ амондджын лæппынтæм: «Тæхудиæг æрбауой, мад кæмæн и!» Къуыбылонæн та йæ зардæ æрбауынгæг, æмæ йæхицæн ныфсытæ авæрдта: «Фæлæуу, Арсыпхан, дæу нæ бафæндыд мæнæн мад уæвын, фæлæ æз уæддæр мæхицæн мад ссардзынæн».

Къуыбылонæн йæ зæрдыл æрлæууыд уызынты фыдæлтывккон ныхас, ома, сагтæ æмæ уызынтæ æрвадиуæг кæнынц: хо æмæ æфсымæры цот сты. Уыйадыл фæраст и Сагты коммæ, мæ дард хæстæджыты астау мæхицæн мад бацагурон, зæгъгæ.

Уызын куыддæр хæстæгдæр къуыбырмаæ схæццæ, афтæ йæ размæ алаууыд цъæх бирæгъ тæнтæхауд æмæ уæнтæхылаей.

– Дæ изæр хорз, Бигъола!

Бирæгъæн уызыны уындмæ йæ комыдæттæ æруадысты, фæлæ ма уæддæр загъта:

– Кæдæм тагъд кæныс, мæ разы уал абад.

– Нæ мæ ’вдæлы, Бигъола, мадагур цæуын Сагты коммæ, – æмæ та Къуыбылон, сымсымгæнгæ, йæ фæндагыл араст и.

Бирæгъ, уæдæ ме ’хсæвæр фæирвæзы, зæгъгæ, комхæлиуæй йæ размæ алаууыд.

Уызын фыр тæссæй хæрдмæ фесхъиудта, йæ сæр йæ сагæхты амбæхста æмæ къуыбырæй атылд. Тулгæ-тулын-иу йæ цыргъ судзинтыл фæфидар сты бур сыфтæртæ æмæ хъæддаг дыргътæ.

Æппынфæстаг дондзæсты йæ тъæпп фæцыди, йæхи ацагъта æмæ та, сымсымгæнгæ, хæстæгдæр уагъылыы къутæртæм ныййарц и. Къутæрты йæ сæр фæцава, зæгъгæ, афтæ кæйдæр кæуын йæ хуыстыл ауад:

– Гыцци!.. Гы-ы-ы-цци!

Къуыбылон къутæры бынмæ фæкаст æмæ дын уæртæ, мæгуыр йæ бон, тæрхъусы лæппын кæуынаей йæхи мары.

– Ай Тæкку куы дæ, Тæкку! Æмæ кæугæ та цæмæн кæныс? – лæппын тæрхъусы раз йæ фæстаг къæхтыл абадт Къуыбылон.

Зæронд уызыны фæлмæн ныхæстæм тæрхъусы зæрдæ бынтондæр суынгæг æмæ, хæкъуырццæй кæугæ, афтæ зæгъы:

– Гыццийы рувас æр-ца-цахста æ-æ-æмæ йæ хъæдмæ ахаста! Ныр куыд ц-цæрдзынæн æнæ... æнæ мадæй?

Тæккуйы цæссыгтæ уынгæйæ, Къуыбылонæн йæхи зæрдæ дæр суынгæг, фæлæ йæ цы хуызы басабыр кодтаид, уый нæ зыдта. Тулгæ-тулын йæ судзинтыл цы дыргътæ ныффидар, уыдонæй иу фæткъуы рафтыдта æмæ йæ Тæккуйæн радта. Фæлæ Тæкку уæддæр йæ кæуынаей нæ банцад æмæ йæхицæн дзурæгау кодта:

– Гыц-цци! Гы-ы-ы-цци! Ныр куыд цæрдзынæн æнæ дæу? Уырыдзытæ ма мын чи хæсдзæн?! И-и-и! Фынæй кæныны размæ ма мын аргъæуттæ чи кæндзæн?! И-и-и!..

Къуыбылон йæ фæлмæн дзæмбийæ Тæккуйы рæвдаугæ æрсæрфта æмæ йын афтæ зæгъы:

– Æз дын аргъæутгæ дæр кæндзынæн, æз дын уырыдзытæ дæр хæсдзынæн...

Лæппын тæрхъус йæ кæуынаей фæсабыр, фæлæ ма уæддæр йæхицæн дзурæгау кодта:

– Гы-ыцци... Гы-ы-цци!..

– Ма ку, Тæкку, ма ку! Амæй фæстæмæ дын æз уыдзынæн Гыцци,– загъта Къуыбылон æмæ Тæккуйы фæлмæн хъусæн аба кодта.

...Æризæр. Мæй къуыбырты аууонаей стылд æмæ уагъылыыйы къутæры бынмæ хъавгæ бакаст. Уым кæуынвæлладаей адджын фынаей кодта Тæкку йæ ног мад Къуыбылоны фарсмæ. Къуыбылоны та фыр цинаей хуыссæг нæ ахста æмæ, йæ мидбылты худгæ, каст, мæйы æвзист тынтæ уагъылыыйы сырх гагатыл цырæгътау куыд судзынц, уымæ. Стæй ахсызгонæн сулæфыд æмæ та ногæй аба кодта Тæккуйы фæлмæн хъусæн:

– Цалдæр боны мадагур фæзылдтæн мæхицæн æмæ ссардтон... адджын хъæбул!

ЗАМАНХЪУЛ ХУДЫ

ЙÆ ЗÆРДÆ ЙЫН АЛХÆДТА

Дохтыр рынчынаен ныффæдзæхста:

- Арахъхъ мауал бануаз! Фæуром дæхи!
- Амæй кæдмæ?
- Цалынмæ цæрай, уæдмæ!
- Афтæ бирæ?
- Ма тыхс, бирæ нæ уыздæн...

КАУМИХТЫ ЦÆРÆНБОН

Дзæппи та хисты фæрасыг æмæ æрцæуы, кауы михтыл хæцгæ. Иу ран кауы мих йæ къухты расаст, æмæ лæг фæуæлгоммæ. Чидæр дзуры йæ фæдыл:

– Дæхи аххос у Дзæппи. Æвæццагæн та дзы кауы михты цæрæнбон нал бануæзтай...

ЗОНДДЖЫН МЫДЫБЫНДЗЫТÆ

- Дуду! Уæ мыдыбындзытæ та цы фесты?
- Баба сæ ауæй кодта.
- Цæмæн?
- Расыг куы ваййын, уæд, дам мæ уыдон дæр, милицæйы хуызæн апп-уппы сисынц...

НЫЙЙАРÆГ МАДАУ

– Зæхх уарзын хъæуы... Æмæ уæд мæгуырæй тас нæу адæймагæн, – уайдзæф кæны Гоги магусайæн.

– Кæд ма йæ æз нæ уарзын! Ныййарæг мадау ыл æдзух дæлгæмттæ куы кæнын...

ЛÆГ ДЗЫ НЫГЪУЫЛЫ

Æрчыгаты Хæстыбег колхозы парторг уыдис. Районы хицау æй фæрсы иухатт:

– Куыд у сымахæн та уæ нартхоры хуым?

– Уæллаегъи, лæг дзы ныгъуылы...

– Ацы хус рæстæг?.. Æнæ фенгæ мын æй нæй райсом!

Хæстыбег æхсæвы фыр мæтæй нал бахуыссыд. Райсомæй та раджы бидаркæйы сæвæрдта йæ сыхаг Алийы, æмæ хуымгæрон рахызтысты. Уæдмæ хицау Дзестелы-фырт дæр æрхæццæ йæ «Волгæ»-йыл. Хуымты уындæй йæ зæрдæ бамæгуыр:

– Æрчъегон, ды кæй сайыс? Æмæ, дам дзы лæг ныгъуылы!

– Марадз, Али! – фæхъæр кодта Хæстыбег.

Али, мутакайы йас лæг, хуымы фæмидæг... Æмæ дзы, æгæрмагуыр, йæ нымæтхуд дæр нал фæзынди... Районы хицау æнæбары бахудт:

– Уæллаей, Заманхуыл, дзыхтæ ма уыл куынае уайд, дзыхтæ, уæд уæ уаллæтты бæсты æнгуыртыл бакæн...

ИЗÆРÆЙ ДÆР – АФТÆ

Шофыр уынджы кæйдæр карк æрбамардта машинаейæ. Хæдзары хицау рауад æмæ фæдис кæны:

– Сæумæрайсом мын фыдбылыз цæмæн ацарæзтай?

– Гъеныр æй изæрæй куы амардтаин, уæддæр мæм хыл кодтаис... Уæдæ ма цы уæлдай у?..

УЫМÆЙ ДЗЫ ТÆРСЫ

– Сафарби йæ фыды хурхæй куы амардта... Уæд ын ныр æфсæндзæппæзтæ цы кæны?

– Йæ ингæны къæйтæ куы стона, уымæй дзы тæрсы.

ХЪУАХЪХЪ

Иугай æртæхтæ хаудис арвæй. Къуымæлдзæф Хечъо сæхимæ фæтынды æмæ кувы:

– Дунесфæлдисæг! Ихæй нæ бахиз...

Уыцы рæстæг йæ сæрты халон фæцæйтахт. «Хъуахъхъ», зæгъгæ, фæкодта, æмæ æнгуз йæ дзыхæй æрхауд. Хечъойы тæккæ сæрыл сæмбæлд. Хечъо афтæ фенхæлдта, æмæ йыл ихы гага сæмбæлд.

– Хуыцау, дæ хъуахъхъытæ ныуадз! Фароны хуызæн та нæ ма бабын кæн!..

ДОНЛАСТ ШОТА

Шофыр Шота зыбыты донластæй сæхимæ æрбахæццæ. Йе 'фсин æм джихæй баззад:

- Доны ныххаудтай, æви? Арвæй æртах дæр куы не 'рхауди абон...
- Терчы ныггæпп ластон...
- Æмæ дон искæй фæцæйласта?..
- О, о! Фæцæйласта... Мæ къухтæ, зæгъын, ахсон æмæ мæ сапон Терчы ныххауд. Æз дæр йæ фæстæ ныггæпп ластон...

ФЫДЗЫКЪУЫР

Иу гуымиры лæг дохтырмæ бацыд. Æмæ схьиуд ныхæстæ кæны... Иронау дæр хорз нæ зоны, уырыссагау дæр нæ арæхсы...

- Цы кæны, цы? – дохтыры фæрсы иннæ дохтыр.
 - Ницы... Цыдæр фыдзыкъуыр... – мынæг хъæлæсæй дзуапп радта уый. Фæлæ йæ рынчын æрыхуыста. Уыцы тарстхуызæй сæхимæ æрбалæууыд.
 - Дæхимæ куы хъусыс... Цы дын загъта дохтыр? – фæрсы йæ ус.
 - Цыдæр страшни низ мæм ссардта...
 - Уагæры цы? Цы йæ схуыдта?..
 - Фыдзыкъуыр, дам...
- Ус худагæй бакъæцæлтæ:
- Уымæй дын ницы тас у... Æрмæст æнад кæны адæймаджы...

КЪУТУ СЫН – ХÆЛАР

- Бускамæ йæ ус фæфæдис и:
- Уырытæ нын нæ къуту фæхæрынц!..
 - Къуту сын хæлар уæд... Йæ хор æнæхъæнæй баззайæд, уый йед-дæмæ...

ДЗЫРДХÆССÆГ

- Бускайæн йæ ус рахъаст кодта:
- Сурает нын нæ хæдзарæй ныхæстæ хæссы...
 - Омæ йын сæ йæ быны цæмæн ныуадзыс?..

СОМЫ

Иу ус иу чызгæн уайдзæф кæны:

- Мæ лæппуйæн мын цæуылнæ комыс? Цы дыл æрбамбæлди?..
- Уæдæ уæ фатер фыццаг уæладзыгмæ æривут!..
- Уый та цæмæн? Уæлæмæ зивæг кæныс?..
- Сомы бакодта дæ лæппу, куыддæр, дам, дæ уагыл нæ разынай, афтæ, дам дæ фарæстæм уæладзыгæй æппардзынæн...

ПЫСЫЛМОН АГЪДАУ

Иу ус иу лæджы фæрсы:

- Жена есть?..
- Мы – мусульмане... У нас не жена, а – жены...

СÆВДЖЫН УС

- Дæ хорзæхæй, Тъепа, дæ ус цæй сæвджынтæ у? Ныр уыцы хуызæнæй сынтæджы бацауы?..
- Йæхæдæг дзы бæргæ бацауы, фæлæ æз – нал...

ХЪÆЗДЫГ ФЫРТ

- Мæ фыртæн йæ иу рацыд дæр бирæйы аргъ у... – раппæлыд иу ус.
- Скъладæй куы рацæйцауы, уæд? – бафарста йæ иннæ ус.

ДЗЫХЫЛХÆЦАГ

Мæ цуры лæг куы амарай, уæддæр мæ дзыхæй ныхас не схаудзæни... – æппæлыди иу лæг йæхицæй...

КУРÆГГАГ АЕМÆ ДАВÆГГАГ

Дæ разы дын цæхх æмæ кæрдзын æрæвæрдзæн, фæлæ цæхх кураггаг вæййы, кæрдзын – давæггаг.

СÆРГУЫБЫРÆЙ

– Хъалтохъ хæрдты кæсгæ схъæлæй куы цыдис раздæр. Ныр сæргуыбырæй цæуын куы райдыдта.

– Уәләмә цы дуртә ахста, уыдон ыл уырдыгмә хауын байдыдтой, әвәццәгән...

ТӘХУДИАГ

– Тәхудиаг нәу, уәртә уыцы сылгоймаг йә рәсугъд цәстытәй кәмә фәкәсы, уый?..

– Уый әз дән – уыцы тәхудиаг!.. Нә разы дуканийы кусы. Исты мын тәразыл куы фәбары, уәд мын мә цәстытәм ныдздагъыр вәййы...

ЙӘ ЦӘСГОМ НАЛ ХЪӘЦЫ

Бәда әмә Гәда ссыдысты хъәуәй әмә фәцәуынц уәлә Сәрибары фәзы. Орджоникидзейы цыртдәвән уым нал уыди, әмә бадис кодтой:

– Ацал-ауал азы ам куы ләууыдис ацы гуырдиаг... Әви йәхи хъуыдыйы ауад? – бафарста Бәда.

– Йә цәсгом нал хъәцы Гуырдызыы әнәсәрфат митәй... әмә йәхи айста... – зәгъы йын Гәда.

ДЫУУӘ СЫХАДЖЫ

Дыууә сыхаджы Али әмә Тәкка хос кәрдынмә фәцәйцыдысты хәсты рәстәг. Хатгай дзәгъәл нәмыг сә сәрти фехситт кәны...

– Ды разәй цу, әз та – дә фәстә! – зәгъы Тәкка.

– Цәмән афтә?

– Ды цыбыр ләг дә әмә дын ницы тас у. Нәмгуытә хәрдмә тәхынц...

– Хъус-ма, Хъанымәты фырт! – фәмәсты Али. – Әмә ныр нәмыцаг йә нәмыджы хъусы афтә бадзырдта, бәрзәндты тәх, Алийыл суайдзынә, зәгъгә?..

БАБУЦАЙЫ НЫХӘСТӘ

Иу фыссәг йә усән уайдзәф кәны:

– Афәдзгәйтгә дәм фәкәсын әнхәлмә, әмә та дын ләппуйы бәсты чызг райгуыры.

– Дәумә дәр фәкәсынц әнхәлмә афәдзгәйтгә, әмә та романы бәсты Бабуцайы ныхәстә ныффыссыс.

БÆГУЫ ФЕХХУЫС

- Цола! Дæ фатер дын кæй нæ цалцæг кæнынц, уый тыххæй газетмæ куы ныффыстай. Исты дын феххуыс?
- Феххуыс, ай-гъай!..
- Уагæры цы?
- Йæ гонорарæй йын зæгæлтæ балхæдтон...

УАЛЛОНЫ АФСОН

- Хъохъо æмæ Цола сæхи найынмæ ацыдысты. Хъохъо – уай-гуытæарæзт – уайтагъд цады балæгæрста. Цола дæр рабæгънæг кодта йæхи – къæсхуыртæ, тихалагау... Хъохъо йæм былгæронмæ дзуры:
- Донмæ ма ’рбахиз, хъусыс!
 - Цæуылнæ?
 - Кæсаг дæ уаллоны ’фсон аныхъуырздæн...

ГÆДЫ АРТИСТТÆ

- Æвæдза, Бало дæр мæнгард лæг уыдис, Тæбæхсæуты...
- Тобæ! Уый куыд загътай?..
- Сценæйы иу сылгоймаджы хурхыл бахæцыди. Стæй йæм кæс, æмæ, дæларм-уæларм хæцгæ, йемæ фæцæуы...

САУ СТЬÆЛФ...

- Телефонæй мæм чидæр дзуры:
- Алло! Хъауыраты Дауыр нæ дæ?
 - Афтæ ай-гъай...
 - Æнæхайыр скæн де ’мдзæвгæйæ!.. Мæнæ дын «Мах дуг»-ы чи рацыди: «Сау стьæлф, чызгай, дæ русыл, Уый æз дæн...»
 - Цæмæн афтæ?
 - Мæ русыл сау стьæлф уыди... Æз дæр æй хæсгардæй срæцыгътон... Æгъгъа, зæгъын, уæдæ! Кæд уый ды дæ, уæд... – æмæ телефоны хатæл æрæпшæрста.

ЛÆГАХС ПРОКУРОР

Тамарæ прокурорæй куыста. Æппæты фыццаг кæй æрцахста, уый æвзæр лæг нæ уыди... Фæлæ уайтагъддæр ахицæн сты...

ЗÆРОНД ГАГИТÆ

Тилифонæй чидæр фæрсы:

– Алло! Сымах Гагитæ не стут?

– Цæй гагитæ ма стæм? Нæ зыгуым куы згъæлы, уæд... – райхъуыст зæронд лæджы дзуапп.

КÆУИНАГ

– Дæ хорзæхæй, Дзеба, дæ сыхагыл цæй тынг куыдтай? Дæ зæрдæхудты-иу куы бацыди?

– Æз дæр ыл уымæн куыдтон... Искæй зæрдæхудты чи бацауы, хъæуа-æнæхъуаджы...

БАГЪÆЦ РАЙСОММÆ!

Лæг æваст фæтыхст æмæ зæгъы йæ усæн:

– Ахсæв мæ цынай, ныссыгъдæг кæн! Чи зоны, бонмæ нал ахæссон...

– Уæдæ ма мæхи цы тухæнæй марон? Райсом дæ лæгтæ цынайдзысты...

УАРГЪ

Лæг фæцæйцыд. Уæззау уаргъы бын ныккъæдзтæ.

Хæйрæг æй фæрсы:

– Де `ккойы уый цы у?

– Мæ ус...

– Адыгъгъуытт æй кæн! Цы дзы кæныс уаргъæй...

– Бæргæ, бæргæ! Фæлæ цард уаргъ у... Æнæ ацы уаргъæй...

* * *

Ацы чысыл юмористон нывтæй арын рухстауæг, хъæууон кæссæндонны бындурæвæрæг, дзæнæты бадинаг Бæцæзаты Оляйы æмæ йæ иунаг хъæбул, Уæрæсейы адамон артист Бæцæзаты Юрийы нæмттæ. Сæйраг архайджытæ дæр уыдон сты... Æрмæст заманхъуылаг юморæй фæхъæстæ кодтон мæ ахорæнтæ... (Чиныджы жанрæй – хивæнд къæхдзæф).

ИННÆ ЧИНГУЫТÆ

Дуар æрбайгом. Кæсæндонь залмæ тæссонд къахдзæфтæй æрбахызти къæсхуртæ лæппу – хæрз æрыгон. Йæ фæлурс цæсгомьл фæллад цæстытæ мынæг æрттывд кодтой.

Ныгъуылдтытæ кæнгæ, салам радта. Оля йæм джихæй баззад:

– Джиуæрджийы лæппу нæ дæ?

– Уый бæргæ дæн...

– Мæ хур акæнай! – йæ хъæбысы йæ æрбатыхта Оля. – Æмæ куыд дæ? Æнæфæразгæ ма ваййыс?

– Иучысыл ма... Фæлæ мæ ацы чиныг адзæбæх кæндзæн... Нана загъта... – æмæ амонь йæ хъуырыл конд моллойы чиныгмæ. Сæракцъар, æртæтигъон...

– Нана мын ныффæдзæхста: æз, дам дæ фараст мæйы куы фæхастон мæ гуыбыны, мæ хатырæй, дам æй бакæн дæ хъуырыл... Фæлæ дзы цы фыст ис, уый нæ зоны нана... Иунæг дамгъæ дæр нæ зоны чиныджы... Æмæ, зæгъын, дæу куы бафæрсин...

– Хъуыраны ныхæстæ... Хорз ныхæстæ... – зæгъы Оля, æмæ стæй дыууæйæ дæр ныхъхъус сты. – Æмæ дæ уæддæр цы хъыгдары? Чи нæ мын æй зæгъа, – мады цæстæй йæм æрбакасти Оля.

– Æхсæв мæ цæстытыл цыдæртæ фæуайы... Æмæ та фесхъиуын мæ хуыссæны... Скъолайы кæсæндонь дæр арæх ваййын. Фæлæ, дам, Олямæ ноджы диссагдæр чингуытæ ис.

– Ис, мæ къона, ис... Æз дын сæ тæккæ хуыздæртæ равзæрдзынæн... – загъта Оля æмæ йæхинымæры ахъуыды кодта: «Моллойы чиныгæй йæ дзæбæх кæнынц. Æз та йæ дзæбæх кæндзынæн мæ чингуытæй...»

Æмæ йын æвзаргæ чингуытæ лавæрдта: «Куыд бахсыт æндон», «Хæххон стъалы», «Хъæбатырты кадæг». Æмæ-иу æй афарста алы хатт дæр: «Мæ къона, куыдтæ мын дæ? Æхсæв ма истытæ фæуайы дæ цæстытыл?»

– Ныр та чиныджы хъайтартæ фæуайынц мæ цæстытыл: Сослæнбег æмæ Гаппо... Павел Корчагин... Фатимæ æмæ Хъуыбады...

Æмæ-иу Оляйы зæрдæ барухс и...

АРВЫДЗАГ АМОНД

Уардоны цэлхыты уынær ссыди:

– Ты-прр! – райхуыст бæхтæрæджи фæсус хъæлæс, æмæ чысыл къæбæлдзыгсær лæппу кæртæй уынæрмаæ радугъ кодта уисын бæхыл. Дыууæ æнæзонгæ лæджи бæхуæрдонæй æргæппытæ кодтой. Иу дзы гуыффæйæ хуыдыды нартхæрттæ æвгæны йæ хъæбысмæ. Саухил æфсæддон чысыл Юримæ йæхи баивæзта. Йе ’нæдаст цæсгомьл хур ракасти... Лæппу дзы фæтарст æмæ мидаемæ, цъæхахст кæнгæ, балыгъд...

– Мæ хæдзар куыд уыди! – йæ хъæбулы кæуынмæ кæртæй рафæдис мад. Æмæ сагъдауæй аздад: уый йæ фыдæй фæтарсти йæ чысыл хъæбул.

– Мæ царм ын айхæла! Цæмæй дæ хуамæ базыдтаид фондз азы фæстæ! Фондзмæйдзыдæй йæ куы ныууагътай, – дзырдта Оля йæ цардæмбал Азмадийæн. Æмæ цины цæссыгтæ æртылдысты ныййарæджи рустыл.

Фыд йæ фырты йæ къухты бæрзонд систра хурмæ. Мæнæ йæ, тохы быдырмаæ цæугæйæ, куыд фæдзæхста хурыл, гъе афтæ! Чысыл хъæбул ын йæ цъыфæйдзаг къухтæй лæгъзытæ кодта йæ хæмпæл сау зачъетæ. Сæвнæлдта йын, йе ‘фсæддон худыл цы сырх стъалы уыд, уымæ, йæ риуыл чи ‘рттыфта, уыцы хорзæхтæм. Фыд сæ иугай æфтыдта йæ фæтæн риуæй æмæ сæ кодта сабийы чысыл риуыл. Стæй йын фæстагмæ салдаты худ æрсагъта йæ сæрыл. Лæппуйæн арвыдзаг дуне йæхи баци. Фæстæдæр та уынгты йæ уисын бæхыл тъæбæрттæй згъордта цъыбар-цъыбур кæнгæ, цæмæй йæ сыхы сывæллæттæ иууылдæр фæдтаиккой уыцы хуызæнæй. Æмæ йæ фæдтой... Æмæ йæм иууылдæр хæлæг кодтой. Суанг ма арвæй Хурзæрин дæр.

Азмади хæстæй цы немыцаг кард схаста, уый дæр ын бабаста йæ астауыл. Æмæ-иу æй ахуыдта йемæ чындзæхсæвмæ. Æмæ-иу лæппуйы афарстой адæм:

– Уыйбæрц хорзæхтыл кæм фæхæст дæ?

– Мах сты бабаимæ...

– Æмæ ды дæр уыдтæ йемæ хæсты?..

– Баба гæрæхтæ кодта, æз та гилдзытæ уыгъгон...

Куадзæны бон Азмади зæгъы йæ лæппуйæн:

– Уалæ дын Динæ æйчытæ сырх сахуырста... Кæд сæ къахфындзыл цæугæйæ æрхæсдзынæ, уæд æйчытæ – дæу!

Чысыл Юри, Бухъаты тигъмæ куы ‘рхæццæ ис, уæд фæкалди, æмæ æйчытæ йæ роны асастысты...

«МАХ ДУГ» 2022 АЗЫ НЫММЫХУЫР КОДТА:

КОЦОЙТЫ АРСЕН: 150 АЗЫ

Коцойты Арсен. Цы ‘рцыди Фæзыхъæуы æмбисæхсæв. *Радзырд. 1, 7.*

ДЗАСОХТЫ МУЗАФЕР: 80 АЗЫ

Дзасохты Музафер. *Уацмыстæ. 1, 22.*

Иу уацмысы истори. Ивгъуыд æмæ абон иугæнæг зарæг. 1, 40.

Куыдзойты Анжелæ. Дзасохты Музаферы идиостилы миниуджыты тыххæй. *Уац. 1, 48.*

ЧЕДЖЕМТЫ АХСАР: 85 АЗЫ

Чеджемты Ахсар. Уалдзыгон райсом – сызгъæринбазыр. *Æмдзæвгæтæ. 3, 18.*

АГЪУЫЗАРТЫ АХСАРБЕГ: 100 АЗЫ

Агъуызарты Ахсарбег. Авгау æрхауынæй...Барысби ферхæцыд. *Радзырдтæ. 4, 6.*

Мæхæмæтты Ахуырбег. Ахсарбеджы кадаг. *Мысинæгтæ. 4, 18.*

Дзасохты Музафер. *Мысинæгтæ. 4, 44.*

ХЪОДЗАТЫ АХСАР: 85 АЗЫ

Хъодзаты Ахсар. Поэзийы цъайкъахæг. *Æмдзæвгæтæ. 4, 48.*

Къадзаты Станислав. Фарны фидиуæг. *Уац. 4, 57.*

Брытъиаты Анжелæ. Сфæлдыстадон удгоймаджы хъысмæт æмæ рæстæджы ныхмæдзыд фæлгонц Хъодзаты Ахсары поэзийы 1960 – 1980 азты. *Уац. 4, 65.*

БИЦЪОТЫ ГРИС: 90 АЗЫ

Бицъоты Грис. Сомыхъом уыдзынæн. *Радзырд. 5, 14.*

Хуыгаты Сергей. Иу хатгæй иннæмæ. *Мысинæгтæ. 5, 40.*

Гусалты Барис. Фыццагон ирон лæг – фыссæг. *Мысинæгтæ. 5, 44.*

ГАДЖИТЫ ГЕОРГИ: 90 АЗЫ

Гаджиты Георги. Аз цардæй æнцойад нæ домын! *Æмдзæвгæтæ. 5, 48.*

МÆРГЪИТЫ КЪОСТА: 100 АЗЫ

Хъазиты Мелитон. Мæргъиты Къостайы царды бонты сабыр дзуринагтæ. *Уац. 7, 6.*

Мæргъиты Къоста. Зæххæй цæуæг рухс. *Æмдзæвгæтæ. 7, 9.*

УЫРЫМТЫ ПЕТЯ: 90 АЗЫ

Уырымты Петя. Зарæг азæлд суадæттау нæ кæмтты. *Æмдзæвгæтæ.* 8, 6.

ТЕТЦОЙТИ ТАЙМУРАЗ: 100 АЗЫ

Тетцойти Таймураз. Хæнхуаг цæвгæ дунгау мæ зæрдæ. *Æмдзæвгæтæ.* 9, 6.

ЧЕРЧЕСТЫ ХЪАСПОЛАТ: 75 АЗЫ

Черчесты Хъасполат. *Радзырдтæ.* 9, 13.

ТУАТЫ ДАУЫТ: 120 АЗЫ

Туаты Дауыт. Фыссæджы боныгæй. 10, 7.

УАРЗИАТЫ ВИЛЕН: 70 АЗЫ

ÆЗ АЦЫДТÆН... Зæгъынц Вилены тыххæй. *Мысинæгтæ.* 11, 8.

ХУЫБЕЦТЫ РАЯ: 100 азы

Хуыбецты Рая. Темболат. *Радзырд.* 12, 12. Нæ увидæгтæ. *Уац.* 12, 20.

ХОСТЫХЪОТЫ ЗИНÆ: 85 АЗЫ

Хостыхъоты Зинæ. Нырма рæстдзинад туджы аргъ у ам. *Æмдзæвгæтæ.* 12, 26.

Цгъойты Хазби. Цард мын уарзтæй зæрдæ 'вæрдта. *Уац.* 12,34.

Къадзаты Станислав. Булæмæргъæн – цæргæсы зæрдæ. *Уац.* 12, 41.

КОКОЙТЫ ЭЛЬЗÆ: 65 АЗЫ

Кокойты Эльзæ. Мæ удбæллицты цин. *Æмдзæвгæтæ.* 12, 49.

ПОЭЗИ

Хъæцмæзты Азæ. Куыд мысын дæу, нæ къуылдым. *Æмдзæвгæтæ.* 3, 72.

Дыгъуызты Зæлинад. Сусæг хъуыдыты аныгъуылд зæрдæ. *Æмдзæвгæтæ.* 3, 78.

Биазырты Кромвел. Монхæссæг. *Æмдзæвгæтæ.* 4, 78.

Фыдыбæстæ, Сæрибар æмæ Уæлахиз. *Æмдзæвгæтæ.* 5, 5.

Къибирты Амырхан. Уæддæр мин цард кæнуй зæруæрдæмæ муд адæ. *Æмдзæвгæтæ.* 6, 58.

Соттиты Риммæ. Бæллиц, бæллиц... Дæ базыртæ – æгæрон. *Æмдзæвгæтæ.* 8, 11.

- Къадзаты Станислав. Уæлхурæй дæлхурмæ. *Æмдзæвгæтæ*. 9, 39.
 Аланты Рæстдзинæ. Хуыцауы комытæф. *Æмдзæвгæтæ*. 9, 89.
 Бырнацты Барон. Мæ царды улæфт – зарæг. *Æмдзæвгæтæ*. 11, 20.
 Фидараты Руслан. Рухс зынджы тæмæнтыл. *Æмдзæвгæтæ*. 11, 47.
 Æлборты Беллæ. Æгъгъæд фæуæд цъæхдзæст уалдзæгыл зарын.
Æмдзæвгæтæ. 11, 98

ПРОЗÆ

- Джимиты Кларæ. Залиханы фырт. *Уацау*. 5, 61; 6,25.
 Дауыраты Дамир. Радзырдтæ – æцæг хабæрттæ. 6, 5.
 Кцойты Астемыр. Царды гуылфæнты. *Мысинæгтæ*. 7, 17.
 Бызыккаты Земфирæ. Бирæггы нуар. *Радзырд*. 7, 64.
 Агънаты Гæстæн. Хæргæнæг. *Уацау*. 8,17.
 Цомартаты Изæтбег. Зынгхуыст бæллицтæ. *Роман*. 8, 24; 9, 48; 10,20.
 Цгъойты Хазби. Рагбонь фыстæджытæ. *Новелла*. 9, 97.
 Тъехты Валентин. *Радзырдтæ*. 11, 31.

ОРГА – УАЗÆГ, ХУЫЦАУЫ УАЗÆГ!

ÆМДУГОНЫ ХЪУЫДЫТÆ

- Леча Абдулаев. 2, 5

ПРОЗÆ ÆМÆ ПОЭЗИ

- Абу Исмаилов. Рæсугъд цардыл æууæндын... *Æмдзæвгæтæ*. 2, 7.
 Муса Бексултанов. «Донбакæлæн «Крест». *Радзырд*. 2, 17.
 Муса Ахмадов. Къахыр, сæфт рæстæг. *Радзырд*. 2, 43.
 Адам Ахматукаев. Кæй аххосæй у а дуне гаффутт. *Æмдзæвгæтæ*. 2, 54.
 Сулиман Мусаев. *Радзырдтæ*. 2, 60.
 Роза Межиева. *Æмдзæвгæтæ*. 2, 77.
 Иса Закриев. *Радзырдтæ*. 2, 83.
 Лидия Довлеткиреева. Бирæггы фæлгонц цæцæйнаг сфæлдыстадон
 зондахасты. *Уац*. 2, 88.
 Саламбек Алиев. Фæивгъуыи семæ æнæхъæн æнус. *Уац*. 2, 98.
 Гусалты Барис. Дзырд цæра. *Уац*. 2, 104.
 Цæцæйнаг аргъæуттæ. 2, 108.
 Хæларзæрдæ – цæргæбонтæм. *Æмбисæндтæ*. 2, 110.
 Ирыстон æмæ цæцæн: культурон бастдзинаedtæ. 2, 120.
 Цæцæйнаг нывгæнджыты сфæлдыстад.

ÆМДУГОНЫ ХЪУЫДЫТÆ

- Фидараты Юри. 1, 5.
Владимир Путин. Сæрибар Уæрæсе. 3, 5.
Владимир Путин. Раныхас. 10, 5.
Цгъойты Тамерлан. Æвзаг – адæмы уд! 11, 5.

АЛАНИЙЫ САРГЪУЫДЫ 1100 АЗЫ БОНМÆ

- Сергей Малахов. Чырыстон дини тых фæкбахыры аххосæгтæ.
Уац. 1, 53.
Сергей Малахов. Дин æмæ дингæнджыты фæндæгтæ. *Уац.* 3, 81.
Куыдзойты Анжелæ. Тæлмацы ахъаз æвзагзонынады фæрстытæ
лыг кæнынæн. *Уац.* 4, 92.
Гоститы Ларисæ. Аргъуаны скъолаты цард амидингæнæг. *Уац.* 5, 100.
Хъантемыраты Римæ. Адæймаджы фæд. *Уац.* 6, 72.
Мамытты Стефан. Косе. *Радзырд.* 6, 78.
Владимир Кузнецов. Ирæттæ – Кавказы алантæ. *Уац.* 7, 67.
Борис Синанов. «Аргъуанты революци» æмæ нырыккон дуг. *Уац.*
9, 110.
Алексей Реутский. Рагон Аланийы бындартæ. 12, 93

АИВАД, КУЛЬТУРÆ

- Пухаты Вадим. Дуджы барæг. *Уац.* 1, 63.
Тъехты Тамерлан. Ныфс æмæ цардæттæг тых.
(*Интервью Мелькаты Замирæимæ*). 3, 88.
Хетæгкаты Оксанæ. Ахорæнты минмырон хуызтæ.
(*Интервью Джыккайты Муратимæ*). 6, 64.
Биазыргты Людмилæ. Царды æнкъарæнтæ. (*Харæбаты Валаны
сфæлдыстады тыххæй*). *Уац.* 7, 96.
Аланты удварны хæзнатæ (*ред.*). 9, 128.

ÆРЫГÆТТЫ ÆРМДЗÆФ

- Кæркуысты Динæ. Халон æмæ хъал чызг. *Аргъау.* 1, 65.
Гобозты Агуындæ. Азæ. *Радзырд.* 8, 91.

НОГ УАЦМЫСТÆ

- Джимиты Анжелæ. Æфсады рæнхъыты. Мæ фыды мысинæгтæ. 1, 69.

НОГ ТÆЛМАЦТÆ

Валентин Распутин. Францаг æвзаджы уроктæ. *Радзырд*. 3, 28.
Тембот Керашев. Рæгъаугæсы мастист. *Уацау*. 7, 71; 8, 65.
Ингеборга Бахман. Сæрды уаргъ. *Æмдзæвгæтæ*. 10, 108.

НÆ ИНТЕРВЬЮТÆ

ТЪЕХТЫ Тамерлан. Курдиат æмæ лæгдзинадæй æххæст цардвæндаг.
(Цыбырты Людвиджы 90 азы бонмæ). 11, 101.

«МАХ ДУГ»-Ы ПРЕМИЙЫ ЛАУРЕАТТЫ СФÆЛДЫСТАД
Годжыцаты Наирæ. Цæрæццаг Ир. *Радзырд*. 3, 55.

Уыргаты Сæрмæт. Ног дуг – ног фæлтæрæн. Тугæй сæрст къонатæ.
Эссетæ. 4, 86.

Хуыгаты Сергей. Хъисфæндыр. *Радзырд*. 5, 82.

Скъодтати Эльбрус. Тугъд æма уæлахез. *Уац*. 7, 123.

Хъайсынты Артур. Фæсмон. *Новелла*. 8, 63.

Бететы Фатимæ. Зæрин фæззæг. *Æмдзæвгæтæ*. 10, 125.

Гусалты Барис. Сау гæххæтт. Урс бæлон. *Радзырд-кадæг*. 11, 52; 12, 59.

ПУБЛИЦИСТИКÆ

Гусалты Барис. *Уыгæрдтæ*. 1, 115; 4, 98; 5, 116; 6, 100.

Дзугаты – Мурасты Риммæ. Сыгъдæг уды рухс бæллиц. *Уац*. 3, 108.

Кучиты Руслан. Фæстаг фембæлд. *Мысинагтæ*. 5, 113.

Хъайтыхты Риммæ. Уæллаг Ходы хабæрттæ. 5, 128.

Хестанты Победæ. Дзулласæг. *Очерк*. 6, 95.

Дзбойты Михал. Хорзæхтæ тауæг. *Очерк*. 7, 116.

Мамиаты Таймураз. Ивгъуыд мысгæйæ – сомбонь рухсмæ. *Уац*.
8, 106.

Плиты Гацыр. Æвдудон Ирыстон. *Уац*. 8, 112.

Безаты Фаризæ. Лæгау лæгтæ. *Уац*. 9, 116.

ИСТОРИЙЫ СЫФТÆ

Джусойты Нина. Æнæ ивгъуыд нæй фидæн.

(Октябры революцийы фæуæлахизыл сæххæст 105 азы). *Уац*. 11, 129.

НÆ РАЗАГЪДЫ ЛÆГТÆ

Тъехты Тамерлан. Уды хъарм. Уац. 9,120.

КРИТИКÆ ÆМÆ БИБЛИОГРАФИ

Хозиты Барис. Дур-Дур – Тугъанты хъæуы истори. Уац. 5, 136.

Тъехты Тамерлан. Фарны лæджы зонды мæсыг. Уац. 10, 113.

РОХУАТÆН ÆВГЪАУ

Челæхсаты Михал. Зазхæссæн. *Радзырд*. 4, 112.

Д. Тимур. Хæмыцы сагъæс. *Радзырд*. 11, 114.

ФЫССÆГ ÆМÆ ХЪЫСМÆТ

Цгъойты Хазби. Уыцы уæззау бонтæ. Уац. 1, 126; 2, 123; 3, 118.

ФЫССÆДЖЫ ЦАРДÆЙ

Хозиты Барис. Иу фæлтæры минæвæрттæ. Бицъоты Грисы фыстæджытæ Гаджиты Георгимæ. 7, 101.

ФЫССÆГ ÆМÆ ЙÆ ДУГ

Уæрæсемæ æнхъæлмæ кæсы райдзаст фидæн! (Тъехты Тамерланы тæлмац). 4, 132.

АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН

Плиты Гацыр. Литературон фæлгонцтæ æмæ сæ нысаниуæг. Уац. 6, 116.

Уаниты Аллæ. Аивадон-нывгæнæн мадзæлттæ Дзесты Куыдзæджы радзырдты. Уац. 8, 137.

БАКÆСÆМ НÆ ХÆРТЫ ХУРТÆН

Гаглойты Анатоли. Хур йæ тынтæ уары. *Æмдзæвгæтæ*. 6, 127.

Туаты Алинæ. Æз нанайы бирæ уарзын. *Æмдзæвгæтæ*. 7, 108.

Елена Михаленко. *Радзырдтæ*. 9, 129.

Дзгойты Маринæ. Æвдадзы хос. *Аргъау*. 10, 128.

Дзуццаты Зæлина. Зæронд уызын йæхицæн мад куыд агуырдат. *Аргъау*. 12, 121.

«МАХ ДУГ»-Ы РАВДЫСТ

- Пухаты Вадим. 1.
 Журнал «Мах дуг»-ы фыццаг дунеон преми. 2.
 Мелькаты Замирæ. 3.
 Æгъуызарты Æхсарбег: 100 азы. 4.
 Бицъоты Грис: 90 азы. 5.
 Харебаты Валан. 7.
 Къамтæ спектакль «Фæстаг æвдисæн»-æй. 8.
 Аланты удварны хæзнатæ. 9.
 Аланты удварны хæзнатæ. 10.
 Цыбырты Людвиг: 90 азы. 11.
 Абысалты Юри: 65 азы. 12.

АРФÆЙАГ ХЪÆППÆРИС

- Тъехты Тамерлан. «Мах дуг»-ы литературон преми: фыццаг къах-
 дзæф фæрæстмæ! 2, 113.
 Джуссойты Альберт. Хорзы бацæуын – амонд! 2, 118.
 Бокоты Эльбрус. Фарнтауджытæ. 2, 119.

БАЗЫРДЖЫН ХЪУЫДЫТÆ

- Зæххон стъалытæ. Сылгоймæгты тыххæй. (Уырыссаг æвзагæй
 Дедегкаты Зæлинайы тæлмац). 3, 100.

АРФ ХЪУЫДЫТÆ ЦЫБЫР НЫХÆСТÆЙ

- Мамсыраты Дæбе. 11, 50.

ХÆЗНАДОН

- Гусалты Барис. Алы адæмты хабæрттæ. 3, 105; 7, 129; 8, 104.

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

- Биазырты Алыксандыр. Нæртон нæмттæ Уæрхæг æмæ Уæхтæнæг.
 Уац. 8, 118.

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД – АДÆМÆН

- Сокаты Дианæ. Туджджын уæйыджы хъан, кæнæ зæронд лæг æмæ
 зæронд усы фырт. *Аргъау*. 8, 121.
 Едзеты Андрей. *Таурæгътæ*. 10, 135.

ХЪÆЛДЗÆГ ХАБÆРТТÆ

- Дзугаты Барис. Хæларзæрдæ, цыргъзонд Дзибис. 4, 125; 6, 131.

Ахуд æмæ фылдæр фæцæрай. 7, 132.

Ахуд æмæ фыдæр фæцæрай. 8, 127.

Хъауыраты Дауыр. Буска æмæ иннæтæ. *Радзырдтæ*. 9, 137.

Хъауыраты Дауыр. Хъæубæстæ худынц. *Этюдтæ*. 10, 139; 11, 138; 12, 126.

ТÆФÆРФÆС

Брытъиаты Аслæнбег. 2, 143.

Хъодалаты Герсан. 6, 142.

Соттиты Риммæ. 8, 142.

Хуыгаты Сурен. 12, 143.

ТЭФЭРФЭС

ХУЫГАТЫ СУРЕН

5 декабры не ‘хсәнәй фәхъуыд ирон театралон аивады астауккаг цæджындзтæй иу, Уæрæсейы Федерацийы сгуыхт артист, Цæгат Ирыстон адæмон æмæ Хуссар Ирыстоны сгуыхт артист Хуыгаты Тугъаны фырт Сурен. Уымæй зиан æрцыд канд Ирыстоныл нæ, фæлæ Кавказы æмæ Уæрæсейы театралон культураейыл дæр.

Сурен райгуырд Хуссаг Ирыстоны Къуайсайы 1954 азы 25-æм октябры. Каст фæцис Щепкины номыл училище Мæскуыйы. Йе сфæлдыстадон фæндаг райдыдта 1977 азы Хуссар Ирыстоны

Хетагкаты Къостайы номыл драмон театры. 1980 азы йæ Цæгат Ирыстоны падзахадон Ирон театрмае фæхуыдта Хуыгаты Геор, æмæ дзы фæкуыста йæ царды фæстаг бонтæм. Цы бирæ зæрдæмæхъаргæ фæлгонцтæ сарæзта, уыдоны ирдæй разынд йе стыр курдиат, йæ уарзондзинад йæ равзæрст дæсныадмæ. Сурен дзы хъыздæн, зæгъгæ-иу, театрдаутæ сæрмагондæй цыдысты уый архайдмæ бакæсынмæ.

Театрдаутæ нæ фæрох кæндзысты «Царды бын»-ы Сурены Васкæ Пепелы, Антон Чеховы «Æртæ хойы» Солёный ролы, Шекспиры «Къарол Лир»-ы Эдгары, «Тимон Афинаг»-ы Аликвиады, «Гамлет»-ы Клавдийы, «Ромео æмæ Джульеттæ»-йы Капулеттийы, Къостайы «Фатимæ»-йы Ибрагимы, Хуыгаты Георы «Сау нымæт»-ы Чобры, «Хъæздыг хæдзар»-ы Солымы æмæ бирæ æндæрты. Суанг-иу хæрзчысыл ролы куы хъазыд, уæддæр-иу йæ фæлгонцæн ахæм ирд ахорæнтæ ссардта, æмæ-иу йæ цыфæнды чысыл сурат дæр бæрæгæй зынд иннæты ‘хсән.

Ахъазыд киноныты: «Гибель Отрара», «Дезертир», «Буйный Терек», «И оглянулся путник», «В одной связке», «Тень завоевателя», «Одиннадцать писем к Богу», «Голос матери».

1982 азы Ирон театры абхазаг драматург Шота Чкадуаы пьесæмæ гæсгæ æвæрд спектакль «Кукла»-йы архайджытæ рахызтысты театрдаутæн сæ сæрæй ныллаг акувынмæ. Сленæмæ рахызт Уататы Бибо, банхæлмæ каст къухæмдзæгъды басабырма. «Уыд Таутиаты Солæман, уый раивта Тæбæхсæуты Бало, уый фæстæ та дæн æз, мæн та раивдæн Хуыгаты Сурен», – загъта уый.

Алы фæлгонцы дæр йæ уæрæх сфæлдыстадон архайдæй Сурен æнæмæнг æвæрдта йæ уды ратæдзæн, йæ зæрдæйы иу хай. Йæ ном баззайдæн театрдауты зæрдæты, Ирыстоны культураейы азфысты.

Рухсаг у, Сурен...

Редакцийы кусджытæ

Переводчик А. В. ЗОЛОЕВ
Корректор А. К. КАРГАЕВА
Дизайн, верстка А. А. ГАБИСОВ

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «МАХ ДУГ»

Главный редактор: ХЕТАГУРОВА Оксана Нодаровна

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору
в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по республике
Северная Осетия-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00148 от 9 июня 2017 г.

Учредитель: Комитет по делам печати и массовых коммуникаций
Республики Северная Осетия – Алания
Адрес учредителя: 362003, г. Владикавказ, ул. Димитрова, 2, офис 202.

Порядковый номер выпуска: № 12. 2022 г. Выход в свет: 28.12.1022 г.
Индекс: 732447. Тираж 800 экз. Заказ № 705. Цена свободная.

Подписано в печать 20.12.2022 г. Формат 60х90 1/16. Бум. офсет. №80 г./м². Вклейка 1 печ. л.
мелованная. Гарнитура шрифта Times New Iron.

Печать офсетная. Усл. печ. л. 9. Учетно-изд. л. 14, 88.

Адрес редакции и издателя: 362008, г. Владикавказ, пр. Коста, 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; адрес сайта: <http://www.mahdug.ru>.
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; шеф-редактор, корректор – 25-09-74;
редакторы прозы, поэзии и критики – 25-20-52; бухгалтерия, компьютер. – 25-22-47.

Адрес типографии: ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
PCO-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.

Редакци авторы хъуыдытимæ алкаед разы нæ вæййы.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы крæхфыстытæ лæвæрд цæуынц, уыдон редакци рецензи
нæ кæны, стæй сæ авторгæн фæстæмæ не здахы.

Рафыссæм журнал «Мах дуг»

Зынаргъ хæлæрттæ!

Чыридæгæн цæуы 2023 азы фыццаг æмбисæн газеттæ æмæ журналтæ рафыссыны кампани. Йæ зæрдæ ирон æвзаг æмæ литературæйыл æнувыд кæмæн у, уыдонæн 2023 азы фыццаг æмбисæн журнал «Мах дуг» сæ бон рафыссын у «Уæрæсейы пост»-ы кæцырæнды хайады дæр. Чæ индекс: 37247. Аргъ – 679 сомы æмæ 86 капеччы (афæдзы æмбисæн), льготæтимæ – 628 сомы æмæ 62 капеччы.

Журнал асламдæр аргъæй, 350 сомæй, рафыссæн ис редакцийы. Чæ адрес: г. Дзæуджыхъæу, Къостайы проспект, 11-æм хæдзар, 2-аг уæладзыг.

Редакци

